

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ADNAN MENDERES İLE
TURGUT ÖZAL'IN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR**

**Hazırlayan
Cevdet COŞKUN**

MALATYA- 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ADNAN MENDERES İLE
TURGUT ÖZAL'IN KARŞILAŞTIRILMASI

HAZIRLAYAN

Cevdet COŞKUN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ADNAN MENDERES İLE TURGUT ÖZAL’IN KARŞILAŞTIRILMASI” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımda yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Cevdet COŞKUN

ÖNSÖZ

Elit Teorisi'nin kökeni, "krallar filozof olmalıdır, filozoflar da kral" diyen Platon'a kadar geriye götürülebilse de bu teoriyi bir olgu olarak tartışanlar daha çok Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels gibi klasik elitistler olmuştur. Elit Teorisi'nin demokrasi ile bağdaştırılması ve bu anlamda 21. yüzyılda yeniden tartışılabilir bir hale gelmesi ise Harold D. Laswell, Raymond Aron ve C. Wright Mills gibi modern elitistlerin geliştirdiği teorilerle mümkün olmuştur. Bahsi geçen düşünürlerin katkılarıyla geliştirilen Elit Teorisi, temel inceleme konuları arasında toplumlardaki güç ilişkileri ve iktidar yapıları bulunan toplumbilimcilerin ve siyaset bilimcilerin istifade ettiği başlıca ana teorik yaklaşımlardan birini teşkil etmektedir. Bu çalışmada da Türk siyasi hayatında merkez sağ siyasetin önde gelen iki aktörünün, Adnan Menderes ile Turgut Özal'ın Elit Teorisi açısından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Türkçe literatürde Menderes ile Özal'ın Elit Teorisi perspektifinden karşılaştırıldığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle ilk olması hasebiyle çalışmanın özgün olduğu düşünülmüştür. Ancak bu konunun daha önce çalışılmamış olması, aynı zamanda konunun dayanacağı öncül referansların kısıtlı olması sorununu da beraberinde getirmiş ve bu sorun, araştırma süresince birçok zorluğun kaynağını teşkil etmiştir. Kuşkusuz salgın koşulları da araştırma süreci üzerinde kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır. İlgili alanda referans eksikliğini kapatabilecek bir kaynak olması umulan bu çalışma, bütün bu kısıtlayıcı unsurların varlığına rağmen, danışman hocamın üstün gayreti ve uzun çalışma saatlerinden oluşan hummalı bir çabanın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasına katkı sunan, başta danışman hocam Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR'e ve öğrencisi olmaktan onur duyduğum Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ'a; yüksek lisans öğrenimin boyunca bana kapıları sonuna dek açık olan Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ'ye, Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA'ya, Dr. Süleyman EKİCİ'ye ve Dr. Abdullah TORUN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca; elinden gelen tek araçla, dua ederek bana destek olmaya çalışan annem Hava COŞKUN'a, çalışma süresince desteklerini hiç esirgemeyen; ablam Filiz BAYDOĞAN'a, kardeşlerim Fatoş BOZKURT ve Canan BAYRAM'a, yüksek lisansa başlamak için bana ilham veren Jelena PETROVIĆ ile Ahmet KURTARAN'a ve kayıt aşamasında online başvuru

yapmama yardımcı olan yeğenim Esra AKYÜZ'e de teşekkür etmek isterim. Onların desteği, bu çalışmanın kotarılmasında önemli bir unsur olmuştur.

ELİT TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ADNAN MENDERES İLE TURGUT ÖZAL’IN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Bu çalışmada Elit Teorisi perspektifinden Adnan Menderes ile Turgut Özal’ın karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Menderes ve Özal ile ilgili basılı kaynaklar, internet siteleri, elektronik yayınlar, gazeteler gibi araçlar yoluyla yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen veriler, tarihsel ve betimsel araştırma, içerik analizi, lider analizi gibi yöntemlerden yararlanılarak irdelenmiş; bu iki liderin “elit” kapsamında değerlendirilebilecek yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki liderin özellikle siyasi ve ekonomik anlamda elitizm ile ilişkisine odaklanan bu çalışma, Menderes’in varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğumundan itibaren serveti bakımından elit bir konumda olmakla birlikte daha sonra kendi çabasıyla siyasi elit konumuna eriştiği; ancak Pareto’nun “Elit Dolaşımı Teorisi” uyarınca doğru zamanda değişimi kabul etmemesi sonucunda bu konumdan zor yoluyla ayrılmak zorunda kaldığı tespit edilmiştir. Özal’ın ise uzun yıllar devlet memuru ve bürokrat olarak çalıştıktan sonra, Mills’in “İktidar Eliti Teorisi” gereğince iktidar üçgeninin diğer kanatlarının temsilcileriyle ilişkilerini canlı tutması sayesinde yönetici elit konumuna geldiği sonucuna varılmıştır. Çalışmada, ayrıca, her iki liderin de Farabî’nin yönetici elit için sahip olunmasını elzem gördüğü erdeme sahip olmadıkları ve yönetici elit konumunda bulunduğu dönemlerde Michels’in her siyasi organizasyon için öngördüğü yozlaşmadan kaçınamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Her iki liderin de kimi zaman Pareto’nun “aslan” diye tanımladığı duruma uygun davranırken, kimi zaman da ve Pareto’nun “tilki” dediği durumuna uygun davranışlar gösterdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Elit Teorisi, Klasik Elit Teorisi, Modern Elit Teorisi, Turgut Özal.

THE COMPARISON OF ADNAN MENDERES AND TURGUT ÖZAL FROM ELITE THEORY PERSPECTIVE

ABSTRACT

This study, aims to compare Adnan Menderes and Turgut Özal from Elite Theory perspective. For this purpose, the data obtained from the research conducted by scanning tools such as printed sources, websites, electronic publications, newspapers about Menderes and Özal has been analyzed by historical, descriptive, contentive and leaders analysis methods and the aspects of these two leaders that could be considered as elite has been tried to be determined. Focused on relationship between these two leaders and elitism in political and economic terms, this study has concluded that, as a wealthy family's child, Menderes has been in an elite position in terms of wealth since his birth, but later has reached the political elite position with his own efforts. However, in accordance with Pareto's "elite circulation" theory, he had to leave this position by force as a result of not accepting change at the right time. On the other hand, Özal, after working as a civil servant and bureaucrat for many years, has reached to ruling elite position thanks to keeping his good relations with the representatives of the other wings of the triangle of power according to Mills' "ruling elite" theory. This study also has concluded that, both of these two leaders did not have the virtue which Farabî has deemed as an essential trait for the ruling elite and both of them could not avoid the corruption that Michels has envisioned for every political organization to inevitably reach. Furthermore, it has been determined in this study that, both of these leaders have sometimes appropriately behaved to the situation that Pareto has defined as "lion" while behaving as "fox" according to Pareto's definement some other times.

Keywords: Adnan Menderes, Classic Elite Theory, Elite Theory, Modern Elite Theory, Turgut Özal.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. ELİT TEORİSİ ÜZERİNE	4
1.1. Elit Kavramı ve Elitizm	4
1.2. Elit Teorileri	6
1.2.1. Normatif Elit Teorisi	7
1.2.1.1. Platon (M.Ö. 427-347) ve “Filozof Kral”	8
1.2.1.2. Farabî (872-950) ve “Erdemli Yönetici”	9
1.2.1.3. İbn Haldun (1332-1406) ve “Asabiyye”	11
1.2.1.4. Friedrich Nietzsche (1844-1900) ve “Güç İstenci”	13
1.2.1.5. José Ortega y Gasset (1883-1955) ve “Kitle İnsanı”	15
1.2.2. Klasik Elit Teorisi	17
1.2.2.1. Gaetano Mosca (1858-1941) ve “Yönetici Sınıf”	18
1.2.2.2. Vilfredo Pareto (1848-1923) ve “Elitlerin Dolaşımı”	21
1.2.2.3. Robert Michels (1876-1936) ve “Oligarşinin Tunç Yasası”	25
1.2.3. Modern Elit Teorisi	27
1.2.3.1. Harold D. Laswell (1902-1978) ve “Siyasal Elit”	28
1.2.3.2. Raymond Aron (1905-1983) ve “Aydınların Afyonu”	29

1.2.3.3. C. Wright Mills (1916-1962) ve “İktidar Eliti”	30
2. SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ BİR ELİT ÖRNEĞİ OLARAK ADNAN MENDERES (1899-1961)	32
2.1. Adnan Menderes’in Siyaset Öncesi Hayatı (1899-1930)	32
2.1.1. Adnan Menderes’in Çocukluğu ve Öğrencilik Yılları (1899-1916) ...	33
2.1.2. İstiklal Madalyalı Çiftlik Sahibi Adnan Menderes (1916-1930)	35
2.2. Adnan Menderes’in Siyasi Hayatı (1930-1960)	37
2.2.1. Adnan Menderes’in İlk Siyasi Deneyimi (1930)	37
2.2.2. Adnan Menderes’in CHP’de Siyaset Yaptığı Dönem (1931-1945)	38
2.2.2.1. Parti İçi Muhalefet Döneminin Başlangıcı: Çiftçiye Topraklandırma Kanun Tasarısı	41
2.2.2.2. Dörtlü Takrir	45
2.2.3. Adnan Menderes’in DP’de Siyaset Yaptığı Dönem (1946-1960)	47
2.2.3.1. 1950 Seçimleri Öncesi Adnan Menderes (1946-1950)	48
2.2.3.2. Adnan Menderes’in Yükseliş Dönemi (1950-1955)	53
2.2.3.2.1. Adnan Menderes’in Başbakanlığa Gelişi	54
2.2.3.2.2. 1954 Seçimleri: Cumhuriyet Tarihinin En Yüksek Oy Oranı	60
2.2.3.2.3. 6-7 Eylül Olayları	63
2.2.3.3. Otoriterleşme ve Huzursuzluk: “Mutlak İktidar Mutlaka Yozlaştırır” (1955-1960)	65
2.2.3.3.1 Parti İçi Muhalefet	66
2.2.3.3.2. Ekonomik Darboğaz	67
2.2.3.3.3. Irak İhtilali ve Adnan Menderes’in İhtilal Korkusu	70
2.2.3.3.4. Kısa Süren Bir Barış Havası	71

2.2.3.3.5. 27 Mayıs'a Giden Yolda Son Dönemeç: Tahkikat Komisyonu	74
2.3. Yassıada Süreci (1960-1961)	77
3. KENDİ KENDİSİNİ YETİŞTİRMİŞ BİR YÖNETİCİ ELİT ÖRNEĞİ OLARAK TURGUT ÖZAL (1927-1993)	80
3.1. Turgut Özal'ın Siyaset Öncesi Hayatı (1927-1983)	81
3.1.1 Turgut Özal'ın Çocukluğu ve Öğrencilik Yılları (1927-1950)	81
3.1.2. Turgut Özal'ın İlk Bürokrasi Dönemi (1950-1967)	83
3.1.3. Turgut Özal'ın Müsteşarlık Dönemi (1967-1971)	83
3.1.4. Dünya Bankası ve Sabancı Holding Deneyimi (1971-1975)	84
3.1.5. İşveren Sendikası Yöneticiliği ve İlk Siyasi Girişim (1975-1979) ...	85
3.1.6. Turgut Özal'ın İkinci Bürokrasi Dönemi ve Bakanlık Deneyimi (1979-1982)	87
3.1.7. Parti Kurma Hazırlığı (1982-1983)	93
3.2. Turgut Özal'ın Siyasi Hayatı (1983-1993)	95
3.2.1. “Yeni Sağ”ın Türkiye’de İktidara Gelmesi (1983)	95
3.2.2. I. Özal Hükümeti (1983-1987)	98
3.2.2.1. Ekonomik Kalkınma ve Çatışmasızlık Ortamı Önceliği	99
3.2.2.2. Üç Temel Özgürlük Alanı	101
3.2.2.3. Turgut Özal'ın Popülaritesinin Aşınmaya Başlaması (1986-1987)	103
3.2.3. 1987 Seçimleri ve Sonrası: Sertleşen Siyasi Rekabet (1987-1989).	106
3.2.4. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1989-1993)	108
3.2.4.1. “Emperyal Vizyon” ve Körfez Krizi (1989-1991)	108
3.2.4.2. Çankaya’da İzole Edilmiş Bir Cumhurbaşkanı (1991-1993)	112

4. ADNAN MENDERES İLE TURGUT ÖZAL'IN ELİTİZM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	115
4.1. Ailelerinin Sosyolojik Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal	115
4.2. Aile Yapıları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal	117
4.3. Eğitim Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal	118
4.4. Yönetici Elit Olmadan Öncesindeki Mesleki Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal	120
4.5. Yönetici Elit Olarak Adnan Menderes ve Turgut Özal	121
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	128

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Der	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed	: Editör
GİK	: Genel İdare Kurulu
HP	: Hürriyet Partisi
IMF	: International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi

MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma Paktı Örgütü
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
PKK	: Partîya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
pp	: Particular Page (Sayfa Aralığı)
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
s	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
vd	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Latin kökenli “seçmek, elemek” anlamına gelen *eligere* kelimesinden türetilmiş olan ve 17. yüzyıldan itibaren giderek birinci sınıf askeri birlikler veya soylular için de kullanılan “elit” kavramı, toplumbilimsel anlamda 1930’lu yıllardan itibaren toplumun ekonomi, din, politika, sanat, askerlik gibi alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan azınlığı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramın ideolojik bir bağlamda, iktidarı her zaman elinde tutan azınlık anlamında kullanılması ise, Mosca’dan sonra, İtalyan sosyolog Pareto’nun da iktidarın her koşulda elit bir azınlığın elinde olduğu varsayımıyla geliştirdiği elitist teori ile olmuştur. Bu teoriye göre, siyasal rejimlerinin ne olduğundan bağımsız olarak, tüm toplumlarda yöneten bir elit azınlık ve yönetilen sıradan çoğunluk var olmuş, yönetilen çoğunluk, yöneten azınlığın kararlarına uymak durumunda kalmıştır. Bu çalışmada elitizm, Heywood’un yaptığı tasnife uygun şekilde, “*normatif elitizm*”, “*klasik elitizm*” ve “*modern elitizm*” olarak üç başlık altında incelenmiştir. Buna göre, normatif elitizm, elitlerin yönetiminin norm olması gerektiğini ileri süren siyasal bir teoridir. Klasik elitizm, toplumun elitler tarafından yönetilmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia eden teoridir. Modern elitizm ise, toplumun elitler tarafından yönetiminin kaçınılmaz değil, özel ekonomik ve siyasi yapılarla ilişkili olduğunu savunmuştur.

Bu çalışmada, Adnan Menderes ile Turgut Özal’ın Elit Teorisi perspektifinden karşılaştırılması amaçlanacaktır. Daha önce Türkçe literatürde Menderes ile Özal’ın bu açıdan karşılaştırılmadığı tespit edilmiştir. Bu anlamda ilk olma özelliği taşıyan bu çalışmayla, siyaset bilimi literatürüne katkı sunulması beklenmektedir. Bu araştırmada, Menderes ve Özal ile ilgili basılı kaynaklar, internet siteleri, elektronik yayınlar, gazeteler gibi farklı araçlar taranarak yapılan literatür araştırması sonucunda elde edilen veriler tarihsel araştırma, içerik analizi, lider analizi gibi yöntemler kullanılarak analize tabi tutularak, bu iki liderin “elit” kapsamında değerlendirilebilecek yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırma süreci, bazı sınırlayıcı faktörler içermiştir. Bunlardan biri, kaynak sayısının yetersizliği olmuştur. Elit Teorisi, demokrasi ile bağdaşmadığı için yeterince ilgi görmemiş, bu nedenle de bu teori üzerine pek fazla çalışma yapılmamıştır. 1950’li yıllardan itibaren Modern Elit Teorisi ismi altında kısmen tartışılan bu teori, 21. yüzyıl

öncesinde popülaritesini kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde, en azından akademik anlamıyla, artık pek tartışılmayan bu teori ile ilgili kaynak kısıtlılığı nedeniyle çalışmanın bu bölümü sınırlı bir literatüre dayanarak hazırlanmıştır. Menderes konusunda ise yeterince kaynak bulunmakla birlikte konuya nesnel bir bakış açısıyla yaklaşan yapıtların sayısı kısıtlıdır. Bu durumun önde gelen nedeni olarak, Menderes'in bir askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılması ve adalete uygun olduğu kuşkulu bir yargılamanın sonunda idam edilmesi görülmüştür. Denilebilir ki, idam edilmiş olması, Tahkikat Komisyonu gibi hamleleri dahil olmak üzere Menderes'in bütün hatalarını geriye dönük olarak temize çekmiştir. Bu anlamda, Menderes'i konu alan çalışmaların büyük bölümü “romantik” bir yaklaşımdan kurtulamamıştır. İlginçtir, Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in bu çalışmada da bir referans olarak başvurulmuş bir yapıtındaki bakış açısının birçok “tarafsız” araştırmacıya oranla daha nesnel olduğu görülmüştür. Menderes konusuna 27 Mayıs'ı olumlayan bir cepheden yaklaşmakla birlikte Şevket Süreyya Aydemir'in yapıtları görece nesnel bir bakış açısı yakalamıştır. Bu nedenle, bu çalışmada Aydemir'in yapıtları sıklıkla referans gösterilmiştir. Diğer taraftan, gerek siyaset sahnesinden çekilmesinin üzerinden Menderes'e oranla daha az zaman geçmiş olduğu için gerekse de siyaset alanını yine Menderes'e oranla daha az süreyle etkilemiş olduğu için Özal hakkında bir tez araştırması için anlamlı olabilecek sayıda kaynağa ulaşamamıştır. Bu durum, çalışmanın Özal ile ilgili bölümün sınırlı sayıda kaynaktan yararlanılarak hazırlanmasına neden olmuştur. Araştırma sürecini sınırlayan diğer faktörler ise, bu araştırmanın iki siyasi lideri elitizm açısından karşılaştıran ilk çalışma olması nedeniyle öncül referanslara sahip olmaması ve salgın koşulları olmuştur. Kütüphane gibi mekânlara erişimin kısıtlı olması, basılı versiyonuna ulaşamayan kaynaklara geçici ulaşımı da sınırlandırmıştır. Bütün bu dışsal faktörler nedeniyle çalışmanın literatür çeşitliliğinin istenen düzeyde olmadığı düşünülebilir.

Çalışmada, varlıklı bir ailede doğmuş olması hasebiyle sosyo-ekonomik açıdan elit sayılabilecek olan Menderes ve elit konumunu kendi çabasıyla kazanan Özal'ın Farabî'nin “erdemli yönetici” ve İbn Haldun'un “tabi mülk” ve “siyasi mülk” tanımlarına uygunluk gösterip göstermediği veya ne derece gösterdiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu iki liderin Mosca ve Pareto tarafından öngörülen elit kapsamına hangi yönleriyle dahil olmaları gerektiği ve liderlik yaptıkları siyasi organizasyonlar temelinde Michels'in Oligarşinin Tunç Yasası'nda öngörülen

yozlaşmaya eğilimli olup olmadıkları da belirlenmeye çalışılacaktır. Her iki liderin Mills'in "iktidar eliti" olarak nitelediği durumla bağlantısı da bu çalışmada tespit edilmeye çalışılan durumlardan biridir. Çalışmada, bu iki liderin elitizm ile ilişkisinin tespiti üç hipoteze dayandırılarak gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu hipotezlerden ilki şu şekildedir: "Bir askeri darbe sonucunda başbakanlık görevini bırakmak zorunda kalan Menderes'in bu durumu, her ne kadar Celal Bayar etkisi altında olsa da Pareto'nun yönetici elitin değişimi gönüllü bir şekilde kabul etmemesi halinde bu değişimin zor yoluyla gerçekleşeceği tezine uygundur". İkincisi, "bir memur çocuğu olarak ekonomik anlamda dezavantajlı şekilde dünyaya gelen Özal'ın önce bakanlığa, daha sonra da yönetici elit konumuna gelmesi, Mills'in 'İktidar Eliti Teorisi' uyarınca iktidar üçgeninin diğer kanatlarının temsilcileriyle ilişkilerini canlı tutması sayesinde gerçekleşmiştir". Üçüncüsü ise "Michels'in Oligarşinin Tunç Yasası'nda belirttiği duruma uygun ama Farabi'nin 'erdemli yönetici' tasavvuruna uygunsuz görünen Menderes ve Özal, Pareto'nun 'tilki ve aslan' olarak tanımladığı yaklaşımı yerine göre kullanan, yine Pareto'nun 'konsolidatörler ve yenilikçiler' şeklinde nitelendirdiği iki kategoriden birine mensup olan siyasi figürlerdir."

Bu hipotezler ışığında sürdürülen çalışmanın birinci bölümünde, elit ve elitizm kavramlarının yanı sıra, Heywood'un kavramsallaştırmasıyla Normatif Elit Teorisi, Klasik Elit Teorisi ve Modern Elit Teorisi başlıkları altında Elit Teorisi ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Menderes; çocukluğu ve öğrencilik yılları, çiftlik işlettiği dönem ve SCF, CHP ve DP'de siyaset yaptığı dönemi kapsayan siyasi hayatı ile ilgili veriler ışığında ele alınacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Özal'ın çocukluğu ve eğitim hayatı, çalışma hayatı, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptığı dönem ile ilgili veriler ele alınacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Menderes ve Özal'ın elit konumları açısından karşılaştırması yapılarak bu karşılaştırmadan elde edilen veriler analize tabi tutulacak ve çalışma sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

1. ELİT TEORİSİ ÜZERİNE

Tarih boyunca, bütün toplumlar da siyasi süreç üzerinde iktidar araçlarını kullanmak konusunda diğerlerine kıyasla çok daha güçlü veya etkili insanlar var olmuştur. Diğer taraftan insanlar arasındaki eşitsizlik; sınıf, mülkiyet, kast, kölelik eksenli eşitsizlik gibi kategoriler şeklinde gelişmiş ve bu eşitsizlik, ekonomik, siyasi veya kültürel nedenlerden kaynaklanabildiği gibi, sosyolojik veya dini nedenler eksenli olarak da görülmüştür (Karadaş, 2018: 54). Bu eşitsizlikler, Yakın Çağ'ın başlarına kadar doğal karşılanmış, hatta kimi Avrupalı düşünürler o dönemde toplumsal eşitsizlikleri doğal göstermek için çaba göstermişlerdir. Yönetici sınıf üyelerinin sadece genetik yapıları nedeniyle bile yönetilen sınıf üyelerinden daha üstün olduğunu savunanlar çıktığı gibi yönetici sınıfın doğaları gereği yönetmeye en layık kişiler olduklarını ileri sürenler de olmuştur. Bu açıdan yüksek düşünceli ve erdemli olmayan ortalama halkın, yönetilen durumda kalmasının gerekli olduğu ifade edilirken, ancak yönetici mevkide bulunan üstün insanların kamu yararını koruyabilecekleri iddia edilmiştir (Ozankaya, 1986: 148).

Çalışmanın bu bölümünde Elit Teorisi incelenecek olup, ardından “*elit*” kavramının tarihsel gelişimi ve elit teorileri normatif, klasik ve modern elit teorileri başlıkları altında ele alınacaktır. Normatif Elit Teorisi başlığı altında kronolojik sırayla Platon, Farabî, İbn Haldun, Nietzsche ve Ortega y Gasset'in elitizm üzerine ortaya koydukları teoriler ele alınacaktır. Klasik Elit Teorisi başlığı altında, bu alanın en önemli üç teorisini olarak kabul edilen Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels'in elitizm üzerine teorileri ele alınacaktır. Modern Elit Teorisi başlığı altında ise, Harold D. Laswell, Raymond Aron ve C. Wright Mills'in elitizm üzerine teorileri ele alınacaktır.

1.1. Elit Kavramı ve Elitizm

Bağbozumu döneminde en iyi üzümlerin seçilmesi anlamına da gelen (Bogdanor, 1999: 230) “*elit*” sözcüğünün kökeni Latin dillerinde “seçmek, elemek” anlamına gelen *eligere* kelimesinden türetilmiştir (Daver, 1993: 128). Heywood (2014, 116)'a göre, bu kavram orijinal anlamıyla ve hâli hazırdaki kullanımıyla, en üstün, en iyi veya mükemmel olanı ifade etmiştir. Bununla beraber, nötr veya ampirik kullanımıyla bu kavram, haklı veya haksız olarak, zenginlik ve imtiyazın onlarda toplandığı, iktidarı

elinde tutan bir azınlığı ifade etmiştir. Sözcük, 17. yüzyıldan itibaren bütün üstün kaliteli malları nitelemek için de kullanılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra bu sözcüğün kullanım alanı genişlemiş ve birinci sınıf askeri birlikler veya soyluluğun yüksek mertebeleri gibi üst toplumsal kümeleri kapsamaya başlamıştır. Bu kavramın İngilizcede bilinen kullanımı, 1800'li yılların başına, kavramın toplumsal kümeleri de kapsamaya başladığı bir tarihe kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, elit kavramı, Fransız sanayi ve ticaret burjuvazisi tarafından da aristokrasi ve ruhban sınıfına karşı bir slogan olarak kullanılmış, “*Elitleri isteriz.*” sloganı, Fransa’yı aristokratlar ya da ruhban sınıfının değil, toplumun içinden yükselen yetenekli elitlerin yönetmesi talebini ifade etmiştir (Arslan, 2010: 6). Ancak, bu kavramın toplumsal ve siyasal yazında yaygınlıkla kullanımı, Avrupa’da 19. yüzyıl sonlarında, İngiltere ve Amerika’da ise özellikle Vilfredo Pareto’nun yazıları sayesinde toplumbilimsel seçkinci kuramların yayılmaya başladığı tarih olan 1930’lu yıllara rastlar (Bottomore, 1997: 7).

Elit kavramı, toplum bilimsel anlamda 1930’lu yıllardan itibaren anlam genişlemesine uğrayarak; toplumun ekonomi, din, politika, sanat, askerlik gibi alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan azınlık olarak tanımlanmıştır (Demir ve Acar, 2002: 128). Bu durumda, elit olanın karşısında elit olmayan bir sınıf öngörülmüş ve bu görüşe göre, gelişmiş veya ilkel, tüm toplumlarda yöneten bir elit azınlık ve yönetilen sıradan çoğunluk var olmuş, yönetilen çoğunluk, yöneten azınlığın kararlarına uymak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla, bu düşünceye göre, tüm toplumlar, siyasal rejimlerinin ne olduğundan bağımsız olarak oligarşik bir yapıya sahip olmak durumundadır (Öztekin, 2003: 18).

Elitizm, meşru bir biçimde veya başka türlü olarak iktidarın, toplumsal kaynakların denetiminin, zenginliğin ve ayrıcalıkların azınlıkta kalan bir grup tarafından ele geçirilmiş olması veya bu ayrıcalıklı grubun yönetimine ilişkin inanç ya da pratik anlamına gelmektedir (Heywood, 2016: 259). Elitlerin iktidara gelmesi iki şekilde olur. Bunlardan ilki, başa gelecek yöneticinin iş başında olan diğer bir yönetici tarafından atanması veya seçilmesi iken, ikinci yol ise, iktidarın zorla ele geçirilmesidir. Genel olarak iktidarın el değiştirmesi, aşamalı olarak elit olma yollarının tıkandığı noktalarda ortaya çıkmaktadır (Karadaş, 2018: 42).

Elitizm kavramı, 19. yüzyılın sonlarından, 20. yüzyılın başlarından itibaren

siyaset bilimi literatürüne girmişse de toplumların seçkin bir azınlık tarafından yönetilmesi gerektiği fikri epeyi eskidir. Antik Yunan düşünürü Platon, toplumları en başarılı şekilde yönetebilecek kişilerin bilgili ve eğitilmiş filozoflar olabileceğini, çünkü bu kişilerin bilgi ve eğitimlerinin yüksekliği nedeniyle kendi çıkarını değil toplumun genel çıkarlarını düşüneceklerini ve herkesin yararına politikalar üreteceklerini öne sürmüş ve bu konuda teoriler üretmiştir. Platon'un ideal devlet kurgusunda azınlık yönetimini meydana getiren “koruyucular” sınıfı ile “bilgeler” sınıfını erken bir elit teorisi prototipi olarak değerlendirmek mümkündür. Siyasal anlamda yöneten azınlık ile yönetilen çoğunluk arasındaki eşitsizliğin temelleri üzerine yapılan tartışmalar Elitizm ya da Elit Teorisi olarak veya alt başlıkları da söz konusu olduğunda, Elit Teorileri olarak nitelendirilmiştir (Öztekin, 2003: 18-19).

Çağla (2015: 95-96), elitizmi üç farklı anlamda tanımlamıştır. İlk olarak elitizm, yönetim organizasyonunun her yer ve durumda elitlere emanet edilmesi gerektiğine inananların düşünce sistemidir. Çağla'ya göre bu durum, bir ideoloji olmaktan daha ziyade bir değer yargısıdır ve farklı ideolojilere sahip kişiler de bu değer yargısını benimseyebilir. İkinci olarak; elitizm, iktidarın fiilen zaten seçkinlerin elinde olduğunu iddia edenlerin düşüncesidir; çünkü bir iş, ancak o işi yapabilecek olanlara emanet edilmelidir. Bir işin onu yapamayacak olanlara emanet edilmesi boşa kürek çekmek anlamına gelecektir. Bu nedenle halkın yapması gerekenler ile seçkinlerin yapması gerekenler farklıdır ve halk, yapması gerekenleri yönetimin dışındaki alanda yaptığı için devletin ve hükümetin işlerini denetleyemez. Çağla, elitizmin yukarıda geçen ilk anlamını normatif, ikincisini ise, olgusal elitizm olarak adlandırır. Çağla, elitizmin üçüncü anlamı olarak yönetim eyleminin elitlere emanet edildiğini olgusal olarak gözleyen; ancak gerçekte bunun böyle olmamasını tercih edenlerin konumuna işaret eder ve bu duruma Platon, Aritoteles ve Schumpeter'i referans gösterir.

1.2. Elit Teorileri

Heywood, elitizmi “*normatif elitizm*”, “*klasik elitizm*” ve “*modern elitizm*” olarak üç başlığa ayırmaktadır. Yazara göre normatif elitizm, iktidarın bilge ya da aydın bir azınlığa teslim edilmesinin gerekliliği anlamında elitlerin yönetiminin talep edilir olduğunu ileri süren siyasal bir teoridir. Klasik elitizm ise, toplumun elitler tarafından yönetilmesinin kaçınılmaz, toplumsal var oluşun değişmez gerçeği olduğunu iddia eden

teoridir. Bu durumda demokrasi, sosyalizm gibi eşitlikçi fikirlerin fiilen uygulanması mümkün değildir. Klasik elit teorisyenlerinin düşüncelerinde normatif yönler var olsa bile aslında ampirik bir durum tespiti yapıyor gibi görünmüşlerdir (Yayla, 2003: 56).

Klasik Elit Teorisi, literatürde daha çok Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca ve Robert Michels'in çalışmaları üzerinden kendine yer bulmuştur. Diğer taraftan Modern Elitizm, toplumun elitler tarafından yönetiminin kaçınılmaz değil, özel ekonomik ve siyasi yapılarla ilişkili olduğunu iddia eden daha eleştirel bir teoridir. Modern elitizm teorisyenleri, elit yönetiminin kaçınılmazlığından çok, elit olmayan kişilere de demokratik politikada etkili olma fırsatı verilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Heywood, 2016: 259).

Elitist teorinin merkezinde, sıradan vatandaşların yönetici olarak açık bir şekilde yetersiz olması iddiası vardır. Bu teoriye göre yönetmek eylemi, halkın kendini yönetmesi üzerine değil, daha ileri yeteneklere sahip, bilge ve sadık bir yönetici sınıf üzerine kurulmalıdır. Bu teori, her siyasi sistemin seçkinler ya da politika uygulayıcıları anlamında yönetici azınlık ve çoğunluğu oluşturan pasif halk kitlesi, başka bir deyişle yönetilenler olmak üzere iki gruptan oluştuğunu iddia eder. Bu teoriye göre, yönetilen halk kitleleri devlet yönetme işinden bihaber ve ilgisizdir, dolayısıyla yönetmek konusunda açıkça yetersizdir. Bu teori, siyasi bir etkinliğin öznesi olarak kitlelere ancak edilgen, yöneticilerin kendisi hakkında verdiği hüküm oranında bir rol tanımlar (Walker, 1966: 286-288).

Normatif Elit Teorisi elitizmin kuramsal yönünü oluştururken Klasik Elit Teorisi, elit yönetiminin her koşulda mutlak olmasını öngörür. Modern Elit Teorisi ise, yönetici anlamında elitleri demokrasi ile bağdaştırır.

1.2.1. Normatif Elit Teorisi

Normatif Elitizm yukarıda da Heywood'a atfen bahsedildiği gibi, iktidarın sıradan halktan daha üstün bir azınlığa verilmesinin gerekliliği, bunun bir norm olarak kabul edilmesi anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda elitizmin tarihi, kralın filozof, filozofun da kral olması gerektiğini ifade eden Antik Yunan düşünürü Platon'a kadar geriye götürülebilir. Ancak Platon sonrası elitizme normatif anlamda katkı yapan başka düşünürler de var olmuştur. Özellikle Arap düşünürler; "asabiyye" kavramının yaratıcısı İbn Haldun ve yöneticinin erdemli olması gerektiğini belirten Farabî'nin elitizm ile ilgili

tespitleri dikkate değerdir. Ayrıca Alman felsefeci Friedrich Nietzsche “güç istenci” diye kavramsallaştırdığı teoriyle, İspanyol düşünür Ortega y Gasset ise “kitle insanı” teorisiyle bu alana katkı sunmuş önemli düşünürlerdendir. Bu bölümde Platon ile birlikte normatif elitizmin diğer önemli temsilcileri sayılabilecek olan Farabî, İbn Haldun, Nietzsche, Ortega y Gasset gibi düşünürlerin normatif anlamda elitizm üzerindeki etkileri kronolojik sıralamayla ele alınacaktır.

1.2.1.1. Platon (M.Ö. 427-347) ve “Filozof Kral”

Platon, Atina ile Sparta arasında yapılan ve Atina için felaketle sonuçlanan Peleponnez Savaşı'nın başlamasından birkaç yıl önce doğmuştur (Arnhart, 2013: 25). Asıl ismi Aristokles olan Platon, düşüncelerini Sokrates'in “bilgelerin yönetimi” düşüncesi temeli üzerine kurup sistematik hale getirmiştir (Şenel, 1995: 140). Platon'un yaşadığı dönemde Atinalılar, radikal demokratlardan radikal oligarşiyi savunan kişilere kadar birçok parçaya bölünmüş, Platon da küçük yaşlardan itibaren bu çalkantılı döneme ve birçok siyasi tartışmaya şahit olmuştur (Zabcı, 2015:92). Platon'un siyasi eylemleri, Syracuse'daki siyasi liderlerden biri olan Dion ile olan arkadaşlığından dolayı, Sicilya'da belirginleşmiştir. Platon'un eserlerindeki ana tema, Atina siyaseti ile Sokrates (M.Ö. 470-399) felsefesi arasındaki çatışmadır. Platon, Akademi'yi kurarak kendisini geri kalan her şeyden daha çok etkilemiş olan Sokrates'in çalışmalarını genişletmiştir. Akademi, MS altıncı yüzyıla kadar, bir yüksek öğrenim merkezi olarak kalmıştır. Batı üniversiteleri bazı konularda bugün halen Akademi'nin müfredatını takip etmektedir (Arnhart, 2013: 25-26).

Ahlâk ve siyaset alanında deneyime önem veren ve filozof olmanın ve siyasi erdemlere sahip olmanın, yaşamın gayesi olması gerektiğini vurgulayan Platon, teorik bilgiye önem vermiş ve siyasi kararları filozofların alması gerektiğine inanmıştır. Yöneticinin de bir Filozof Kral olması gerektiğine inanan Platon, elitizmin ilk filozoflarından biri olarak değerlendirilmiştir (Karadaş, 2018: 43). Platon'un bu yaklaşımının temelinde, iyi ve doğrunun ne olduğunu bilen bilgin filozofun halkı yönetme işini en doğru şekilde yöneteceğine inanmış olması yatmaktadır. Çünkü Platon'a göre erdemli bilgiye ancak filozoflar ulaşabilir (Küçükalp, 2011: 49).

“Devlet” adlı yapıtında üstün nitelikli kişilerin, devleti yönetmek için seçilmesini ideal devlet tasviri olarak ortaya koyan Platon, devlet yönetiminin monarşi, aristokrasi,

demokrasi, diktatörlük gibi aşamalardan geçip kendini tekrar edeceğini iddia etmiştir (Güvenç, 1995: 23). Doğruluk, iyilik ve güzellik gibi düşüncelerden daha çok doğuştan edinilmiş düşünceleri benimseyen Platon, demokrasinin varlığının gereksiz olduğunu iddia etmiş, hatta demokrasiye cephe almıştır (Mosca, 2013: 42)

Siyasetin ahlaki bir görev olması gerektiğini ve yönetimin sıradan insanlara bırakılamayacak kadar önemli olduğunu, aynı şekilde sadece güce dayanan bir yönetim tarzının da düşünülemeyeceğini (Zabcı, 2015: 121) vurgulayan Platon, toplumu; besleyiciler sınıfı, koruyucular sınıfı ve yönetici kadro diye üç sınıfa ayırmış ve bu sınıflar arasında pek az geçişkenlik öngörmüştür (Şenel, 1995: 146-147). Platon’a göre, halkın içindeki birtakım yetenekli ve cesur kişiler asker olur. Bu askerlerin içerisinde de yetenekli olan bir grup, 30 yaşından sonra özel bir eğitime tabi tutulur, yirmi senelik bir eğitimin sonunda en yetenekli ve uygun kişi kral olmayı hak eder. Sonuç olarak, koruyucular halkın içinden, kral da koruyucuların içinden çıkar; ancak, koruyucular halkın içinden çıkan bir elit grup olmakla birlikte yönetici olan kral, tek kişidir. Bu kişi hem askerlik erdemlerini hem de yirmi yıllık eğitimi boyunca edindiği bilgeliklere sahiptir ve bu donanımı ile halkı yönetme yetkisine sahiptir (Platon, 1992: 47).

Sıradan insanların filozofluğun erdemine sahip olmadığını ve geçici dünyevi isteklerin peşinde koştukları için devlet çıkarlarının onlara teslim edilmemeleri gerektiğini savunan ve “*Ya krallar filozof ya da filozoflar kral olmalıdır.*” diyen (Türkdoğan, 2015: 177) Platon, siyasi kararları halkın almasının bir felaket getireceğine, hatta bunun gereksiz ve zarar verici olduğuna da inanmıştır (Popper, 1998: 27). Çünkü Platon’a göre sıradan insanlarda akıl yetersizdir ve bu kişileri akıl değil, beden istekleri yönettiği için toplumu yönetmeleri yıkım olur. Platon, bu kişilerin kendilerini bile yönetmelerine izin verilmemesini, başkaları tarafından yönetilmeleri gerektiğini öğütler (Şenel, 1995: 143).

1.2.1.2. Farabî (872-950) ve “Erdemli Yönetici”

Farabî’nin asıl ismi Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzûğ’dur. Farabî, ilk öğrenimini Merv’de gördükten sonra, Bağdat’a gitmiş ve Arapçayı orada öğrenmiştir. Bağdat’ta o çağların ünlü bilginlerinden ders alan Farabî, o yıllardan başlayarak felsefeye karşı derin bir ilgi duymuştur (Hayajneh, 2011: 519).

Siyaseti, toplumun ortak yararını gözeten ve mutlu bir ortak yaşam alanının yine

bu alanda yaşayan insanların ortak çabasıyla inşa edilebileceğini savunan (Karadaş, 2018: 44) Farabî, insanın tabiatı gereği başka insanlarla ortak bir amaca sahip olduğunu ve hiç kimsenin ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamayacağı varsayılırsa, kişinin yaşamak için başka insanlarla iş birliği yapmak durumunda olduğunu öne sürmüştür. Farabî'ye göre, her insan yaşamak ve üstün meziyetlere ulaşabilmek için yaradılışı gereği, başka insanlara muhtaçtır ve her insan için üzerine düşen görevi yerine getirdiği müddetçe insan tabiatındaki mükemmel olana ulaşma hedefine doğru yol alacaktır (Farabî, 2001: 79).

Toplumların iki kısma ayrıldığını belirten Farabî'ye göre, bu iki kısım, kâmil olanlar, yani yöneticiler ve eksik olanlar, yani yönetilenlerdir. Yönetilenler başkalarına emretmeyip, sadece aldıkları emirleri yerlerine getirirler. Farabî'ye göre dünyadaki tüm insanlar, doğal bir gereksinmenin sonucu olarak bir araya gelmiş ve bir yöneticinin yönetimi altına girmeyi kabul etmişlerdir. Yöneticinin iradesine giren yönetilenler, aslında devletin iradesini temsil ederler. Eğer yönetici kötü, cahil ve zalim olursa devlet de kötü olur (Farabî, 2001: 79).

İnsanlığın ilerlemesinin, gelişigüzel bir topluluk oluşturmaktan farklı olarak belirli bir amaca ilişkin olup, toplumun kim tarafından, hangi amaç doğrultusunda ve hangi ilkelere göre örgütleneceği sorunsalına doğru geliştiğini ifade eden Farabî, zenginlik, saygınlık ya da üstünlük kurma gibi hedefler açısından çoğunluk oluşturan cahil toplumlar karşısında, insanın doğal amacı olarak gördüğü en yüksek mutluluğa yönelmiş olduğunu belirtmiş ve bu amaçla dayanışma içinde olan toplumu da erdemli toplum olarak adlandırmıştır (Yıldız, 2014: 4).

Eşitsizlikçi toplum modelini savunarak, bu toplumun üzerinde yükselen bir ideal devlet modeli ortaya koyan Farabî, devletin temeli olarak hakikati ve erdemi görmüştür. Hakikatin ölçütünü vahiy kaynaklı olmasına bağlayan Farabî, erdemli ve bilge yönetici sayesinde, yöneten ve yönetilen çatışmasının olmayacağını vurgulamıştır. Çünkü Farabî'ye göre, yöneticinin tek amacı, tüm insanların doğal amacı olan en yüksek mutluluğu insanlara sunmaktır (Yıldız, 2014: 6).

Platon gibi erdemli bir toplumun ancak ideal bir devlette var olabileceği düşüncesini benimseyen Farabî'ye göre, mükemmel bir devlet, tek bir vücut gibi bir birlik ve bütünlük oluşturmali ve bu tek bütünlüğün parçaları olan bireyler kendi

uzmanlık alanları içinde olan işleri yapmalıdırlar. Farabî'ye göre, kötü bir devlette bu kötülüğün sorumlusu yöneticidir ve bu nedenle ahirette söz konusu yöneticiyi azap bekleyecektir (Hayajneh, 2011: 522).

Farabî, bir yöneticide bulunması gereken özellikleri yaratılıştan bulunması gereken ve sonradan kazanılması gereken özellikler diye ikiye ayırmıştır. Yaratılıştan bulunması gereken özellikler; sağlam bir beden, anlayış ve zekâ, her şeyi anlaşılabilecek biçimde anlatabilmek, bilim ve araştırmayı sevmek ve ahlaki niteliklerin tam olmasıdır. Farabî'nin "*ahlaki nitelikler*"den kastı şudur: Yemede ve cinsel arzulara ölçülü olmak, dostluğu sevmek, yalandan sakınmak, erdemi benimsemek, dünya malına ve çıkarına düşkün olmamak, adaletli olmak ve zulümden kaçınmak, ölçülü olmak, azim ve irade sahibi olmak, gerekli şeyleri yapmakta cesaretli olmak (Çubukçu, 1977: 25-26).

Farabî'ye göre, yöneticinin sonradan kazanması gereken özellikler ise şunlardır: Ölçülü ve ruh sağlığının yerinde olması, kendinden önce gelenlerin yasa ve yöntemlerini iyi bilmesi ve eskiden yaşamış olanların yaptıklarından yararlanabilmesi, eskilerin deneyimlerinden yeni hükümler çıkarabilmesi, gündelik işlerde eski törelerden yararlanması, çıkardığı hükümler ve koyduğu yöntemler konusunda halkı bilinçlendirmesi ve öğretime ağırlık vermesi, savaş kurallarını iyi bilmesi ve savaşa dayanıklı olması (Çubukçu, 1977: 26).

Ancak, bu kadar çok sayıda iyi özelliğin tek bir bireyde bulunamayacağını da kabul eden Farabî, devletin başına bu özellikler açısından birbirini tamamlayacak iki veya üç, ya da daha fazla sayıda yöneticinin geçebileceğini de kabul eder. Bu anlamda Farabî'nin, bir aydınlar aristokrasisini kabul ettiği de düşünülebilir. Farabî'ye göre, devleti bu biçimde yönetenler ile bu biçimde yönetilenler saf bir ruh âlemine girecekleri gibi bu dünyada elde ettikleri bilgi derecesinin yüksekliğine göre, ahirette de yüksek derecelere ereceklerdir (Hayajneh, 2011: 522).

1.2.1.3. İbn Haldun (1332-1406) ve "Asabiyye"

İbn Haldun'un yönetici elit anlayışı diğer normatif elitistlerden farklıdır. İbn Haldun'a göre yönetici elit, siyasal iktidarı ele geçirmek ve sürdürmek için müşterek bir eylemin sürdürülebilir olması bakımından gerekli olan ve dayanışma ruhunu sağlayan toplumsal bağların tümü anlamına gelen "*asabiyye*"ye, ihtiyaç duyar. "Bir toplumun bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, direnişi ve atılım

yapabilmeyi mümkün kılan sosyal bağıllık duygusu” anlamına gelen asabiyye gerek üretim gerekse sosyal-siyasal ilişkilerde birlikte eylem yapabilmeyi ifade eder (Karadaş, 2018: 46).

Bir toplum üzerinde egemenlik kurmanın, bir güce dayandığını, asabiyyenin varlığı ve kuvvetinin ise bu gücü belirlediğini belirten Haldun, bu nedenle asabiyyeyi devletin kurulmasında birincil önemi haiz görür. Asabiyye, kan bağından kaynaklanabileceği gibi, din, dil veya gelenek birliğinin bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir (Demir ve Acar, 2002: 67).

Asabiyye sahibi insanların şerefli ve asil bir aileye mensup olduğunu belirten Haldun, asabiyyenin dayanışmanın ötesinde bir anlamı olduğunu öne sürmüştür. Herhangi bir siyasî dava için birbirleriyle dayanışma içinde olan insanların iyi bir karaktere sahip, daha cesur ve aileleri itibarıyla da seçkin olduklarını vurgulayan (Karadaş, 2018: 46) Haldun’a göre asabiyye, yönetici bir önder tarafından kullanılmakta ve siyasal bir güç niteliği taşımaktadır. Haldun, bu yönüyle İslamiyet’in de asabiyyeden yararlandığını öne sürmüştür (Haldun, 2014: 95).

Haldun, asabiyyenin asıl amacının mülk olduğunu ve mülk sahibi olmanın da egemenlik sahibi olmak anlamına geldiğini iddia etmiştir. Devletin ve yöneticinin mülke ihtiyacı olduğunu, bunu temin etmek için de çeşitli yollara başvurusu gerektiğini belirten Haldun, merhamet ve inşaf hareket edip ezilmek ve ayaklar altında çiğnenmek yerine, güce başvurarak galip ve muzaffer olmanın hem hükümdar için hem de halk için daha faydalı olduğuna inanır. Haldun, devletin menfaati söz konusu olduğu müddetçe, bu tür durumların normal sayılabileceğini hatta olması gerektiğini belirtmiştir (Haldun, 2014: 119).

Haldun, mülke dayanan siyasetlerin uygulanma biçimini ikiye ayırmıştır: Bunlardan ilki, hükümdarın halkı keyfi isteklerine göre idare etmesi anlamına gelen otokrat bir hükümdarın işbaşında olduğu ve Haldun’un onaylamadığı “*tabi mülk*”tür. İkincisi ise tabi mülkteki keyfilik ve zorbalığın yerini kanun ve kuralların aldığı, akıl ve mantık çerçevesinde halkı idare etmek olan, kanunların akıllı kişiler, devlet büyükleri ve devlet işlerinde kabiliyetli kişiler tarafından düzenlenerek halka uygulandığı “*siyasi mülk*”tür. Halkı idare ederken halkın menfaatini birinci plana alıp, yöneticinin menfaatini ona göre düzenleyen yönetim şekli olan siyasi mülkte düzen, hikmet ve akla

dayanarak oluşturulmakta, halk da normları ve kuralları kabul ederek bunlara uymaktadır. Haldun'a göre her iki mülk düzeninde de kanunlar yukarıdan zorlama ile yapılır; fakat tabi mülkte kanunlar ve düzen, daha sert ve adaletsiz iken, siyasi mülkte kanunlar daha adil ve daha merhametlidir (Karadaş, 2018: 47-48).

Haldun'a göre her asabiyye sahibi kişi, hükümdar olamaz. Ancak halkı kendisine boyun eğdirebilen, vergi toplayabilen, sınırları koruyacak güce sahip olabilen ve kendi üstünde başka bir egemen güç tanımayan bir yönetici hükümdar olabilir. Haldun, devletin bekasının sürmesi için siyasi iktidarın varlığını yeterli bulmamış, aynı zamanda egemenliğin de var olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu anlamda yönetici, halk üzerinde egemenlik kurabilmek için cebir ve şiddet uygulayabilen bir liderdir (Karadaş, 2018: 46).

1.2.1.4. Friedrich Nietzsche (1844-1900) ve “Güç İstenci”

Nihilizmin¹ kurucusu sayılan Alman felsefeci Nietzsche, “*Güç İstenci*” isimli yapıtında güç isteğini ve iktidarı ele alarak elitizme katkı sunan düşünürlerden biridir. Toplumu iki ayrı sınıf üzerinden değerlendiren Nietzsche, bu iki sınıftan birincisini “*halk sınıfı*,” diğerini ise “*seçkinler sınıfı*” olarak tanımlar.” *sürü*” olarak nitelediği halk sınıfı için din ve gündelik ahlak kurallarının yeterli olduğunu ileri süren Nietzsche'ye göre, bu sınıfın gerçek misyonu seçkin sınıfın oluşumu için elverişli bir ortamın hazırlanmasına katkı sunmaktır. Bu anlamda hayatı güç üzerinden sorunsallaştıran Nietzsche, savaşları da güçlerin çarpışması ve güçsüz olanların elenmesi olarak tanımlamış ve savaşların üstün insana ulaşma yolunda bir araç olduğunu savunmuştur (Karadaş, 2018: 48). Demokrasiyi de seçkin zümreye inançsızlık olarak nitelendiren Nietzsche, demokrasiyi, “*Biz esasında hepimiz bencil bir hayvan ve ayak takımınız.*” sözleriyle tanımlamıştır (Nietzsche, 2002: 368).

İnsanoğlunun yaşam mücadelesinin özünde bir güç istemi olduğunu iddia eden Nietzsche'ye göre bütün canlıların eylemleri sadece kendini korumak için değil, daha fazlası olmak içindir. Nietzsche, bu durumun yaşamın devamlılığı için elzem olduğunu iddia eder. Nietzsche, bütün insanların güç istemine sahip olmak istediklerini öne sürer

¹ Latince'de 'hiç' anlamına gelen *nihil* sözcüğünden türetilen Nihilizm, en popüler tanımıyla; her şeyin anlamdan ve değerden yoksun olduğunu savunan felsefi görüştür. Nihilizm, değer, anlamın ve arzu edilebilirliğin reddedilmesi, yaşamın değerinin hiçlik olmasıdır (Deleuze, 2016: 180).

ve buna kanıt olarak bir kölenin bile efendi olabilme iradesini gözetmesini gösterir ve böylece köleliği normalleştirir (Nietzsche, 2002: 46).

İktidar kavramının gücü istemekten kaynaklandığını ve güç istenci kavramının içinde eritildiğini ifade eden Nietzsche'ye göre iktidar ile değer, birbirine bağlı kavramlardır. Değer kavramını, en yüksek miktardaki kudret olarak gören Nietzsche, değeri insanın kendine aktarabileceğini vurgulamıştır. Nietzsche insanın en korkunç ve en esaslı talebinin güç ile ilgili içgüdü olduğu, bunun da varlığın güç istemi olarak belirlenmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür (Karadaş, 2018: 49).

Nietzsche, zayıf olanlar için güç istencinin daha güçlü olanlara direnmekle, güçlüler için ise daha zayıf olanın üzerinde baskı kurmakla oluşacağını belirtmiş ve bunun normal olduğunu ifade etmiştir (Nietzsche, 2002: 321). Güce büyük anlam yükleyerek, seçkin sınıfın her şeye egemen olmasının sonucunda üstün insanın ortaya çıkacağını öne süren Nietzsche, gücün, en yüksek erdem olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Nietzsche, özverili olmayı öğütleyen, zayıflığı ve tembelliği yücelten ve bireylerin güdülerini köreltip onları edilgenliğe yönelten köle ahlâkını benimseyen insanların korkaklara yarayan bu ahlaktan kurtulması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun yolunun vicdan ahlakının yerine, güç ahlâkını koymak olduğunu ifade eden Nietzsche'ye göre, insani ilişkilerde güç ön plandadır (Nietzsche, 2002: 473).

Nietzsche, kişinin kendi çıkarları için gerektiğinde başka insanları yok etmek istemesini sorun olarak görmez. Hatta bu durumu doğru bulur. Çünkü Nietzsche'ye göre, halkın kendi mutlak değerini reddetmesi ve önderi olan seçkin yöneticiyi onaylaması gerekir (Nietzsche, 2003: 14).

Nietzsche, ahlaki değerlerin seçkin sınıf arasından çıkan üstün insanlar tarafından belirlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Nietzsche'ye göre seçkin insan aynı zamanda güç istencinin de simgesidir. Nietzsche'nin bu yaklaşımı, gücün yüce bir duruma konumlandırılması nedeniyle bazı düşünürlerce faşizmin habercisi olarak nitelendirilmiştir (Karadaş, 2018: 50) Ahlâka olan inancın insan varlığını mahkûm ettiğini iddia eden Nietzsche, ahlâkın, insan varlığına yönelik iradede vazgeçmek anlamına geldiğini ifade etmiştir (Nietzsche, 2003: 24; 25).

1.2.1.5. José Ortega y Gasset (1883-1955) ve “Kitle İnsanı”

İspanyol felsefeci José Ortega y Gasset, elitizm üzerine teorisini orijinal ismi “*La rebelión de las masas*” olan ve Türkçede “*Kitlelerin Ayaklanması*” ismiyle yayımlanan yapıtında tartışmıştır. Ortega y Gasset, diğer elitizm teorisyenlerin aksine, seçkinler üzerine değil, “*kitle insanı*” diye tanımladığı vasat insan üzerine gözlemler yaparak elitist teoriler üretmiştir (Karadaş, 2018: 50-51).

Ortega y Gasset, özellikle yirminci yüzyılın ilk yarısında Avrupa’yı etkileyen İkinci Dünya Savaşı, Nazi Almanyası ve İtalyan faşizmini anlamada işlevsel olduğu için (Alvarez-Manilla, 2018: 1) kitle insanı üzerine çalışmalar yapmıştır. Ortega y Gasset, kitle insanını anlamak için önce kitle insanının temel özelliklerinin bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ortega y Gasset’e göre kitle insanı, öncelikle kendi tarihine karşı kayıtsızdır. Geçmişini anlamaktan uzak ve aynı şekilde bütün evrensel gelişmelere karşı da tepkisizdir. Dahası, kitle insanı kendine karşı bile samimiyetsiz, geri döndürülemez şekilde acımasız ve esneklikten uzak bir benliğe sahiptir. Kitle insanı yalnızca bir dış görünüş, bir kabuk olarak, bir *idola fori*² olması için oluşturulmuştur. Kitle insanının yalnızca iştahı vardır ve her zaman haklı olduğuna, hiçbir yükümlülüğü olmadığına inanır. Buna rağmen kitle insanı, daima kendini bazı özelliklere sahipmiş gibi gösterir (Alvarez-Manilla, 2018: 1).

Tarihi, “*insan denen bitkiye yararlı bir kamusal yaşam formülü elde etmek üzere akla gelen her türlü deneyin yapılmış olduğu bir dev laboratuvar*” olarak tanımlayan (2010: 108) Ortega y Gasset’e göre 19. yüzyıldan bu yana Avrupa’yı ayaklanan kitle insanının sarmaladığını ve eğer o insan tipi Avrupa’nın efendisi ve sonuçta kararları veren merci olmayı sürdürürse, Avrupa’nın barbarlığa geri dönmesi için otuz yıl yeterli olacaktır. Hukuksal ve maddi teknikler defalarca nice imalat sırlarının kaybolup gittiği gibi, kolaylıkla buhar olup uçacaktır (Ortega y Gasset, 2010: 109).

Ortega y Gasset, yapıtında, kitlelere tamamen olumsuz bir atıfla Hegel (1770-

² Francis Bacon’ın insan bilgisinin ilerlemesi önündeki dört engelden biri olarak saydığı ve kavramların iletişim kurmayı kolaylaştırması gerekirken kastedilen anlamı yansıtmamasını kısıtlaması durumuna verdiği isimdir. Kısaca, kelimelere yanlış anlamlar yüklenmesinin her şeyi karışıklığa itmesi ve insanları yanlış sürüklemesidir. Yanlış oluşturulmuş kelimeler, zihni de yanlış yönlendirecektir. *Idola fori*, “çarşı, pazar idolu” olarak da bilinir (Bacon, 2012: 22).

1831)'in “*Kitleler ilerliyor.*”³ cümlesini apokaliptik bir durum olarak ve dehşet içinde ifade eder (Ortega y Gasset, 1996: 92). Ortega y Gasset, kitle insanını, kimliği, kendine ait ahlaki ve normları bulunmayan; ancak bir kitlenin içerisinde, sıradan, çoğunluğun bir parçası olmakla anlam bulan ve bu çoğunluğu dayatan insan olarak niteler (Karadaş, 2018: 50).

19. yüzyılın giderek artan bir bollukta ürettiği bu kitle insanının yaşantısının maddi bakımdan dört dörtlük olduğunu iddia eden Ortega y Gasset'e göre vasat insanın ekonomik sorununu böylesine rahatlıkla çözümleyebildiği hiçbir çağda görülmemiştir. Bir yandan büyük servetler küçülür, endüstri işçilerinin yaşantısı daha çetinleşirken, toplumun hangi sınıfından olursa olsun, vasat insanın ekonomik ufku gün geçtikçe ferahlamış, yaşam standardının listesine her gün yeni bir lüks eklenmiştir (Ortega y Gasset, 2010: 111). İşçiler bu yaşam standartlarına ulaşmak için mücadele etmişken vasat insan, toplumun ve organizasyon harikası bir devletin özenle getirip onun ayağına serdiği bir refahla karşılaşmıştır. Ortega y Gasset (2010: 112), kitle insanının on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana, hiçbir toplumsal engelle karşılaşmadığını da iddia etmiştir.

Ortega y Gasset'in kitle insanı, kendi refahından ötesini düşünmediği gibi, o refahı oluşturan nedenlere de kayıtsızdır. Uygarlığın yararlarını ancak büyük çabalar pahasına ayakta durabilecek bir icat ve yapılandırma olarak görmediğinden, kendi rolünün sanki doğuştan kazanılmış bir hakmış gibi, üst perdeden buyurmaktan ibaret olduğunu sanır. Bu kitle insanı, karakterine uygun olarak kendi dışında bir şeye yönelmez ve kendini yaşamının hâkimi sanır. Buna karşılık seçkin ya da üstün nitelikli insanın yapısında kendini daha yüce, üstün bir kurala uydurmak vardır, varlığını özgürce onun hizmetine sunar. Üstün nitelikli insan, kendinden çok şey bekleyen kişidir; kitle insanı ise, kendisinden hiçbir şey beklenmeyen, olduğu gibi olmakla yetinen, kendinden pek memnun olan kişidir. Sanılanın tersine, kölelik durumunda yaşayan kişi kitle insanı değil, seçkin kişidir. Ortega y Gasset'e göre soylu kişi dinamiktir, kitlenin içinden yükselerek kendini tanıtmıştır. Yani, soylu demek, çaba gösteren ya da üstünlük sergileyen kişi demektir. Kitle insanı ise, dik kafalı bir insan

³ Eserin İspanyolca orijinalinde “ilerlemek” fiili, aynı zamanda “gelişme göstermek” anlamına da gelen “*avanzar*” mastarıyla ifade edilmiştir ve Ortega y Gasset'i dehşete düşüren asıl durum, kitle insanının bu “gelişme gösterme” durumudur.

yığındır (Ortega y Gasset, 2010: 116-124).

Ortega y Gasset, kitle insanının görevinin yönetilmek, etkilenmek ve temsil edilmek olduğunu öne sürerek, üstün nitelikli insanların olmaması durumunda kitle insanının en temel varlığından yoksun kalacağına vurgu yapmıştır. Mantığa kulak vermeyen kitle insanının yalnızca başı derde girince mantığını önemseydiğini belirten Ortega y Gasset'e göre akılcı yaklaşıma açık olmayan kitle insanı, medeniyetin bir ön şartı olmakla birlikte fikir alışverişine açık bir ortamda gelişen uygarlığa kapalıdır. Toplumdan kaçan bir kişiliğe sahip olan kitle insanının sadece kendi doğruları olduğunu ve doğası gereği uygarlığın ilkelerinden habersiz olduğu için yaşam düzeyi eski zamanlara kıyasla ne denli yükselmiş olursa olsun uygarlaşma sürecini kendi başına taşıyamayacağını ifade eden Ortega y Gasset, kitle insanının azınlıkta olan elit grubu anlamadığını, ancak bu yaratıcı seçkinlerin ilhamlarını toplumdan aldıklarını ifade etmiş, seçkinlerin yaratıcılıkları ile toplumu geliştirerek uygarlığa yön verdiklerini belirtmiştir (Karadaş, 2018: 52).

Ortega y Gasset, kitle insanını öfkeli bir ifadeyle anar. Ortega y Gasset, Aristoteles'e atıfla, yerden biterek yükselen bir barbar, bir dikey istilacı olarak nitelendirdiği kitle insanının; kafasında bir dizi basmakalıp fikirle yetinen, kendisini zihinsel bakımdan tamamlanmış sayan bir durumda olduğunu ve bilimden elde ettiği yararları, bilime karşı duyduğu, daha doğrusu duymadığı, minnet arasında "korkunç" diye nitelediği bir orantısızlık olduğunu iddia eder (Ortega y Gasset, 2010: 144).

1.2.2. Klasik Elit Teorisi

Klasik elitistler, politika sürecine toplumdaki yönetenler ve yönetilenler üzerinden bakan ve bu yöneten-yönetilen ayrımını en basitinden en gelişmiş olanına değin bütün toplumlarda karar alan, emir veren, bu emirlerin yerine getirilmesini garantileyen gücü elinde tutan ve toplumu yöneten sınıfın daima küçük bir azınlık olduğunu iddia eden düşünürlerdir. Bu düşünürlere göre toplumun geri kalan çoğunluğunu oluşturan kısmı bu azınlık tarafından yönetilen kitleleri oluşturur. Böylece, siyasi rejimi nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın bütün toplumlar aslında oligarşik bir yapı tarafından yönetilir (Kapani, 2012: 123). Bu düşünürler demokrasiyi, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayal ürünü olarak görmüş ve yönetimin her zaman seçkin bir azınlığın elinde olduğunu öne sürmüşlerdir (Heywood, 2014: 115).

Klasik elitist teorisyenler, küçük bir azınlığın her zaman ve her yerde çoğunluk üzerindeki iktidarı elinde tutmuş olmasının nedenleri üzerine çalışmalar yapmış ve tüm toplumlarda seçkin bir azınlığın siyasi yapıya hükmetmesinin kaçınılmaz ve değişmesi mümkün olmayan bir durum olduğu sonucuna varmışlardır. Klasik elitist teorisyenlere göre, eşitsizlik toplumsal yaşamın değişmez bir verisidir. Eşitsizlik her zaman var olacaktır ve eşitsizlik var olduğu sürece demokrasiye ulaşma hedefi bir aldatmaca ve yanılsamadan ileriye gidemeyecektir. Çünkü bu teorisyenlere göre demokrasi, gerçekte, erişilmesi mümkün olmayan bir idealdir (Vergin, 2012: 123-124).

Klasik elitistlere göre, siyasal iktidar durumunun gerçekleşmesi küçük bir azınlığın çoğunluğa egemen olmasıyla mümkün olur. Klasik elitizm, çoğunluk ve seçkin azınlık arasındaki ayırımın kaçınılmaz bir toplumsal yasa olduğunu öne sürer (Vergin, 2012: 124). Elitlerin, toplumun gelişiminde ve refaha ulaşmasında önemli bir rol oynadıklarını iddia eden klasik elitistlere göre elitler, halktan ayrı bir sınıf olarak belirirler. Toplumsal sınıfların sadece elitler arasındaki kavganın destek gücünü oluşturduğu görüşünü savunan klasik elitistlere göre yönetenler değişebilir ancak yönetilenler hep aynı kalacaktır (Karadaş, 2018: 53).

Klasik elitistler, yönetici iktidarın her zaman güçlü olması gerektiğini ifade ederlerken, Marksizm'e karşıt görüşler ortaya koyarak, sınıfsız toplumu da reddetmektedirler (Bottomore: 1997: 19; Heywood, 2012: 229; Vergin, 2012: 124).

Klasik elitist teorilerin en önemli temsilcileri, Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels'tir. Mosca, "*Yönetici Sınıf*", Pareto, "*Elitlerin Dolaşımı*", Michels ise, "*Oligarşinin Tunç Yasası*" kuramlarıyla klasik elit teorilerine katkıda bulunmuşlardır (Drochon, 2020: 1).

Çalışmanın bu bölümünde, klasik elitistler; Mosca, Pareto ve Michels'in elitizm anlayışları sırasıyla ele alınacaktır.

1.2.2.1. Gaetano Mosca (1858-1941) ve "Yönetici Sınıf"

Mosca, insan toplumlarında mutlak eşitliğin hiçbir zaman var olmadığını ve siyasi iktidarın hiçbir zaman çoğunluğun iradesiyle oluşmadığını, örgütlü azınlığın her zaman çoğunluğu yönettiğini iddia etmiştir. Buradan bir "*Yönetici Sınıf*" teorisi çıkaran Mosca'ya göre, toplumların değişimi ve gelişimi o toplumların ekonomik yapısı ya da sınıflar arası ilişkilerine bağlı değil iktidardaki sınıfın siyasi tercihlerine bağlıdır

(Çağla, 2015: 97).

Mosca (1939: 50), teorisinin temel mantığını şöyle dile getirmiştir:

Tüm siyasal organizmalarda bulunan değişmez olgular ve yönsemeler arasında biri, en ilgisiz bir gözle dahi görülebilecek kadar ortadadır. Tüm toplumlarda -çok az gelişmiş ve uygarlığın aydınlığına zar zor ulaşmış toplumlardan en gelişmiş ve en güçlü toplumlara kadar- iki sınıf insan bulunur-yöneten bir sınıfla yönetilen bir sınıf-. Her zaman sayısı daha az olan ilk sınıf, tüm siyasal işlevleri yerine getirir, iktidarı tekelinde tutar ve iktidarın sağladığı üstünlüklerden yararlanır; buna karşılık sayısı daha çok olan ikinci sınıf birincisi tarafından bazen şu ya da bu ölçüde meşru, bazen de yine şu ya da bu ölçüde keyfi ve zora dayalı bir biçimde yönetilir ve denetlenir.

Mosca'ya göre, ilkel ya da modern, bütün toplumlar yöneten sınıf ve yönetilen sınıf olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yöneten sınıf, sayı anlamında azınlıkta olsa bile, siyasi iktidar tekelini sürekli elinde tutarak onun bütün nimetlerinden yararlanır. Sürekli çoğunlukta olmasına rağmen azınlık tarafından yönetilen sınıf ise, yöneten sınıfın denetimi altında olup onun belirlediği amaç, kural ve ilkeler doğrultusunda hareket eder ve hayatını öyle sürdürür. Mosca, bu elit azınlığın çoğunluk karşındaki hakimiyeti için şu soruyu sorar: Nasıl oluyor da küçük bir azınlık büyük kitleleri sürekli denetim altında tutabiliyor? Mosca'ya göre bunun olabilmesinin tek nedeni seçkin azınlığın çok iyi örgütlenmiş olmasıdır (Çağla, 2015: 97).

Çünkü çok iyi örgütlenmiş, dayanışma içinde hareket eden ve iletişim olanakları yüksek bir sınıf veya grup, örgütsüz, dağınık ve kendi içinde çelişkilerle dolu kitleleri kolayca yönetebilir. Tek bir itici güçle hareket eden örgütlü elit azınlık, örgütlenmemiş, dağınık ve karmaşıklık içindeki çoğunluğu kolayca hükmü altına alabilir. Ayrıca yönetici azınlığa mensup bu elit kişilerin çoğunluk mensuplarına oranla birtakım bireysel üstünlükleri de söz konusudur. Bunlar; zekâ, servet, gelir, itibar, asalet gibi özellikler olabilmektedir. Bu tür üstünlüklerin var olması söz konusu olmasa bile elit azınlık böyle üstünlüklerin olduğuna toplumu inandırmış olabilir (Öztekin, 2003: 19).

Bu durumu *The Rulling Class* (Yönetici Sınıf) isimli yapıtında şöyle ifade eder Mosca:

...tek bir itkiye itaat eden örgütlü bir azınlığın örgütsüz çoğunluk üzerindeki egemenliği kaçınılmazdır. Örgütlü azınlık tümlüğü karşısında tek başına duran çoğunluğa dahil bir birey, azınlığın iktidarına direnemez. Aynı zamanda azınlık, tam da azınlık olduğu için -ayrıca, genellikle üstün bireylerden meydana geldiği için- örgütlüdür. Yönetici bir azınlığın üyeleri yaşadıkları toplumda ister gerçek olsun ister görünürde, birtakım çok saygı duyulan ve etkili özelliklere sahiptirler (Mosca, 1939: 53).

Mosca'ya göre, seçkin sınıf, yönetilen kitleleri denetim altında tutabilmek için

farklı metotlara başvurur. Bunlardan bazıları, hukuk kuralları ve yasal yollar, ikna etme, hile, korku ve şiddettir. Mosca, bu elit sınıfın mutlak ve değişmez olmadığını, zamanla toplumdan gelen baskılar karşısında değişebileceğini de kabul etmektedir. Bu değişim ve yenilenme süreci, toplumsal gelişme sonucu ortaya çıkan uzun vadeli bir evrimle olabileceği gibi, ani bir toplumsal patlama veya devrim sonucunda da gerçekleşebilir. Değişimin bir devrim yoluyla olması, genellikle yönetici azınlığın toplumdan gelen değişim ve yönetime katılma taleplerine karşı duyarsız kalması sonucunda gerçekleşir. Bu değişim hangi yolla olursa olsun, sonuç olarak yönetici azınlık bir miktar değişime uğrar; ancak Mosca'ya göre, değişimin sonucunda da yönetime bu defa başka bir azınlık gelir ve yine çoğunluğu denetimi altında tutar (Öztekin, 2003: 20).

Mosca, devlet yönetimlerini “*feodal*” ve “*bürokratik*” olmak üzere ikiye ayırır. Feodal devlet yapısında yönetici sınıf basit bir şekilde teşkilatlanmıştır. Yönetimin işlevinin askeri, ekonomik, yargısal ve yönetsel olarak ayrıştırılmadığı bu feodal devlet yapısında yönetici sınıfın herhangi bir elemanı bu işlevleri yerine getirebilir. Bürokratik devlet yönetiminde ise bu işlevler ayrılmış ve yönetici sınıfın çeşitli birimlerine tahsis edilmiştir (Demirci ve Önder, 2016: 576).

Mosca'nın “*Yönetici Sınıf*” teorisi Karl Marx (1818-1883)'ın “*Hâkim Sınıf*” teorisinden farklıdır. Zira, Marx'ın “*Hâkim Sınıf*” teorisine göre, hâkim sınıf, üretim araçlarının denetimini elinde tutan ve bu nedenle ekonomik iktidara da sahip olduğu için siyasi iktidarı kontrol eme gücüne erişen sınıftır. Mosca'nın “*Yönetici Sınıf*” teorisine göre ise, hakimiyeti elinde bulundurmak için temel faktör ekonomik değil, soy, ırk, aile, eğitim, askeri başarı gibi faktörlerdir. Mosca'ya göre, yönetici sınıfı yönetilenlerden ayıran temel faktör üstünlüktür. Yine de Mosca, yönetici sınıfın değişebileceğini kabul ederken Marx, hâkim sınıfın her zaman ekonomik üstünlüğü elinde bulunduran kesim olduğunu iddia eder (Bottomore, 1997: 12).

Yine, Mosca, sınıfsız bir toplumun mümkün olmadığını söylerken Marx, hâkim sınıfın bir proletarya diktatörlüğüyle ortadan kaldırılabileceğini iddia eder. Mosca, siyasal sistemi ne olursa olsun bütün toplumların eninde sonunda elit ve azınlıkta olan bir yönetici sınıf ile çoğunlukta olan bir yönetilen kitleden oluştuğunu varsayar. Ancak, Mosca'nın kuramında, elitler; sadece kaba güç ve aldatmaca ile yönetmezler, toplumdaki önemli ve nüfuzlu kümelerin çıkar ve amaçlarını da temsil ederler

(Bottomore, 1997: 12).

Mosca'nın kuramına göre, elitler toplumda geri kalan kesimlerin üzerine basitçe çöreklenmiş değildir. Tam tersine, devlet görevlileri; yöneticiler, beyaz yakalı işçiler, bilim adamları, mühendisler ve aydınlardan oluşan yeni orta sınıfın bütününe kapsayan bir alt elitler aracılığıyla topluma sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu küme, yalnızca elitlere yeni üyeler sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun yönetiminde can alıcı bir rol oynar. Mosca, herhangi bir siyasal organizmanın istikrarının bu ikinci katmanın ulaştığı ahlak, zekâ ve etkinlik düzeyine bağlı olduğunu belirtir (Bottomore, 1997: 12).

1.2.2.2. Vilfredo Pareto (1848-1923) ve “Elitlerin Dolaşımı”

Klasik Elit Teorisi'nin ilk teorisyeni Mosca olarak görülmekle birlikte en bilinen kuramcılarının başında İtalyan toplumbilimci düşünür Alfredo Pareto gelmektedir (Kışlalı, 2000: 330).

Pareto'ya göre insanlar doğal olarak eşit değildir ve eşit olmaları mümkün de değildir. Pareto, kişiler arasında doğuştan gelen ve sonradan edinilen psikolojik farklar nedeniyle güçlü ile zayıfın ya da etkili ile etkisizin arasında ayrım yapmak gerektiğini öne sürmüştür. Buna rağmen, Pareto'ya göre, bütün elitler de devlet yönetiminde söz sahibi değildir. Devlet yönetiminde bulunan yönetici elitler olmakla birlikte yönetimde olmayan elitler ve yönetimde olan elit olmayanlar da vardır. Bu durumda Pareto, elitleri üçlü bir sınıflandırma yoluyla ele almaktadır; “yönetici elitler”, “yönetici olmayan elitler” ve “elit olmayan yöneticiler”. Pareto bu durumu, “elitlerin dolaşımı” (circulation of elites) diye teorileştirmiştir (Çağla, 2015: 97).

Pareto, analizinde “türevler” (derivations) ve “tortular” (residues) ismini verdiği iki kavramsal kategoriden yola çıkmıştır. Türevler, siyasal sistemle veya toplumun dinsel, ekonomik gibi alt sistemleriyle ilgili olan görüşlerdir. Tortular ise insanların psikolojik dünyalarına ilişkin değişmez durumlardır. Pareto'ya göre tarihin motorunu işte bu tortular meydana getirir. Tortular, duygular, içgüdüler gibi mantık süzgecinden geçmemiş akıl dışı düşüncelerdir. Pareto, bu düşüncelerin belirli bir toplumun değişmez kimliğini şekillendirdiğini iddia etmiştir (Vergin, 2012: 124-125).

Pareto'nun Mosca'nın “Yönetici Sınıf” teorisinin etkisinde kaldığı iddia edilebilir. Zira Pareto, Mosca'nın bu teorisini işlemiş, genişletmiş ve sosyolojik bir zemine oturtmuştur. Pareto'ya göre, bireyler arasındaki doğal ve psikolojik farklar güçlü olanla

zayıf olan arasında ayrım yapılmasına yol açar. Pareto'nun elit kuramına en önemli katkısı yukarıda bahsi geçen “elitlerin dolaşımı” kavramıdır. Burada, elitlerin dolaşımı ile kastedilen, elit olmayan kitle içerisinde çıkıp yönetici elitlere katılan ve yönetimde olan elit sınıftan bireylerin yönetimde olmayan çoğunlukla yer değiştirmesidir (Çağla, 2015: 98).

Pareto'ya göre, elitler üstün nitelikleri olan bireylerdir. Bu üstün niteliğin ölçütü, soy veya aile olabilmekle birlikte servet, akıl, yetenek veya sağlam ahlak da olabilir. Eğer elitler, toplumun alt tabakalarından gelen başarılı bireyleri aralarına entegre etmekte başarılı olurlarsa elitlerin dolaşımı devam eder. Elitlerin alt tabakalardan gelen bu bireyleri entegre etmekte başarısız olmaları durumunda ise, Pareto'ya göre iktidar savaşı sertleşir ve elitlerin değişmesi kaçınılmaz hale gelir. Pareto, bu durumu “devrim” olarak niteler. Pareto'nun bu tespiti, İbn Haldun'un Bedevilerin göçebe toplumdan uygar topluma geçerken yöneticilerin yerleşik toplumda rahatlıklar nedeniyle zayıfladığı ve yerini başka yöneticilere bırakmak zorunda kaldığı şeklindeki tespitinden esinlenmiştir (Kışlalı, 2000: 330).

Pareto'ya göre elitler yüksek bir tabakayı temsil ederken, elit olmayanlar daha düşük bir tabakayı temsil ederler. Ancak, elit tabaka da kendi içerisinde bölünür. Pareto, elit tabakanın üç ayrı alt tabakasını şöyle tanımlar: “*Yönetimde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olan yönetici elit tabaka*”, “*yönetici olmayan elit tabaka*” ve son olarak da “*siyasi gücü bilhassa uygulayan siyasi elitler.*” (Delican, 2012: 324).

Pareto, siyasi elitleri de iki ayrı grup halinde ele alır: “*tilkiler*” ve “*aslanlar*”. Tilkiler, iş birliği, entrikalar ve hile yaparak yönetmeyi tercih ederken; aslanlar, güç uygulama yoluyla yönetir. Tilkiler, ademi merkezîyetçi, çoğulcu, tartışmacı ve güç kullanmaya gönülsüzken; aslanlar daha muhafazakâr olup birlikten, tek biçimlilikten, sadakatten ve merkezîyetçilikten yanadır (Drochon, 2020: 12). Pareto'ya göre, tilkiler ve aslanlar herhangi bir hükümet modelinde işlev görebilir. Tilkilerin ve aslanların tutumu hükümet eden yapıdan etkilenmez veya onun tarafından şekillenmez (Delican, 2012: 325).

Pareto, elit kavramını tüm faaliyet alanlarında okullarda yapıldığı gibi bir not değerlendirme sistemi geliştirerek açıklamıştır. Bu not değerlendirme sistemi, şeffaf ve hakkaniyetli olmak zorundadır. Bu değerlendirmenin sonunda sözgelimi en iyi avukata

en yüksek not olan on puan verilir. Müşteri bulamayan ve zar zor geçinen avukata on üzerinden bir, kendi geçimini bile sağlayamayana ise sıfır verilecektir. Aynı değerlendirme iş adamı için de geçerli olacaktır. Çok yüksek paralar kazanan iş adamına on puan, ortalama paralar kazanan iş adamına beş, zar zor geçinene bir, düşkünler yurduna düşecek kadar başarısız olanına ise sıfır verilecektir. Pareto bu kazançların meşru yöntemlerle kazanılıp kazanılmadığına bakmaz çünkü Pareto'ya göre gayri meşru yöntemlerle kazanmak da bir zekâ ve beceri meselesidir. Pareto'nun bu değerlendirme sisteminde on üzerinden on puan alanlar elit sınıfı oluşturacaklardır (Öztekin, 2003: 21).

Pareto, yönetici sınıfın hem nicelik hem de nitelik bakımından yönetici olmayan sınıftan gelenlerle beslenmesine önem atfeder. Çünkü, Pareto'ya göre, elitlerin dolaşımının kesintiye uğraması, toplumda var olan dengenin bozulmasına neden olup yönetici sınıfın çöküşünü hazırlayabilir. Pareto, yönetici elit sınıfa mensup olup elitlerin dolaşımı yasası gereğince yönetici olmayan sınıfa transfer olan ve orada biriken elitlerin ve normal koşullarda yönetici sınıfın gerektirdiği donanımına sahip olmamasına rağmen yönetici sınıf içinde bulunan yetersiz unsurların bu çöküşün nedeni olabileceğini iddia eder (Çağla, 2015: 98).

Pareto, çöküş koşullarında elitlerin baskın tortusunun da değişime uğradığını, biri yükselirken diğerrinin alçaldığını iddia etmiştir. Pareto'ya göre, bu değişim sırasında yenilikçiler statükocu olan konsolidatörlerin yerine geçerken konsolidatörler de yenilikçilerin yerine geçer. Pareto, konsolidatörlerin mevcut durumu korumak için şiddete başvurmaya, yenilikçilere oranla daha fazla eğilimli olduklarını ancak, konsolidatörlerin polisi ve orduyu şiddet üretmek anlamında kullanamaması durumunda işini organize bir şekilde yapabilen küçük bir grubun örgütlü şiddet yoluyla konsolidatörleri kolaylıkla alt edebileceğini iddia etmiştir. Pareto'ya göre bu çöküş koşullarında elitlerin gerilemiş, çökmüş olan unsurları kendilerini güçlü tutmak için güç kullanmakta daha başarısız kalırken elit olmayan grupların içinden sivrilen üstün nitelikli unsurlar, devlet fonksiyonlarını yürütmek için güç kullanmakta daha başarılı olurlar (Pareto, 2013: 13-15).

Pareto, elitlerin düşüşü durumunda, kendini gösteren iki etkenden daha bahseder. Bunlardan biri; düşen seçkinlerin daha yumuşak huylu, ılımlı ve kendi gücünü kullanmaya daha az eğilimli olmasıdır. Diğeri ise, düşmekte olan seçkinlerin

açgözlülüğünü ve başkalarının mallarına karşı olan ele geçirme hırslarını kaybetmemeleri ve mümkün olduğunca gayri meşru yollardan ulusal mirası gasp etme eğilimidir (Pareto, 2013: 61).

Pareto'nun Mosca'dan ayrıldığı bir nokta, elit sınıfı tamamen yönetici sınıfa içkin olarak tanımlamamış olmasıdır. Pareto, elitleri *yönetici olanlar* ve *yönetici olmayanlar* olarak ikiye ayırmaktadır. Pareto'nun zaman zaman "*aristokrasi*" diye ifade ettiği bu elit sınıf, her meslek kolundan başarılı ve kabiliyetli grupların belirlenmesiyle oluşur. Toplumun her alanındaki bu elit gruplar, siyasi iktidarı doğrudan ellerinde tutmasalar bile, siyasi iktidar üzerinde baskı kurma kapasitesine sahiptir. Bunun dışında siyasi iktidar sahipleri de kendi gelecekleri bu elit grupların kararlarıyla belirlendiği için bu grupların çıkarını kollamak durumundadır (Öztekin, 2003: 21).

Tarihin "*aristokrasilerin mezarlığı*" olduğunu iddia eden (Bottomore, 1997: 45) Pareto da Mosca gibi, bu elit grupların değişime açık olduğunu, hatta olması gerektiğini öne sürmüştür. Çünkü Mosca'nın da ifade ettiği gibi, elit grupların alt gruplardan gelen yönetime katılma taleplerine her zaman kapalı olması durumunda toplumsal patlamaların söz konusu olması her zaman ihtimal dahilindedir. Bu patlamaların sonucunda elit grubun gönüllü olarak kabul etmediği değişim, zaten zor yoluyla gerçekleşir ve elit grubun yerini başka bir elit grup alır (Pareto, 1935: 1430).

Pareto, yönetici sınıfın alt sınıflardan yükselerek gelen aileler tarafından sadece sayı olarak değil nitelik olarak da yenilendiğini öne sürer. Yönetici sınıfın canlılığını kaybetmesi, iktidarı ele geçirme ve elinde tutma olanağı veren koşulların değişmesi yönetici sınıfı çöküşe sürükleyebilir. Yönetici sınıf, alt sınıflardan yükselenlerle yer değiştirir ve yönetici sınıf yenilenir. Pareto, seçkinlerin dolaşımını tartışırken devrimlere toplumun üst katmanlarındaki yozlaşmanın birikmesi ve alt katmanlardaki üstün nitelikte öğelerin çoğalmasının yol açtığını öne sürer (Pareto, 1935: 1430-1431).

Pareto, ister değişim yoluyla isterse de devrim yoluyla olsun, yöneticiler şahıs anlamında değişse de toplumsal sistemin temelinde her zaman yöneten bir seçkin azınlık ve yönetilen bir çoğunluk olmasının ve azınlığın çoğunluğu yönetmesinin kaçınılmaz olduğunu iddia etmiştir (Öztekin, 2003: 21-22).

1.2.2.3. Robert Michels (1876-1936) ve “Oligarşinin Tunç Yasası”

Klasik elit kuramcılarının bir diğeri de Robert Michels’dir. Mosca’nın kuramını daha ayrıntılı olarak teorize eden Michels, siyaset ve diğ er b urokratik kurumlarda meydana gelen oligarşik yapılar ve eşitsiz ilişkilerin toplumdaki üretim şekilleri, sınıf yapıları ve siyasi sistemden bağımsız olduğunu öne sürerek sorunun zeminini daha çok bürokratik yapıda arar. Michels’e göre, bürokratik yapı, bürokratların kendilerinin amacından bağımsız bir şekilde elitlerin egemen olduğu toplumlar üretir. Michels, bürokratik yapının oligarşiye neden olduğunu iddia eder (Çağla, 2015: 98)

Siyasetin bağımsız bir olgu olduğuna işaret eden Michels’e göre, kitleler kendi başlarına toplumu yönetmek ve hükümet etmek ehliyetine sahip değildir. Kitleler, tanımı gereğı, uzmanlık ve beceriden yoksun bir kalabalıktan ibarettir. Kitleler yönetime katılamaz, niteliklerinin yetersizliğinden dolayı katılmasına da toplumun gidişatı ve sağılıklı işlemleri adına izin verilmemelidir. Michels’e göre, demokrasinin ideal yönetim sistemi olan kitlelerin kendini yönetmesi ile fiili gerçeklik arasında çelişki vardır. Fiilen tüm demokrasilerde oligarşik bir yönetici sınıf oluşur ve kitle, bu yönetici azınlığın yönetimi altına girer. Michels’e göre bu durum siyasi partiler ve sendikalar gibi örgütler için de geçerlidir (Vergin, 2012: 127-128).

Michels’e göre, bir siyasi parti, bir meslek birliğı veya herhangi bir dernek olup olmamasına bakılmaksızın her örgüt eninde sonunda oligarşik bir yapıya evrilmeye eğıilimlidir. Bir örgütün yapısal anlamda güçlendirilmesine dair küçük bir çaba bile örgütlü kitlede ciddi değıişimlere yol açar ve hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin durumunu değııştirir. Sonuç olarak, siyasi parti olsun, meslek birliğı olsun her örgüt yöneten bir azınlık ve yönetilen bir çoğunluk olmak üzere ikiye bölünür (May, 1965: 420).

Michels’in elitizm üzerine kuramı “*Oligarşinin Tunç Yasası*” olarak formüle edilmiştir. Duverger (1993: 176)’e göre Michels, Avrupa ve özellikle Almanya’daki sosyalist partilerle işçi sendikaları üzerinde yaptığı    mlemelere dayanarak bu kuramı ortaya atmıştır. Michels’e göre herhangi bir örgütte, örgütün kendisine karşı sorumlu olduğı yapının durumundan bağımsız olarak Oligarşinin Tunç Yasası gereğı bir “*politik sınıf*” veya “*yönetici elit*” kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır (Drochon, 2020: 11).

Siyasi örgütlerin bürokratik yapısı içinde Oligarşinin Tunç Yasası’nın Michels’e

göre dayandığı üç ilke vardır. Bunlar, ilk olarak, iş bölümü, uzmanlaşma ve lider yetiştirme ihtiyacı; ikinci olarak, toplumun belli alanda uzmanlaşmış bireyleri kendi içinden çıkarması ve bu uzmanların öncelikli olarak kendi çıkarlarını düşünmeleri ve son olarak da örgüt içindeki birey ve grupların kendi çıkarlarını kollamalarının başlıca hedef haline gelmesi ve örgütün temsil ettiği kitleden kopmasıdır. Michels'e göre bu süreç hiç değişmez, oligarşinin tunç yasası sürekli işler ve sonuçta siyasi örgütler muhafazakâr bürokratik aygıtlara dönüşür (Çağla, 2015: 98).

Michels, örgütlenme ve demokrasi arasında da çelişkiler olduğunu öne sürmüştür. Michels'e göre bu çelişkilerin doğal sonucu olarak örgütler -ki, buradaki örgütler, parti örgütleridir- kaçınılmaz olarak oligarşik yapılara dönüşecektir (Demirci ve Önder, 2016: 577). Michels, örgütlenme düzeneğinin liderin konumunu kitleler bakımından tamamen tersine çevirebileceğini, örgütlenmenin güçlü olduğu yerlerde demokrasinin daha kısıtlı derecede uygulandığının görüldüğü örnekler üzerinden açıklar. Michels'e göre, bu anlamda örgütlenme demek, oligarşiye yönelmek demektir (Sartori, 1996: 162-163).

Michels, Oligarşinin Tunç Yasası'nın liberal veya komünist bütün siyasi örgütler için geçerli olduğunu, en üst düzeyde eşitlik ilkesini savunduğu iddiasında olan sosyalist partilerin bile, bürokratik mekanizmalara sahip oldukları sürece, elitist olduklarını iddia etmiştir. Michels'e göre en idealist siyasetçiler bile, birkaç yıl boyunca iktidarda kalmaları durumunda söz konusu bu yozlaşmadan kendini koruyamaz (Çağla, 2015: 98).

Michels, demokratik yapıların oligarşik eğilimler göstermesinin nedenleri arasında; örgütlerin büyümesi, bu büyümeden kaynaklanan karmaşa ve hiyerarşi nedeniyle yetkilerin örgütün en tepesinde bulunan dar bir zümrenin elinde toplanmasını gösterir (Demirci ve Önder, 2016: 577-578).

Michels'e göre bir örgüt, demokrasiyi engelleyebilir, demokrasiyi ortadan kaldırabilir veya demokrasinin uygulanmasını kolaylaştırabilir. Michels, örgütün bu üç özelliğinin mutlaka birbirine karşıt özellikler olmak zorunda olmadığını iddia eder. Michels'e göre, örgütün demokrasiyi engelleme özelliği eninde sonunda olacak olan şeydir. Çünkü, oligarşiye eğilimi nedeniyle, örgütün varlığı demokrasinin varlığıyla uyumsuzdur, diğer ikisi ise, farklı durumlarda ortaya çıkan farklı özelliklerdir. Örgütün

demokrasiyi ortadan kaldırması, demokratik yapının belli bir aşamaya gelmesi durumunda, kademeli olarak aristokratik bir ruh kazanması durumunda ve yine demokratik yapının içinde yer bulan örgüt içindeki oligarşik eğilim nedeniyle olacaktır. Ancak Michels'e göre, örgütün karar verici durumundaki üyeleri otorite paylaşımını eşit bir şekilde uygulamaları durumunda bu, örgütü içsel anlamda demokrasinin uygulanmasını kolaylaştıran bir unsur haline getirir. (May, 1965: 418-420).

1.2.3. Modern Elit Teorisi

Modern Elit Teorisi, Klasik Elit Teorisine yöneltilen eleştiriler sonucunda doğmuştur. Klasik demokrasi kuramcılarının savunduğunun tersine, demokrasinin bir yaşam biçimi değil, egemen olan seçkin yöneticilerin belirli aralıklarla seçilmesini sağlayan bir yönetim biçimi olduğunu ileri süren modern elitizm (Demir ve Acar, 2002: 105), 1950'li ve 1960'lı yıllarda plüralist/rekabetçi sıfatıyla da anılmıştır. Elit kavramı ile demokrasiyi bağdaştırmaya çalışan ve kökenini liberal düşünceden alan modern elitizm, iktidarın çeşitli gruplar arasında dağılmış ve paylaşılmış olduğunu iddia ederek, karar veren konumundaki hükümet gücünün, ekonomik elitler, sendika elitleri gibi diğer elit grupları tarafından sınırlandırıldığını savunur (Karadaş, 2018: 59-60).

Modern elit teorilerinin ortak yönleri şöyle özetlenebilir: Yönetici elit açık ve yarışmacı bir nitelik taşıdığından iktidar pozisyonları prensip olarak herkese açıktır. Siyasi elitler arasında bir yarış vardır ve bu yarışta kazananlar siyasi iktidarda söz sahibi olurlar. Siyasi yarışa katılanlar halk tarafından seçim sonucunda göreve getirilir. Siyasi iktidarı elinde bulunduran yönetici elit yönetilen çoğunluk tarafından seçimle geldiklerinden dolayı halka her zaman hesap vermek zorundadırlar. Klasik elit teorilerine göre elit azınlık, çoğunluğu denetimi altında tutarken; modern elit teorilerine göre denetleme işlevi karşılıklı olmak durumundadır. Çoğunluk, yönetici azınlığı seçim, referandum, örgütlenmiş baskı grupları aracılığıyla denetler ve bu mekanizma işlediği sürece bu yönetimler demokratik sayılır (Öztekin, 2003: 22-23).

Modern elit teorileri savunucularına göre, bir toplumda elitlerin var olması ve politika yapma süreçleri üzerinde önemli bir rol oynuyor olmaları, o toplumda mutlaka bir anti-demokratik yönetim sisteminin gelişeceği anlamına gelmez. Diğer taraftan demokrasinin klasik tanımı olan “*halkın halk tarafından halk için yönetilmesi*” durumu da bu teorinin savunucularına göre güncel politik realite ile uyumlu değildir. Çünkü

demokrasilerde yönetimin gerçekte halkın elinde olmasının pratikte imkânı yoktur, hatta çoğunluğun elinde olmasının bile imkânı yoktur. Siyasi kararların pratikte halk tarafından alındığı veya halkın karar alma süreçlerine dahil edildiği ileri sürülemez. Modern Elit Teorisi, demokratik rejimlerde bile, halkın rolünün kendisini yönetecek liderleri seçmek, siyasi kararları alacak ve uygulayacak olan azınlığı kendi oylarıyla işbaşına getirmek olduğunu iddia eder (Kapani, 2012: 132).

“*Demokratik Elit Teorisi*” diye de ifade edilen bu teorinin öncülüğünü yapan Avusturyalı iktisatçı ve sosyal bilimci Joseph Schumpeter olmakla (Kapani, 2012: 132) birlikte bu teorinin asıl önemli temsilcileri, Amerikalı siyaset bilimci Harold D. Laswell, Fransız sosyolog ve felsefeci Raymond Aron ve Amerikalı sosyolog C. Wright Mills’tir.

Çalışmanın bu bölümünde Schumpeter’e oranla Modern Elit Teorisi’ne katkısı daha fazla görüldüğü için Laswell, Aron ve Mills’in modern elitizm üzerine teorileri ele alınacaktır.

1.2.3.1. Harold D. Laswell (1902-1978) ve “Siyasal Elit”

Modern elitizmin günümüzde en bilinen temsilcilerinden biri olan Laswell, iktidar ilişkileri sorununu “*siyasal elit*” kavramı üzerinden ele almıştır. Laswell’in tanımına göre siyasal elit, iktidarı elinde tutan sınıftır (Kapani, 2012: 134).

Laswell, bütün toplumlarda siyasal elitlerin siyasi iktidarı elinde tutan sınıf veya grup olduğunu iddia eder. Laswell, siyasi elitleri toplumdaki diğer seçkin gruplarından farklı olarak ele alır. Laswell’e göre toplumun uyum içinde yönetilmesi için siyasal elitlere her zaman ihtiyaç vardır. Siyasal elit, toplumda uyumu sağlamak için toplumu bir orkestra şefi sorumluluğuyla yönetir. Laswell’e göre bir toplum, seçkin bir azınlık tarafından yönetilmesine rağmen demokratik bir toplum da olabilir. Önemli olan yöneticilerin yönetilen kitleye karşı sorumlulukları ve yönetilen kitlenin istemesi halinde, bulundukları konumu terk etmeye itiraz etmemeleridir (Kışlalı, 2000: 333-334).

Laswell’e göre, siyasi iktidarı ellerinde bulunduran azınlığın demokratik sayılmasının koşulu, toplumun özgür iradesiyle, serbest, eşit ve gizli yapılan bir seçimle işbaşına gelmiş olmaları ve yönetilen çoğunluk tarafından denetlenebilmeleridir. (Öztekin, 2003: 22).

1.2.3.2. Raymond Aron (1905-1983) ve “Aydınların Afyonu”

Raymond Aron’un elitler ile ilgili kuramının Marksizm’e karşı geliştirilmiş olduğu iddia edilebilir. “*Aydınların Afyonu*” isimli yapıtında Marksizm’in aydınların afyonu olduğunu iddia eden Aron, Marksizm’in ekonomik iktidarı elinde bulunduran sınıfın siyasal iktidara da egemen olduğu varsayımına karşın, bunun sadece sanayileşmenin ilk aşamalarında geçerli olabileceğini iddia etmiştir. Aron’a göre, Marksizm’in iddiası ekonomik gücün büyük ölçüde toprak sahibi soyluların kontrolünde olduğu bir dönemde geçerli olsa bile, Batı türü demokratik rejimlerin oluşmasıyla birlikte artık geçerliliğini yitirmiş ve siyasi işlevleri yerine getirenlerle ekonomiyi yönetenler ayrı sınıflar haline gelmiştir. Aron, sanayi devrimiyle birlikte ekonomik iktidarı elinde bulunduranların zaman zaman, özellikle kendileriyle ilgili siyasi kararları etkileyebildiklerini kabul etmekle birlikte, bütün siyasi kararları etkileme kapasitesinden uzak olduklarını iddia etmiştir (Kışlalı, 2000: 334-335).

Aron, hiçbir toplumda çoğunluğun azınlığı yönettiğinin görülmediğini iddia etmiştir. Aron’a göre, bütün rejimler, nasıl adlandırılırlarsa adlandırılınsınlar, daima bir azınlık tarafından yönetilmişlerdir ve bu anlamda bütün rejimler oligarşik bir yapıya sahiptir. İster Batı tipi liberal demokrasi olsun isterse komünist rejim olsun seçkin bir azınlık her zaman büyük kitleleri yönetir. Aron’a göre ne SSCB’de ne de diğer komünist rejimlerde işçi sınıfının toplu olarak iktidarı kullanması söz konusu değildir ve sonuç olarak yöneticiler partinin ileri gelenleri olan bir azınlıktır. Her iki tür rejimde de yöneticiler elitlerden oluşur. Bununla birlikte Aron, Sovyet tipi rejimlerde tek ve birleşik bir elitin var olmasına karşılık, Batı tipi liberal rejimlerde elit grupların sayıca çok ve bölünmüş olduğunu öne sürer (Kapani, 2012: 135).

Aron’a göre, Sovyetler Birliği’nde politikacılar, memurlar, yüksek rütbeli askerler, sendikacılar Komünist Parti üyesidirler ve hiçbir karşı ağırlıkla dengelenmedikleri için mutlak bir iktidara sahiptirler. Oysa liberal Batı demokrasilerinde elitler değişik çıkar grupları, fikir ve ideolojiler etrafında kümelenmiş ve kendi içinde bölünmüşlerdir. Bu rejimlerde bölünmüş elit grupları, birbirleriyle rekabet halindedir. Böylece, iktidarın tek merkezde toplanmayıp bölünmüş olması, mutlak hale gelmesini önlediği gibi elit gruplarının birbirleri üzerinde hakimiyet kurması da engellenmiş olur (Kapani, 2012: 136).

1.2.3.3. C. Wright Mills (1916-1962) ve “İktidar Eliti”

Elitizm olgusunu kendine özgü bir yöntemle çalışan düşünürlerden bir başkası da C Wright Mills'tir. Mills, ilk yayımlandığında geniş yankı uyandıran “*İktidar Eliti*” adlı yapıtında yönetici elit sorunsalını farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Mills'e göre iktidar eliti, stratejik kumanda mevkilerini işgal eden kişilerden oluşur (Kapani, 2012: 136-137). İktidar elitlerini ABD örneğinde analiz eden Mills'e göre elitler, askeri kurumlarda, sanayi işletmelerinde ve siyasal kurumlarda yer alan üst düzey yöneticilerdir. Mills, bu üst düzey yöneticilerin aralarındaki sıkı ilişkiler sayesinde homojen bir elit grubu oluşturduğunu ve siyasal iktidarı paylaşmakta olduğunu iddia eder (Vergin, 2012: 134).

Mills'e göre, askeri liderler, büyük şirketlerin yöneticileri ve siyasi liderler gerçek anlamda tek bir hâkim sınıf oluşturmamakla birlikte sosyal kökenleri, çıkarları ve dünya görüşleri bakımından bunların arasında sıkı bir bağ vardır. Dolayısıyla bu gruplar, türdeş bir grup oluşturabilmektedirler (Kapani, 2012: 137). Mills'e göre, sıradan insanların hayatını etkileme kapasitesi olan bu elit gruplar, ayrı bir şekilde tanımlanabilecek toplumsal bir sınıf oluşturmaları da kökenleri, kültürleri ve yaşam biçimleriyle birbirlerine benzerler. Mills, iktidar üçgenini oluşturan ordunun üst düzey komutanları, büyük şirket yöneticileri ve siyasal elitlerin arasında bir çıkar birliği olduğunu da iddia eder. Bu nedenle kendi içlerindeki çelişkiler genel anlamda ortak çıkarlarını etkilemeyecektir (Kışlalı, 2000: 335-336).

Mills'e göre, iktidar elitlerini oluşturan kişi veya gruplar, ulaştıkları düzeye sadece doğal kabiliyetleri ve liyakatleri sayesinde değil, karmaşık sosyolojik mekanizmaların bir araya gelmesi sonucunda ulaşmaktadır. Zira, toplumdaki iktidar yapısı ile sınıf yapısı ve statü dağılımı arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Mills'in teorisine göre, iktidar eliti içinde yer alan kişilerin çoğu, olanakları bakımından doğumundan beri imtiyazlı bir şekilde yaşamışlardır. Bu kişiler, en iyi okullarda okumuş ve bir dizi kapalı kulüplere genç yaştan beri üye olup elit çevrelerle sosyal ilişkiler kurma olanağına sahip olmuşlardır (Vergin, 2012: 135). Mills, toplumdaki bütün iktidarın giderek bu elitlerde toplandığını ve büyük kitlelerin hayatını tayin eden kararların bu küçük azınlık tarafından alındığını iddia eder. Buna karşın, yönetilen kitleler bölünmüş, pasif ve güçsüz durumda oldukları için siyasal kararlarda söz sahibi

olma olanaklarını giderek kaybetmektedir. Diğer taraftan, Mills'e göre, iktidar elitinin halk tarafından gerçek bir denetime tabi tutulduğunu iddia etmek mümkün değildir (Kapani, 2012: 137).

2. SOSYO-EKONOMİK VE SİYASİ BİR ELİT ÖRNEĞİ OLARAK ADNAN MENDERES (1899-1961)

Zürcher'e (2000: 316-317) göre, DP, Türkiye'nin modern tarihinde, ilk defa serbest bir seçimde kitle desteği sağlamış, çok büyük sayıda taraftara sahip ilk siyasal örgüttür. "Merkez sağ" siyasetin miladı sayılan (Mert, 2007: 18) bu partinin kurucularından biri olan ve 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye siyasetinde etkin rol oynayan Adnan Menderes⁴, 1899/1900 yılında Aydın'da⁵ doğmuştur (Aydemir, 2004: 12; Bora, 2005a: 482).

SCF ve CHP'de siyaset yaptıktan sonra CHP'den istifa eden arkadaşlarıyla birlikte kurduğu DP ile iktidara gelen, istiklal madalyası sahibi Menderes, özellikle son yılları oldukça tartışmalı on yıllık iktidarının ardından 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri darbe ile iktidardan indirilmiş ve yargılama sonunda idam cezasına mahkûm edilmiştir. Yassıada'da geçen yaklaşık on altı aylık bir mahkumiyetin ardından idam cezası 17 Eylül 1961 günü İmralı Adası'nda infaz edilmiştir (Aydemir, 2004: 504).

Çalışmanın bu bölümünde, dayısına ait bir konakta doğarak her ne kadar çocukluğundan itibaren ailesinden yoksun kalmışsa da sosyo-ekonomik anlamda hayatına bir elit olarak başlayan, kolejde eğitim gören, genç yaşında çiftlik sahibi olan, işlettiği çiftlikte kazandığı başarıyla "ekonomik elit" konumuna ulaşan ve son olarak siyasete atılıp "yönetici elit" konumuna gelen, eşinin tabiriyle "kolay kolay kendinden başka birini beğenmeyen" (Menderes ve Akyol, 2011: 151) Menderes'in çocukluk ve öğrencilik yılları, Kurtuluş Savaşı deneyimi, SCF ve ardından CHP ve DP'de siyaset yaptığı dönem ele alınacaktır.

2.1. Adnan Menderes'in Siyaset Öncesi Hayatı (1899-1930)

1899 yılında Aydın'da doğan Menderes, küçük yaşlarında çekirdek ailesinin bütün fertlerini kaybetmiştir. Babaannesi tarafından büyütülen Menderes, bir süre özel ders aldıktan sonra İttihat ve Terakki Mektebi'nde ve İzmir'deki Kızılçullu Amerikan

⁴ Menderes, Soyadı Kanunu sırasında "Ertekin" soyadını almış; ancak daha sonra bu soyadını, "Menderes" olarak değiştirmiştir (İnan, 2002: 24).

⁵ Kimi araştırmacılar Menderes'in doğum tarihi olarak 1899 tarihini kabul ederken (Aydemir, 2004: 12), Bora (2005a: 482) gibi başkaları, bu tarihi 1900 olarak kabul ederler. Bu çalışmada 1899 olarak kabul edilmiştir. Menderes'in doğum yeri ile ilgili olarak da ihtilaflar vardır. Nüfus cüzdanı bilgilerinde doğum yeri olarak İzmir görünmesine rağmen kendisinin Meclise verdiği tercüme-i hal kağıdında da gerçek doğum yerinin Aydın olduğunu belirtilmiştir (İnan, 2002: 4).

Koleji'nde eğitim görmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında eğitim hayatını yarıda bırakarak bu savaşa katılan Menderes, bu savaşın sona ermesinden sonra da Kurtuluş Savaşı'nda yer almıştır. Menderes, Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte büyükbabasından kendisine kalan çiftliğin başına geçmiştir. Çiftlik yönettiği dönemde pamuk yetiştiriciliği yapan Menderes, siyaset hayatının başladığı 1930 yılına kadar bu çiftliğin başında kalmıştır. Bu bölümde, Menderes'in çocukluğu, eğitim hayatı ve çiftlik yönettiği dönem ele alınacaktır.

2.1.1. Adnan Menderes'in Çocukluğu ve Öğrencilik Yılları (1899-1916)

Tam ismiyle Ali Adnan Menderes (Aydemir, 2004: 12), 1899 yılı yaz aylarında Aydın'ın Sarayiçi mahallesinde, dayısı Sadık Bey'e ait bir konakta dünyaya gözlerini açmıştır (Dilipak, 1990: 19). Ali ismini hiç kullanmamış olan Menderes'in babası Kâtipzade İbrahim Etem Bey, İzmir'in tanınmış ailelerinden birine mensup, katiplik yapan bir memurdur (İnan, 2002: 4). Annesi Tevhide Hanım⁶ ise Ege Bölgesi'nde geniş topraklara sahip bulunan Hacı Ali Paşa'nın kızıdır. Hacı Ali Paşa, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Havzası civarında verimli arazilere sahip varlıklı bir kişidir.⁷ İbrahim Etem Bey ile Tevhide Hanım'ın ilk olarak 1896 yılında Melike isminde bir kız çocukları olmuştur. Ali Adnan ise, ailenin ikinci çocuğudur (Aydemir, 2004: 14).

Menderes'in annesi Tevhide Hanım'ın verem nedeniyle sağlığı giderek bozulunca Adnan Bey'in babaannesi Fıtnat Hanım, daha iyi tedavi imkânları sağlamak için oğlu, gelini ve torunlarını alıp İzmir'e taşınmış (Yalçın, 2004: 192), kısa bir süre sonra ise Tevhide Hanım, verem nedeniyle vefat etmiştir (Sarol, 2014: 9). Annesinin vefatından kısa bir süre sonra İbrahim Etem Bey de verem tedavisi için gittiği İstanbul'da vefat etmiştir. Son olarak Menderes'in ablası Melike de İzmir'de oldukları sırada, kendisi henüz üç yaşında iken verem nedeniyle vefat etmiştir (Yalçın, 2004: 193). Anne ve babasının vefatını hatırlamayan Menderes, ablası Melike'nin vefatı ile ilgili olarak hatırladıklarını uzun yıllar sonra bir arkadaşına şu sözcüklerle belirtmiştir:

⁶ Menderes'in annesinin ismi ile ilgili olarak da bir konsensüs yoktur. Kimi kaynaklarda, Menderes'in Meclise sunduğu tercüme-i hal kağıdında "Tevhide" olduğu, nüfus kayıtlarında ise "Nevhide" olarak geçtiği iddia edilmiştir (Demir, 2009: 1). Ancak, bazı başka araştırmacılar, "Tevfika" olduğu iddiasında bulunmuşlardır (Sarol, 2014: 6; Kısakürek, 1998: 154). Menderes'in oğlu Aydın Menderes ise, "Tevhide" olduğunu ifade etmiştir (Menderes ve Akyol, 2011: 161). Bu çalışmada da "Tevhide" olarak anılacaktır.

⁷ Gençliğinde, kendini "Hacı Ali Paşazade Adnan" olarak tanıtan (Aydemir, 2004: 19) Menderes'in Soyadı Kanunu sırasında aldığı "Ertekin" soyadını bu coğrafi bölge nedeniyle "Menderes" olarak değiştirmiş olması muhtemeldir.

Düşün kardeşim, düşün. O gün son yakınımı, kanı kanımla bir olan, canı canımla bir olan tek kardeşimi de kaybetmişim. Hâlbuki evde benden olan, beni anlayan, oyalayan oydu. Biz onunla iki çocuk; birbirimize dayanacak yeni âlemimizi yapacaktık. Gerçi bunları o zaman böyle açık, belirli elbette düşünemezdim. Ama inan ki, birtakım sezgilerim vardı ve anlıyordum ki o da gidince, ben artık tamamıyla yalnızdım (Aydemir, 2004: 23).

Ailesinin bütün fertlerini kaybeden Menderes, ailesini kaybetmiş olması dışında verem korkusu nedeniyle de hayatının sonraki yıllarında kendisini olumsuz etkileyen bir yalnızlık duygusuna kapılmıştır (Demir, 2009: 3; Menderes ve Akyol, 2011: 160). Özellikle annesinin ölümünün ardından küçük yaşına rağmen kendisine bir anlamda annelik yapan ablası Melike'nin de ölümü, Menderes için bir yıkım olmuştur. Sarol'a anlattığına göre Melike'nin öldüğü gün kendisini getirdikleri eve daha sonradan istemsizce, sanki bir el kendisini iti yormuş gibi defalarca gitmiştir (Sarol, 2014: 16-17). Bütün ailesinin vefat etmesinden sonra Menderes'in yetiştirilmesi ile babaannesi Fıtnat Hanım ilgilenmiştir (Sarol, 2014: 9). Ailesiz kalmış olan Menderes'i korumaya alan Fıtnat Hanım, sokağa çıkmasına bile nadiren izin verdiği Menderes'e ilköğretim çağına geldiğinde özel ders aldırılmıştır (Yalçın, 2004: 196). Menderes'in özel ders almak dışında örgün bir ilköğretim eğitimi alıp almadığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Menderes'in bilinen örgün eğitim hayatı, İzmir İttihat ve Terakki Mektebi'nin Rüştîye⁸ kısmında başlamıştır (Ağaoğlu, 2016: 37). İttihat ve Terakki Mektebi'ndeki öğretmenlerinden biri onu, “*Derli toplu, fakat orta vasıfta, hassas ve heyecanlı bir çocuk.*” olarak tanımlamıştır (Aydemir, 2004: 32). Ancak Menderes'in bu okulu bitirmediği ve İzmir Kızılçullu'daki Amerikan Koleji'ne geçiş yaptığı bilinmektedir (Kısakürek, 1998: 164; Ağaoğlu, 2016: 37). Menderes'in kolej eğitimi gördüğü sıralarda büyükbabası Hacı Ali Paşa vefat etmiştir. Bu vefat nedeniyle annesi Tevhide Hanım'a, dolayısıyla Tevhide Hanım hayatta olmadığı için kendisine, miras olarak yüklü miktarda nakit para ve geniş arazilerle birlikte Aydın'da Menderes Vadisi civarında bulunan, bazı kaynaklara göre otuz bin ile altmış bin dönüm arası, bazı kaynaklara göre ise sınırları “*Hacı Ali Paşa'nın gücü ve sözü nerelere kadar erişmişse*” oraya kadar olan Çakırbeyli Çiftliği isimli bir çiftlik kalmıştır (Aydemir, 2004: 19-47).

Menderes'in DP'nin ilk lideri, 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar (1883-1986) ile ilk

⁸ İttihat ve Terakki Mektebi, II. Meşrutîyet'in ilan edildiği günlerde İttihat ve Terakki Fırkası tarafından İzmir'de açılan ve günümüzün ilköğretim düzeyine denk gelen iptidai mektep, ortaokula denk gelen rüştiye ve liseye denk gelen idadi ismi verilen bölümlerden oluşmaktaydı (Demir, 2009: 3).

karşılaşması da Kızılçullu Amerikan Koleji'nde eğitim gördüğü zamana rastlamıştır. Amerikan Kolejinden üç öğrenci, o dönemde İttihat ve Terakki Fırkası İzmir teşkilatının önde gelenlerinden biri olan Bayar ile görüşmek istemişlerdir. Bu görüşmenin nedeni, öğrenim gördükleri Amerikan Koleji'nde öğretmen olarak çalışan misyoner rahiplerin öğrencileri Hıristiyanlaştırma çalışmaları içinde olmaları nedeniyle şikâyet etmek ve bu konu hakkında tedbir alınmasını istemektir. Bu üç öğrenciden biri Menderes'tir. Bayar, okul hakkında soruşturma açtırmış ve şikâyet konusu rahiplerin okuldan uzaklaştırılmasıyla sorun çözülmüştür (Bayar, 2010: 26-27). Menderes, Amerikan Koleji'ni bitirememiş, son sınıfta eğitim görürken 1916 yılında I. Dünya Savaşı nedeniyle silah altına alınmıştır (İnan, 2002: 9).

2.1.2. İstiklal Madalyalı Çiftlik Sahibi Adnan Menderes (1916-1930)

1916 yılında Harbiye Nezareti, Rumi takvime göre 1315 (Miladi takvime göre 1899) doğumluları silah altına almaya karar vermiştir. Böylece Menderes, kolej eğitimini yarıda bırakarak yedek subaylık eğitimine alınmış, bu eğitimin ardından İzmir 17. Kolordu, 47. Tümen, 12. Alay emrine asteğmen olarak atanmıştır (İnan, 2002: 10). Suriye-Filistin cephesine savaşıma giden askerlerin arasına katılan Menderes, Pozantı'ya vardığında zehirli sıtma hastalığına yakalanmıştır. Pozantı Menzil Komutanlığı tarafından trenden alınan Menderes, seyyar hastanede tedavi edilmiştir. Bu dönemde hayattaki tek akrabası, babaannesi Fıtnat Hanım'ın da ölmesiyle (Menderes ve Akyol, 2011: 165) Menderes tamamen yalnız kalmıştır (Dilipak, 1990: 23). Üst düzey subay olan bir akrabasının yardımıyla İzmir'e geri gönderilen Menderes, tekrar 17. Kolordu emrine verilmiştir (Aydemir, 2004: 37-38).

Menderes'in İzmir'e dönmesinden kısa bir süre sonra Mondros Mütarekesi imzalanmış ve çatışma sona ermiştir. Böylece Menderes'in, fiilen çarpışmaya girmedığı, daha çok cephe gerisinde kaldığı I. Dünya Savaşı deneyimi son bulmuş ve Menderes, terhis edilmiştir (İnan, 2002: 11). İzmir'de tekrar hastalanan Menderes, bir süre karahumma tedavisi gördükten sonra Yunan işgalinin başladığı sırada yakın arkadaşı İbrahim Ethem Menderes⁹ (1899-1992) ile birlikte Aydın'a dönmüştür. Arkadaşı Ethem Menderes ile birlikte Hacı Ali Paşa'dan kendisine miras kalan ve uzun

⁹ Soyadı benzerliğine ve her ikisi de Aydın doğumlu olmasına rağmen, Adnan Menderes ile İbrahim Ethem Menderes arasında herhangi bir akrabalık bağı yoktur; ancak, İbrahim Ethem Menderes'e bu soyadını Adnan Menderes'in verdiği iddia edilmiştir (Menderes ve Akyol, 2011: 164).

süre sahipsiz kaldığı için bir bölümü civardaki köylüler tarafından arazi olarak işgal edilen Çakırbeyli Çiftliği'ne giden Menderes çiftlikteki ilk günlerini şöyle anlatmıştır:

Köye gelişimin haberi yayılmıştı. Ama köylü tedirgin, herkes, aslı bizim olsa da el koyduğu kapattığı, kendi malı gibi benimsediği mallardan endişelidir. Ama yine de beye gidelim demişler. Geldiler, ama ne görsünler?.. Bu bey, hayallerindeki bey değil!.. Ben, sade son hastalıkta 15 kilo kaybetmişim. Karşılarında 40 kilo kadar görünen 20 yaşında bir mahlûk. . . Onların sözlerini yarı duyan, yarı duymayan, ne cevap vereceğini bilmeyen, hatta oturmasını dahi beceremeyip, ellerini birbiri içinde ovuşturarak ayakta, sağa sola kıvranan bir zavallı, çelimsiz çocuk! Ben, bir daldaki serçenin, ürkek, kararsız huzursuzluğu içindeyim. . . (Aydemir, 2004: 48).

Menderes, çiftliğe vardıktan kısa süre sonra Aydın Yunan işgaline uğramıştır (Kısakürek, 1998: 167). İşgal, kısa sürede Batı Ege bölgesinde yayılmış ve Yunan askerleri Ayvalık, Bergama, Turgutlu, Ödemiş ve Nazilli hattını işgal etmişlerdir (Ergül, 1991: 50). Kuşadası ve Çine ise İtalyan işgali altına girmiş, Menderes'in sahibi olduğu Çakırbeyli Çiftliği İtalyan işgal alanı içerisinde kalmıştır (Kısakürek, 1998: 173). Ancak İtalyan güçleriyle herhangi bir çatışma olmamıştır. İtalyan güçleri, halkın ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunmuş, halkla iyi ilişkiler kurmuşlardır. Menderes ise, yabancı dil bilmenin avantajıyla İtalyanlarla diyalog kurmuş, hatta sıtmaya yakalandığı bir zamanda İtalyan işgal gücü komutanlarından birinden yardım istemiş ve tedavi edilmiştir (Demir, 2009: 7; Menderes ve Akyol, 2011: 165).

Yunan işgalinin Ege'de yayılmaya başlamasıyla, Menderes, aile yakınlarından biri olan Üsteğmen Selami Bey ve Ethem Menderes ile birlikte Ay-Yıldız Çetesi ismini verdikleri bir silahlı direniş örgütü kurmuştur (Aydemir, 2004: 53). Böylece, Menderes ve arkadaşları gönüllü olarak savaşımaya başlamışlardır. Bölgede bazı çarpışmalarda yer alan Ay-Yıldız Çetesi, daha sonra düzenli orduya katılmıştır. Menderes, Ekim 1920'de katıldığı düzenli orduda süvari takım komutanlığı ve Askerlik Şubesi inzibat subaylığı görevi yapmıştır. 1 Mart 1922'de Menderes Bölgesi Komutan Yaveri olan Menderes, bu birliğin 74. Alay'a dönüştürülmesiyle Alay Komutanı Yaveri olarak görev yapmıştır. Bu birliğin lağvedilmesinden sonra ise 12. Tümen emrine verilen Menderes, 1 Ağustos 1923'te terhis edilmiştir. Büyük Taarruza'a da katılan Menderes, üç yıla yakın süre çatışmış ve herhangi bir yara almamıştır (İnan, 2002: 12-13). Menderes, gösterdiği mücadele nedeniyle İstiklal Madalyası¹⁰ ile ödüllendirilmiştir (Aydemir, 2004: 54).

Menderes, terhis olduktan sonra Ethem Menderes ile birlikte ikinci kez Çakırbeyli

¹⁰ Söz konusu madalya, Menderes'in 1961'deki idamından sonra kanun gereği en büyük oğlu Yüksel Menderes'e verilmiştir (İnan, 2002: 13).

Çiftliği'ne dönmüştür. Menderes'in Çakırbeyli Çiftliği'ne bu ikinci dönüşü, birincisinden farklı olarak, çiftliğin sahibi, “Bey” konumunda olmuştur. Menderes'in Çakırbeyli Çiftliği geçmişiyle ilgili çok şey bilinmemekle birlikte, çiftlik işinde kazandığı başarı ile Aydın ve çevresinin önde gelen kişileri içerisinde yer almaya başladığı ve evliliğini de çiftlikte olduğu sırada yaptığı bilinmektedir (Demir, 2009: 10). Menderes 1928 yılında (Menderes ve Akyol, 2011: 163) İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadeler ailesine mensup Fatma Berrin Hanım ile İzmir Karşıyaka'da evlenmiştir (Girgin, 1958: 45). Bu evlilikten Yüksel, Mutlu ve Aydın isimli üç çocuğu olan (Şen, 2010: 51) Menderes'in evlendikten sonra kış aylarını İzmir, Karşıyaka'da geçirdiği, yaz aylarında ise çiftliğinde pamuk yetiştirdiği ve bu işte başarılı sonuçlar aldığı yolunda bilgiler vardır (Ataoğlu, 2008: 16).

2.2. Adnan Menderes'in Siyasi Hayatı (1930-1960)

Menderes'in aktif siyasete başlangıcı, 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF'nin 9 Eylül 1930'da oluşturulan Aydın il örgütüne il başkanı olarak atanmasıyla gerçekleşmiştir (Güneş ve Akdağ, 2013: 187). Bu partinin kısa sürede kapanmasından sonra CHP'ye giren Menderes, uzun yıllar CHP'de siyaset yaptıktan sonra 7 Haziran 1945 yılında üç partili arkadaşıyla birlikte hazırladığı ve parti grubuna sunduğu “*Dörtlü Tahrir*”in reddedilmesini takiben 21 Eylül 1945'de CHP'den ihraç edilmiştir (Zürcher, 2000: 306-307). Menderes, siyasi hayatına CHP'den istifa etmiş olan Celal Bayar tarafından 7 Ocak 1946'da kurulan (Akşin, 2007: 276) DP'de devam etmiştir. Menderes, 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP'de 27 Mayıs 1960 tarihine kadar hem genel başkan hem de başbakan olarak görev yapmıştır.

Aşağıda, Menderes'in SCF, CHP ve DP'de siyaset yaptığı dönemler sırasıyla ele alınacaktır.

2.2.1. Adnan Menderes'in İlk Siyasi Deneyimi (1930)

Menderes, çiftlik işlerinin yoğunluğu ve eşinin isteksizliği nedeniyle siyasete önceleri soğuk bakmıştır. Menderes'in eşi Berrin Menderes'in bu konudaki isteksizliğinin nedeninin ise, dayısı Refik Bey'in damadı, eski İttihatçılardan Dr. Nazım Bey'in İzmir Suikastı davasında yargılanıp, idama mahkûm edilmesi olduğu iddia edilmiştir (Güneş ve Akdağ, 2013: 187).

Ne var ki, Menderes'in eşinin siyasete girmesi konusundaki muhalefetini dikkate

almadığı görülmüştür. Zira Menderes, evliliğinden iki yıl sonra, 1930 yılında, yeni kurulmuş olan SCF'nin Aydın il örgütünün başına geçmiştir. Menderes'in, SCF lideri Fethi Okyar (1880-1943) ile yaptığı görüşmeden etkilenmiş olmasının, kendisini bu partide siyaset yapmaya yönlendiren önemli bir etken olduğu iddiaları ortaya atılmıştır (İnan, 2002: 28). Menderes'in bu partide siyaset yapma isteğine bir başka neden olarak ise, SCF'nin ekonomik liberalizmi savunan parti programı gösterilmiştir. 1930'lu yılların başlarında 1929 Ekonomik Buhranı'nın devam eden etkileri her kesimi olduğu gibi, büyük çiftçileri de ciddi şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla, Menderes hem bir çiftlik sahibi olarak hem de ürettiklerini pazarlayan bir tüccar olarak hükümetin uyguladığı ekonomik programdan hoşnutsuz kalmıştır. Menderes'in bu hoşnutsuzluğunun SCF'de siyaset yapmasını etkilemiş olması muhtemeldir. Bu anlamda, Menderes, SCF'nin kendi çıkarını temsil ettiğine inanmış olabilir (İnan, 2002: 28).

Menderes, sadece Aydın'da değil, Denizli, Nazilli, Muğla ve çevresinde de SCF örgütlerinin kurulmasında önemli katkı sağlamıştır. Ne var ki SCF'nin 17 Kasım 1930'da kendini feshetmesiyle Menderes'in de Aydın'daki parti başkanlığı görevi sona ermiştir (Güneş ve Akdağ, 2013: 188).

2.2.2. Adnan Menderes'in CHP'de Siyaset Yaptığı Dönem (1931-1945)

Menderes, daha SCF'nin kurulmasından önce, o zamanki ismiyle CHF tarafından partiye girme teklifi almış; fakat bu teklifi kabul etmemiştir. Menderes'in CHF'ye girişi, Celal Bayar'ın başkanlığındaki bir kurulun etkisiyle ve SCF'nin kapanmasından sonra gerçekleşmiştir (Güneş ve Akdağ, 2013: 189).

Bayar etkisiyle CHF'nin Aydın il örgütünü kuran Menderes'in CHF'ye katılmasında Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)'ün 3 Şubat 1931 tarihli Aydın ziyareti ve bu ziyaret sırasında Menderes'in Mustafa Kemal Paşa ile yaşadığı diyalog da etkili olmuştur. 3 Şubat 1931 tarihinde Aydın'ı ziyaret etmekte olan Atatürk, bir toplantı sırasında Menderes ile tanışmıştır. Menderes'in eski bir SCF'li olması nedeniyle ilk önce Menderes'le görüşmeye isteksiz olan Atatürk'ün Menderes'in parlak fikirlerinden etkilenmesi nedeniyle bu görüşme dört saat sürmüş ve görüşme sonrasında Atatürk'ün tavsiyesi üzerine Menderes, CHF'li olmuştur. Bu görüşmenin sonrasında, 21-24 Nisan 1931 tarihleri arasında yapılan seçimlerde Aydın milletvekilliği için, kendisinin talebi

olmaksızın, aday gösterilmiş¹¹ ve milletvekili seçilmiştir. Menderes, “*Beni Atatürk keşfetti.*” demiştir (Menderes ve Akyol, 2011: 155-156). Bir başka iddiaya göre ise, Menderes’in CHF’ye katılması Celal Bayar’ın Atatürk’e onu partiye almasını tavsiye etmesi sonucunda olmuştur (Bayar, 2010: 33).

Aydın milletvekilliğine seçilen Menderes’in TBMM’deki ilk görevi Dilekçe Komisyonu’nda çalışmak olmuştur (İnan, 2002: 39). Menderes, aynı zamanda partisinin Aydın İl Başkanlığı görevini de yürüttüğü için milletvekili seçildiği ilk zamanlarda Aydın’da halkevi kurulması çalışmalarına da katkı sunmuştur (Demir, 2009: 22). Menderes’in meclisteki ilk zamanları sıradan bir milletvekili şeklinde geçmiştir. TBMM’deki ilk konuşmasını milletvekili seçildiği tarihin üzerinden bir buçuk yıldan fazla zaman geçtikten sonra 4 Aralık 1933’te yapmış olması da bu durumun bir göstergesi olarak görülmüştür (İnan, 2002: 39).

Menderes’in siyasetteki ilk yıllarında mecliste aktif olamamasında eğitim durumunun da etkisi olmuştur. Zira Menderes, milli mücadele yıllarında Amerikan Koleji’ndeki eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır. Bir lise diploması bile olmadan yükselme olanağının sınırlı olduğunun bilincinde olarak üniversite eğitimi almanın yollarını araştıran Menderes, daha sonraki yıllarda başbakanlık da yapacak olan partinin önde gelen isimlerinden Recep Peker (1889-1950)’in “*Tahsilini niye tamamlamıyorsun Adnan Bey?*” diyerek eğitim eksikliğini hatırlatması üzerine 1932 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine kaydını yapmıştır (Aydemir, 2004: 94-96)¹². Menderes, bu dönemde hem Meclis çalışmalarına katılmış hem de üniversite eğitimi tamamlamıştır.

1934 yılında Soyadı Kanunu çıktığında ilk olarak “Ertekin” soyadını alan

¹¹ Menderes, 1931 seçimlerinden sonra 1935, 1939 ve 1943 seçimlerinde de CHP’den Aydın milletvekili seçilmiştir. Ancak, diğer milletvekilleri aday gösterilmek için her seferinde “Mebusluk Talepnamesi” vermişken Menderes’in milletvekili seçildiği hiçbir seçim için böyle bir talepname verdiği devlet arşivlerinde rastlanmamıştır (İnan, 2002: 35).

¹² Aydemir (2004: 96), hukuk fakültesine bu kaydın usulsüz yapılmış olduğunu belirtmiştir. Zira, fakülteye kayıt yapabilmek için lise eğitimi tamamlamış olmak gereklidir, oysa Menderes’in lise eğitimi tamamlanmamıştır, ancak Aydemir’in tabiriyle Menderes, eğitimi yarıda bırakıp Birinci Dünya Savaşı’na katılan bir neslin mensubu olarak *hayat mektebini* bitirmiştir ve bilgi ve görgüsüyle fakülteye girmeye hazırdır. Bu nedenle, kabul edilmeme ihtimalini bertaraf etmek için başvuru dilekçesi karar verici kurula verilmeden doğrudan kayıt yapılarak, sorun çözülmüştür.

Menderes, iki yıl sonra soyadını “*Menderes*” olarak değiştirmiştir¹³. Menderes, hukuk fakültesini bitirdiği 1935 yılından 1940 yılına kadar parti içinde özellikle ülkenin batı kesiminde parti müfettişliği ve Meclis encümeni görevlerinde bulunmuştur (Ünlü, 2020: 58). Encümenlerde raportörlük görevinde bulunan Menderes, bakanlıkların iç teşkilatları ve devlet içindeki bürokrasi ile yakın çalışma içerisine girmiş, böylece devlet nizamının mahiyetini, yasaların hazırlanmasında siyasi ve hukuki kavramların önemini, hükümetin işleyişini yakından takip etmiştir (Aydemir, 2004: 103).

Aynı yıllarda, bir iddiaya göre, Menderes’in Tarım Bakanı olması söz konusu olmuş ancak bu proje kadük kalmıştır. İddiaya göre, son iki yılda art arda üç ayrı tarım bakanı değiştiren Cumhurbaşkanı Atatürk, hiçbirinin performansını beğenmemiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras (1883-1972)’a sık sık “Bana bir tarım bakanı bulamadınız.” diye yakınan Atatürk’e Aras, çiftlik sahibi Menderes’i önermeye hazırlanmış; ancak Atatürk’ün vefat etmesiyle bu olay gerçekleşmemiştir (Yalçın, 2004: 388).

10 Kasım 1938’de Atatürk’ün vefatından sonra 11 Kasım’da Cumhurbaşkanlığı makamına İsmet İnönü (1884-1973) seçilmiştir. 26 Aralık 1938’de CHP Olağanüstü Kurultayı toplanmıştır. Kurultayda Cumhurbaşkanı İnönü, “*Milli Şef*” olarak seçilmiş, partinin değişmez genel başkanı olmuştur. Bu kongrede partinin Cumhurbaşkanı İnönü’ye bağlılığı bir mesajla ilan edilmiş ve bu mesajı kongre kâtibi sıfatıyla Menderes okumuştur (Ünal, 1994: 162-163; Yalçın, 2004: 387).

Menderes’in bakanlık düşüncesinin Atatürk’ün vefatından sonraki süreçte de sürdüğüne işaret eden iddialar vardır. Bu amaçla, Cumhurbaşkanı İnönü’nün dikkatini çekmek için çabaladığı; ancak buna muvaffak olamayınca bakanlık edinebilmek için başka yöntemler denediği ifade edilmiştir (Aydemir, 2004: 106). İddialara göre, Menderes, bakanlık talebini dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu (1887-1953)’na iletmiştir. Saraçoğlu, Menderes’i tarım bakanlığı için düşünmüş ve İnönü ile görüşmesini sağlamıştır. Görüşmede ağırlıklı olarak Menderes’in o dönemde başında bulunduğu spor teşkilatı müfettişliği konusu konuşulmuş; ancak bakanlık konusu konuşulmamıştır (Demir, 2009: 27-28). İnönü, söz konusu görüşmede Menderes’in kendisi üzerinde olumlu bir izlenim bırakmış olduğunu Aydemir’e şu sözcüklerle ifade

¹³ Menderes’in bu soyadını Meclis albümlerinde ilk kullanımı 1938 yılına rastlamıştır (Demir, 2009: 12).

etmiştir:

Uzun dinledim. Mülahazalarını nazara aldım. Dikkatimi celp etti. Bunu birkaç yerde de söyledim. İştiklaklerle intibaim, bu konuda perçinleşmişti. (...) Saraçoğlu da onu bir aralık Tarım Bakanı olarak düşünmüş, 'istifade olunabilecek bir adam. Bu ciddi meseleyi iyi işlemiş. Tetkik etmiş, ıslah sebeplerini ayırabiliyor' demişti. (Aydemir, 2004: 107).

Menderes'in iyi bir izlenim bırakmış olması, tarım bakanlığına getirilmesi için yeterli olmamıştır. Aydemir (2004: 109), bakanlık talebinin kabul edilmemesinin Menderes'te bir hayal kırıklığı ve öfkeye neden olmuş olabileceğini, sonradan DP iktidarı döneminde İnönü'ye karşı yürüttüğü ölçsüz saldırılarının perde gerisinde bilinçaltına itilen bu öfkenin etkisinin olmasının ihtimal dahilinde olduğunu iddia etmiştir.

2.2.2.1. Parti İçi Muhalefet Döneminin Başlangıcı: Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı

Menderes'in parti yönetimine muhalefet etmeye başlaması, bakanlık talebinin kabul edilmemesinin sonrasında başlar. Bu süreç, 1945 yılında CHP tarafından toprak reformu kapsamında Meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı¹⁴ görüşmeleri sırasında daha görünür hale gelmiştir (Çufalı, 2004: 40; Demir, 2009: 28).

1945 yılı, bütün dünya için olduğu gibi Türkiye'nin siyasi tarihi için de önemli olayların yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. O yıl II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da faşist bir hegemonya kurmak isteyen Almanya ile İtalya ve Uzakdoğu'da yayılmacı bir politika güden Japonya'nın açık yenilgisi ve demokrasi cephesinin zaferiyle sona ermiş

¹⁴ Toprak reformu, sanayinin yeterince gelişmemiş olduğu Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde ekonomik hayatın gelişmesi ve toplumsal yapının ilerlemesinde önemli yere sahip olması savıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak önemli bir sorun alanı olmuştur (Demir, 2009: 28). Toprak reformu, Atatürk'ün de sık sık gündeme getirdiği ve gerçekleştirilmesini istediği reformlardan biri olmuştur. Atatürk, 1928 ile 1937 yılları arasında çeşitli vesilelerle toprak reformu konusunu gündeme getirmiş, milletvekillerini bu konuda uyararak ilgili yasayı bir an önce çıkarmalarını istemiştir. 1935'te CHP Parti Programı'na, "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir" maddesinin eklenmesini sağlayan Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihinde Meclisin açılışında yaptığı konuşmada da bu konuya tekrar değinip büyük çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin sınırlandırılması ve topraksız çiftçilerin lehine yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiş ve durumu, "bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır" diye ifade etmiştir (Yetkin, 2014: 205-207). Aynı yıl, Anayasa değişikliğiyle toprak reformunu engelleyen maddeler yürürlükten kaldırılmıştır. 1938'de Toprak Reformu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı hazırlıkları sürerken II. Dünya Savaşı gündeme gelmiş ve proje bir kez daha kadük kalmıştır (Demir, 2009: 28). Ancak bu konu özellikle CHP açısından gündemde tutulmaya devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın olanca şiddetiyle sürmekte olduğu 1941 ve 1943 yıllarında Cumhurbaşkanı İnönü TBMM açış konuşmalarında toprak reformu meselesinin Meclise sunulacak bir kanunla halledileceğini ifade etmiştir (İnan, 2002: 51). Savaşın devam ettiği yıllarda gerçekleştirilemeyen proje böylece savaşın bittiği 1945 yılında görüşülmeye başlanmıştır.

olması, bütün dünyada demokrasi lehine bir eğilimin ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Karpas, 2010: 225). Diğer taraftan, o zamanki ismiyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinde değişiklikler talep etmesi ve Kars ile Ardahan üzerinde hak iddia etmesi¹⁵ tek parti iktidarını Sovyet tehdidi karşısında Batı bloğuyla yakın ilişkiler kurmanın yollarını aramaya sevk etmiştir. Ayrıca, tek parti iktidarının gözden düşmüş, devlet aygıtıyla sıkıca özdeşleşmiş olması nedeniyle CHP ve İnönü de hoşnutsuzluğun hedefi olmuştur. Bu ortamda Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir miktar liberalleşmeye ve siyasi muhalefetin oluşmasına izin vermesi, kaçınılmaz hale gelmiştir (Zürcher, 2000: 299-301). Böylece, İnönü, çok partili rejime geçme kararı almış ve 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı mesajında halk idaresinin geliştirileceğini açıklamıştır (Akşin, 2007: 271-272).

Mayıs 1945'te, çalışmalarına ocak ayında başlanan, toprak ağası ile işçi ilişkileri çerçevesinde topraksız ortakçı ve yarıcılar tarafından işlenen büyük arazi mülklerini ortadan kaldırmayı hedefleyen Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı, Meclis gündemine getirilmiştir. Kanun tasarısının amacı: *“Topraksız veya az topraklı çiftçiye toprak vermek, toprağı olup da üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarma ve ıslah sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve hadden aşağı küçültmelerini önlemek.”* olarak belirtilmiştir (İnan, 2002: 52-53).

Bu çalışmanın kapsamı açısından Menderes'in siyasi anlamda elitist yönü, bu tasarının görüşmeleri sırasında kendini açığa vurmuştur. Yasanın mecliste görüşülmesi sürecinde toprak reformunun sosyal adalet boyutunu ön plana çıkararak destek verenler -ki, bunlar daha çok meseleyi sosyal entelektüel açıdan yorumlayan, aydın ve memurlardır- ve toprağın bölünmemesini, mevcut sistemin muhafazasını savunarak anayasanın vatandaşlara tanıdığı özel mülkiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürüp

¹⁵ 19 Mart 1945'te SSCB 1925'te Türkiye ile imzalamış olduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini, yeni bir antlaşma yapmak istediğini bildirmiştir. Türkiye, yeni bir antlaşma yapmaya hazır olduğu yanıtını vermiş; fakat SSCB, Boğazların iki ülke tarafından ortak savunulmasını istemiştir. Sovyetler bunu resmen istemiş, Türkiye de reddetmiştir. SSCB, ayrıca 1878 Berlin Antlaşmasıyla Türkiye'ye geçen Kars ve Ardahan'ın da SSCB'ye ait olduğunu iddia etmiş ve Türkiye'ye nota vermiştir. Türkiye bu iddiaları reddetmiştir. SSCB, 1953 yılında Türkiye'ye yeni bir nota vererek bu iddialarından vazgeçtiğini ve yeni bir dostluk antlaşması imzalamaya hazır olduğunu ilan etmiştir (Akşin, 2007: 269-271).

tasarıya karşı çıkan büyük toprak sahipleri şeklinde iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır (Demir, 2009: 30). Kendisi de geniş bir alana yayılmış arazilerin sahibi olan Menderes, tasarıya karşı ikinci grupta yer alarak yukarıda belirtildiği gibi elitist yönünü açığa vurmuştur.

Yasa tasarısının 14, 15 ve 16. maddelerine göre, topraksız veya az topraklı çiftçilere verilecek toprakların hazine, vakıf ve belediyelere ait olan topraklardan ve beş bin dönümün üzerindeki büyüklüğe sahip özel mülkiyetli çiftliklerden, bunların yetmemesi durumunda iki bin dönümün üzerindeki büyüklüğe sahip çiftliklerden istimlak edilmek yoluyla sağlanması öngörülmüştür. Menderes ve diğer muhaliflerin itirazları daha çok tasarının 17. maddesine yönelik olmuştur. Devlete, vakıflara ve belediyelere ait toprakların yetmemesi durumunda yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işletilmekte olan iki bin dönümün altındaki mülklerin de istimlak edilebilmesini öngören ve pratikte hiçbir zaman uygulanmamış olan (Akşin, 2007: 273) 17. maddeye göre, toprakları istimlak edilen asıl mal sahibi, elli dönümü kendine ayırabilecektir. Toprakların bedeli de karmaşık bir yöntemle ödenecektir (Karpaz, 2010: 208).

Menderes, kanun tasarısı hakkında 16 Mayıs 1945’de Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada halkın büyük bir kısmının toprak ihtiyacı olduğunu kabul etmekle birlikte, çözüm yolunun yanlış olduğunu iddia etmiştir. Ülkemizde nüfus dağılımının belirli bölgelerde yoğunlaşmış olmasına rağmen pek çok bölgede verimli çok geniş toprakların hiç kullanılmayarak boş kaldıklarını ifade eden Menderes’e göre, sorunun çözümü için öncelikle ekilen toprakları çok rahatlıkla bir misli daha artırmak mümkündür. Menderes, Türkiye’nin kendine özgü şartlarıyla yabancı ülkeleri kıyaslamamanın yanlış olduğunu vurgulayarak, ülkemizde toprağı kullanan insanlarımızın yüzde yetmiş beşinin kendi topraklarını işlediğini ve bu toprakların beş yüz dönümün altında olduğunu beyan ederek, bu toprak reformuna ihtiyaç olmadığını iddia etmiştir. Köylünün ekonomik sıkıntılarının olduğunu kabul eden Menderes, bu sıkıntıların yanlış hükümet politikalarından kaynaklandığını iddia etmiştir. Köylünün ihmal edildiğini; teknik bilgi, alet ve teçhizattan ve kredi, tohum gibi temel ihtiyaçlardan mahrum bırakıldığını belirten Menderes, bütün bu yanlışlıklara rağmen köylünün doğrudan ya da dolaylı vergilerle iyice ezildiğini öne sürmüştür. Toprak reformuna karşı olmadığını, yalnızca 17. maddeye itiraz ettiğini, bu madde ile çiftçiyi topraklandırma adı altında vahim

hatalar yapıldığını vurgulayan Menderes, tasarının “çiftçi ocakları” ve “çiftçilik mesleği” oluşturma gayreti güttüğünü iddia etmiş ve tasarımı “*Nazi Almanya’sı Nasyonal Sosyalist rejiminin İskân, Toprak Kanunu olan Erbhof Kanunundan*¹⁶ aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümler.” şeklinde tanımlamıştır (Demir, 2009: 30-32).

Menderes’in “çiftçilik mesleği” oluşturma çabalarına muhalefet etmesinin nedeni, daha sonraki yıllarda DP ile iktidara geldiğinde ortaya çıkacaktır. CHP’nin köylüyü köyde tutma ve eğitme siyasetine karşı Menderes, köylünün şehre göçmesini teşvik edecek ve köylüye şehirde “birinci sınıf vatandaşlık” vadedecektir (Mert, 2007: 43). Bu anlamda, Menderes, sonradan sert bir şekilde muhalefet edeceği CHP’nin Jakoben anlayışına benzer bir profil sergilemiş, bir “modernleşme” projesi çerçevesinde köylünün köyde kalmaması, şehre göç etmesine taraftar olmuştur (Dilipak, 1990: 10).

Kanun tasarısının öngördüğü çok sayıda küçük işletmelerin kurulmasına da karşı çıkan Menderes, tersine bu küçük işletmelerin birleştirilerek daha büyük işletmelerin kurulmasından yana olmuş, bu anlamda büyük çiftlikleri ve toprak sahiplerini savunmuştur (Aydemir, 2004: 117). Toprak reformuna karşı çıkan milletvekillerinin içinde en çok öne çıkan, bir anlamda muhalif grubun sözcüsü gibi davranan Menderes olmuş ise de onun dışında aralarında Cavit Oral (1904-1983), Emin Sazak (1882-1960)’ın olduğu başka milletvekilleri de bu reforma karşı çıkmışlardır. Bu vekillerin hepsinin ortak özelliği, geniş arazilere sahip olmalarıdır (Zürcher, 2000: 305-306). Dilipak (1990: 79), Menderes’in toprak reformu yasasının görüşmeleri sırasında öne çıkmış olmasının kendi tercihi olmaktan çok, toprak zengini diğer milletvekillerinin yönlendirmesi sonucu olduğunu iddia etmiştir. Menderes’e buna benzer eleştiriler, daha sonra DP ile iktidar olduğu dönemde de yapılacak ve uyguladığı birçok politikanın kendi iradesinden çok Cumhurbaşkanı Bayar’ın iradesi olduğu iddia edilecektir.

Menderes’in oylamasına katılmadığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı, 11 Haziran 1945 tarihinde oy çokluğuyla kabul edilerek yasalaşmıştır. Ne var ki kanun, bazı hazine arazilerinin topraksız köylülere verilmesi dışında neredeyse hiç uygulanmamıştır. Kanun ile ilgili tüzüğün iki yıl sonra 25 Mayıs 1947’de yürürlüğe girmiş olması da bu durumu doğrulamaktadır. Hatta 1948 yılında bu kanuna en çok

¹⁶ II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya’da faşist bir diktatörlük kurmak için kendisine bağlı işçi sınıfının yanında bir de köylü sınıfı oluşturmak isteyen Hitler, “Erbhof Kanunu” ismiyle bir iskân yasası çıkarmıştır (Balcı ve Karadeniz, 2018: 275).

muhalefet edenlerden biri olan Cavit Oral, Tarım Bakanlığı'na getirilmiştir. Toprak reformunun pratikte uygulanamamış olması, Menderes'in bu kanun hakkındaki çekincelerinin kısmen de olsa haklılığına işaret olarak görülmüştür (İnan, 2002: 74). Aydemir (2004: 117-118), Menderes'in toprak reformu tartışmaları sırasında muhalefetini ortaya koyarken argümanlarını kolay kolay reddedilemeyecek şekilde sağlam bir üslupla savunduğunu ve etkili hitabetiyle görüşlerine katılmayanları bile etkilediğini, bu anlamda, üstün bir mücadele gösterdiğini ifade etmiştir. Toprak reformu, bir kanun olarak uygulama alanı bulamamışsa da bu kanun tasarısına muhalefeti ile Menderes'i siyaset vitrinine çıkarmıştır (Toker, 1990: 58).

Sonradan DP ile iktidara geldiğinde uyguladığı devletçi ekonomi politikalar nedeniyle Menderes'in toprak reformuna bu muhalefetini samimi bulmayan araştırmacılar olmuştur. Bunlardan biri olan Çizmeli (2007: 501)'ye göre Menderes'in CHP yönetimine eleştirilerini, toprak reformu olayında olduğu gibi, özellikle ekonomi merkezli olarak sürdürmesinin nedeni, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi Atatürk'ün mirası olan aydınlanma kurumlarına karşı olan muhalefetini maskeleyektir. Çizmeli, CHP'nin o dönemde bu durumun farkına varmadığını, bugün ise, bu durumu "kuvvetle vurgulamanın" kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (2007: 110).

2.2.2.2. Dörtlü Takrir

Toprak reformu kanun tasarısı görüşmeleri, CHP içindeki muhalefetin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bu tasarının görüşmeleri sırasında 1945 yılının ilk yedi ayı için bütçe görüşmeleri de yapılmıştır. Menderes'in parti yönetimine muhalefeti bütçe görüşmeleri sırasında da devam etmiştir (İnan, 2002: 75). Menderes'in eleştirileri genel olarak, bütçe açığı, hayat pahalılığı, vergiler, fiyatların yüksekliği ve sabit gelirlilerin durumu hakkında olmuştur. Bütçe açığının hükümetin sürekli borçlanmaya gitmesiyle çevrilebilir olmaktan çıkabileceğini ifade eden Menderes, fiyat seviyelerinin yüksekliğinin maliyetlerin yükselmesi sonucunu doğurduğunu ve zamanla ihracat imkânının zorlaşacağını savunmuştur. Menderes, konuşmasının devamında, dünyadaki değişimin gereklerine uyarak ve gelişmeleri takip edilerek içinde bulunulan durumdan çıkılabileceğini, hükümetin bu doğrultuda planlı bir kalkınma programı uygulaması gerektiğini ifade etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] Tutanak Dergisi [TD], 21.05.1945: 228-230). Menderes'in toprak reformuna muhalefetinden sonra bütçe

görüşmeleri sırasında da eleştirilerine devam etmesi, muhalefetin bireysel olmaktan çıkıp örgütsel bir hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Menderes dışında söz konusu bütçeye ret oyu veren altı milletvekilinden üçü¹⁷ daha sonra Menderes ile birlikte hareket edecek olan Celal Bayar, Refik Koraltan (1889-1974) ve Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966)'dür (Karpata, 2010: 232).

Parti içi muhalefetin ilk örgütlü eylemi ise, bütçe görüşmelerinden hemen sonra 7 Haziran 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihte, Menderes ve bütçe görüşmeleri sırasında kendisi ile birlikte hareket etmiş olan milletvekilleri Bayar, Koraltan ve Köprülü ile birlikte CHP grubuna anayasanın tam uygulanmasını ve demokrasinin kurulmasını isteyen bir önerge sunmuşlardır. Önergeyi imzalayan milletvekili sayısının dört kişi olmasından dolayı “*Dörtlü Takrir*” diye bilinen bu önerge, bir muhalefet partisinin kurulmasından çok, CHP’de bir reform yapılmasını amaçlamıştır (Timur, 2003: 17-18). Buna rağmen söz konusu önerge, örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç simgesi olmuştur¹⁸ (Zürcher, 2000: 306).

12 Haziran 1945 tarihinde toplanan CHP grubu yedi saat boyunca görüştüğü önergeyi, mevcut kanun ve kuralların değiştirilmesine yol açacağı ve bu tür tekliflerin görüşülme zemininin grup toplantısı değil, TBMM olması gerektiği gerekçesiyle reddetmiştir. Ne var ki, önergede CHP’ye getirilen eleştiriler, kamuoyunda olumlu karşılanmış ve bu durumdan cesaret alan önerge sahipleri dönemin hükümete muhalif gazetelerinde hükümeti, başbakanı ve anti-demokratik kanunları eleştiren yazılar yazmaya başlamışlardır. Parti yönetimi söz konusu eleştirel yazılar için bu vekillerden bir açıklama istediye de tatmin edici bir yanıt alamamıştır. Böylece, CHP yönetimi, 1945 yılı Eylül ayında partinin ruhuna aykırı hareket ettikleri savıyla Menderes ve Köprülü’yü partiden ihraç etme kararı vermiştir. Ardından, bu kararı eleştiren Koraltan da partiden ihraç edilmiştir (Karpata, 2010: 233-234).

Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945’te yaptığı TBMM açılış konuşmasında,

¹⁷ Ret oyu veren diğer üç milletvekili, hükümeti eskiden beri eleştiren Yusuf Hikmet Bayur, hükümetin ekonomi politikalarını beğenmeyen Recep Peker ve Emin Sazak’tır (Karpata, 2010: 232).

¹⁸ Aslında örgütlü siyasal muhalefetin ilk partisi 1945 yılının temmuz ayında İstanbullu ünlü bir sanayici olan Nuri Demirağ (1886-1957) tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Programı; ekonominin liberalleştirilmesi, serbest girişimin geliştirilmesi gibi taleplerden oluşan bu partinin deneyimli bir siyasetçisi olmadığı gibi TBMM’de temsilcisi de bulunmayan oldukça kısıtlı desteğe sahip bir parti idi (Zürcher, 2000: 307).

memleketin özgürlük ve emniyet içinde demokrasiye doğru ilerlemekte olduğuna, bu yolda tek eksiğin ise iktidar karşısında bir muhalefet partisinin bulunmaması olduğuna dikkat çekerek demokratik ilkelere ve memleket ihtiyaçlarına uygun bir muhalif partinin kurulmasından umutlu olduğunu belirtmiş ve muhalif bir partinin kurulması çabalarını cesaretlendirmiştir. İnönü, aynı zamanda anti-demokratik kanunların değiştirilmesini vaat etmiş ve muhaliflerin kendilerini açıkça ortaya koymaları gerektiğini belirtmiştir (Karpata, 2010: 235). Aynı yılın aralık ayında Dörtlü Takrir'in imza sahiplerinden sonuncusu olan Celal Bayar da partisinden istifa etmiştir (Zürcher, 2000: 307).

Akşin (2007: 274), İnönü'nün CHP içindeki hoşnutsuzların ayrılarak bir parti kurmalarından umduğu yararları şöyle sıralamıştır: “Çok partili dizgeye geçilmiş olacaktı, parti, içindeki muhaliflerden kurtulmuş olacaktı, partiden ayrılacak kişilerin sonuçta CHP'liler olmaları hasebiyle kuracakları partinin Atatürk devrimine karşı olması tehlikesi bulunmayacaktı.” Ancak, fiili durum farklı görünmüştür. Bayar'ın CHP'den istifa ettiğini ve yeni bir parti kurmayı tasarladığını açıkladığı günlerde yazar kadrosu içinde Menderes ve Köprülü'nün de olduğu bir dergi kurma hazırlığı içinde olduğunu ilan etmiş olan Zekeriya Sertel (1890-1980)'in çıkardığı ve sosyalist sola yakınlığı ile tanınan Tan Gazetesi bir grup tarafından basılmıştır. Sovyet Rusya ve komünizm aleyhtarı sloganlarla Tan Gazetesi'nin basımevine ve sol yayın satan kitapçılara saldırarak tahrip eden gruba polisin seyirci kalması, bu eylemin CHP tarafından kışkırtılmış, hatta düzenlenmiş olabileceği iddialarına yol açmıştır. Akşin, bu baskının hem yeni kurulacak partiye soldan uzak durması için mesaj verilmek amacıyla hem de kamuoyuna daha sağcı görünmek amacıyla CHP tarafından planlanmış olmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Polisin olaylara müdahale etmeden yalnızca seyretmesini bu duruma kanıt olarak gösteren Akşin, aynı dönemde yeni kurulan üç sosyalist partinin üçünün de CHP iktidarı tarafından kapatılmış olmasını da CHP'nin kurulmakta olan yeni parti karşısında daha sağcı görünme kaygısına bağlamıştır (Akşin, 2007: 275).

2.2.3. Adnan Menderes'in DP'de Siyaset Yaptığı Dönem (1946-1960)

Elitist ve halka yabancı olmakla suçladığı CHP'ye alternatif olarak 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın başkanlığında kurulan (Akşin, 2007: 276) DP, Türkiye'de ilk kez “merkez sağ” kavramının ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. CHP'nin uyguladığı

laikçi batılılaşma politikalarından huzursuz olan geniş kitlelerin yanında paradoksal olarak ticaret burjuvazisinin de desteğini alan (Demirel, 2005: 513) ve kendini “halkın gerçek temsilcisi” olarak sunan (Mert, 2007: 42) bu partinin sözcülüğünü üstlenen (Bayar, 2010: 82-83) Menderes, 1950 yılında yapılan seçimle birlikte iktidar olan partinin lideri Bayar’ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından partinin yeni lideri hem de başbakan olmuştur. 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimlerden galibiyetle çıkan Menderes, 27 Mayıs Darbesine kadar bu partinin lideri olarak kalmıştır.

2.2.3.1. 1950 Seçimleri Öncesi Adnan Menderes (1946-1950)

DP’nin kuruluşu, bütün memlekette büyük bir sevinçle karşılanmış, bu partinin programı, tek parti iktidarının politikalarından hoşnutsuz olan halkta ilgi uyandırmıştır (Başgil, 2014: 53-55). Ne var ki, bu partinin kurucularının tamamı eski CHP’li olduklarından dolayı parti tüzüğü ve programı olarak CHP ile arasında çok kısıtlı farklılıklar tespit edilmiştir. Daha sonra Menderes’in parti yönetimini biçimlendirme çabasında görüleceği üzere söylemde kalan siyasi gücün yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya tanzim edilmesi ve hükümet faaliyetlerinin halk lehine kısıtlanması dışındaki politikaları, şaşkınlıkla karşılanacak kadar CHP ile benzerlik göstermiştir (Ahmad, 2010: 30-31). Özbudun (2010: 24), iki parti arasındaki ihmal edilebilir derecede küçük farkların devlet, bürokrasi, özel teşebbüs ve yerel girişimlerin rolünün tanımlanmasında ortaya çıktığını iddia etmiştir. CHP’nin ulusal elitleri, daha vesayetçi bir gelişmeyi savunurken; DP’nin taşra elitleri, yerel girişimi ve yerel beklentilerin karşılanması gerektiğini savunmuşlardır. İki parti arasındaki bu görece önemsiz farklılık nedeniyle DP’nin varlığı CHP’yi rahatsız etmemiştir (Aydemir, 2004: 313). Dilipak, Bayar ve Menderes’in yeni bir parti kurmaktan çok sürüklenmiş olduklarını iddia etmiştir. Dilipak’a göre, partinin sağda mı yoksa solda mı konumlanacağına dair bir soruya Menderes’in “Siz Halk Partisinin yerini tayin edin, biz ondan sonra yerimizi tayin edelim.” şeklinde cevap vermiş olması, bu kadronun aslında bir hazırlığı olmaksızın olayların akışına göre hareket ettiklerinin göstergesi olmuştur (1990: 94-95).

Diğer taraftan, DP’nin kurulması CHP’nin politikalarını etkilemiş ve CHP’nin demokratikleşme yönünde girişimleri hız kazanmıştır. Bu amaçla bir dizi reformu gündemine taşıyan tek parti rejimi, Türkiye tarihinde ilk kez tek dereceli seçim sistemine geçeceğini ilan etmiş, gazete kapatma yetkisinin hükümetten alınarak

mahkemelere verileceğini açıklamıştır. Üniversitelerin özerkliğin de tanınacağını taahhüt eden iktidar, köylü ve işçinin desteğini kazanmak için Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmıştır. Aynı dönemde, İnönü'nün değişmez genel başkan sıfatına son verilmiş ve sınıf esası üzerine kurulu partilerin ve sendikaların kurulabileceği kabul edilmiştir (Akşin, 2007: 276).

Bütün bu reformlardan sonra ise normalde her ikisi de 1947 yılında yapılması gereken genel ve yerel seçimler, DP'nin halk desteğinin oluşmasına fırsat vermemek adına bir yıl öne alınıp 1946 yılında yapılmıştır (Timur, 2003: 70). 26 Mayıs 1946 günü yapılan ve DP boykot ettiği (İnan, 2002: 124) için fiilen tek parti seçimine dönüşen yerel seçimlerin ardından 21 Temmuz 1946'da genel seçimler yapılmıştır. Tek dereceli ve yargı denetiminden yoksun olarak gerçekleştirilen genel seçimlerde, oylar açıkta verilmiş; ancak gizli sayılmıştır (Timur, 2003: 71). Söz konusu seçimde 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilen DP, 66 milletvekili çıkarabilmiştir. Menderes, aday olduğu Aydın'dan seçilememiş; ancak parti il teşkilatı tarafından kendisinin haberi olmadan Kütahya'dan da aday gösterildiği için Kütahya milletvekili olarak meclise girmiştir (Birand vd., 2016: 40), Menderes'in açık oy gizli sayım usulü ile gerçekleştiği için hileli olduğunu iddia ettiği (İnan, 2002: 139) bu seçimlerin ardından iki parti arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır (Akşin, 2007: 276).

Menderes, DP çatısı altında ilk miting konuşmasını 17 Temmuz 1946 tarihinde Aydın'da yapmıştır. Bu konuşmada iktidar partisinin DP'ye sınır çizme gayretinden söz eden Menderes, DP'nin iktidarın lütfuyla kurulmadığını, dolayısıyla bir “*kukla teşekkül*” olarak hareket etmeyeceğini vurgulamış, Cumhurbaşkanı İnönü'yü makamının nüfuzunu partisi için kullanmakla suçlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi: 18.07.1948, aktaran İnan, 2002: 137).

18 Aralık 1946'da TBMM'de yapılan bütçe görüşmelerinde Menderes, hükümeti özellikle aynı yılın eylül ayında alınmış olan ve “*7 Eylül Kararları*” olarak bilinen devalüasyon kararının neden olduğu fiyat artışları üzerinden eleştirmiştir. Menderes'in konuşmasından sonra Maliye Bakanı yerine dönemin Başbakanı Recep Peker bizzat kürsüye çıkmış ve Menderes'in eleştirilerine karşılık orantısız sayılabilecek derecede sert karşılık vermiştir. Başbakan Peker, Menderes'in sesinde “*kötümser, psikopat bir ruh halinin ifadesi*” olduğunu ifade etmiştir (TBMM TD, 18.12.1946: 24). Bu cümle

üzerine iki parti grubu arasında büyük bir karmaşa çıkmış ve DP lideri Celal Bayar ile birlikte tüm milletvekilleri Meclis toplantı salonunu terk etmişlerdir (Aydemir, 2011a: 457). Devam eden günlerde DP milletvekillerinin meclise gelmemeleri nedeniyle iktidardaki CHP soruna bir çözüm bulma arayışına girmiştir. Eski Başbakan Saraçoğlu'nun DP lideri Bayar ile görüşmesi sonuç vermeyince Cumhurbaşkanı İnönü araya girmiş ve taraflarla görüşmeye başlamıştır. İkinci görüşmede İnönü Peker'in özür dileyeceğini vadetmesine rağmen DP vekilleri meclise dönmeyi kabul etmemişlerdir. Ancak, Menderes meclise dönülmesinden yana olduğunu belirtmiş ve iki haftalık bir boykotun ardından DP grubu Meclise dönmüştür (Bayar, 2010: 88-93).

7 Ocak 1947'de, partinin ilk kuruluş yıldönümünde DP'nin I. Kongresi toplanmıştır (Çufalı, 2004: 94). Delegelerin kongre başkanlığına sundukları ve anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, idare mekanizmasının partilerin dışında çalışması, seçim kanunun değiştirilmesi ve cumhurbaşkanının partiler üstü olması gibi talepler içeren önerenin kabul edildiği kongrede Bayar, 548 delegeden 541 oy alarak genel başkanlığa tekrar seçilmiştir. Menderes ise, merkez idare kurulu üyeliğine seçilmiştir (İnan, 2002: 189-190). Kongrede “*Hürriyet Misakı*” diye nitelendirilen ve anayasaya aykırı yasaların değiştirilip yerine demokratik olanların konulmasını içeren bir önerge verilmesi ve iktidarın bu önergeyi reddetmesi durumunda “sine-i millete”¹⁹ dönülmesi oybirliğiyle kabul edilmiştir (Bayar, 2010: 99). İktidar partisi ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye ağır eleştirilerin dile getirildiği kongrede delegeler, “*Yerli yersiz aklına geleni söylemiş, yıllar sonra boşalabilmenin verdiği sarhoşluğu alabildiğine tatmıştır.*” (Eroğul, 1990: 23). Bu kongre, DP ile iktidar partisi arasında yeni bir gerginliğe neden olmuş, CHP, “Hürriyet Misakı” adı verilen kararlara sert tepki göstermiştir (İnan, 2002: 193-195). Menderes'in bu kongredeki faaliyetleri, parti içinde hızla sivrilerek Bayar'dan sonra ikinci adam olmasını sağlamıştır. Menderes, hitabeti, fikir ve eylemleriyle, partiye yön veren bir isim olarak DP vitrininde yerini sağlamlaştırmıştır (Ağaoğlu, 2016: 59-60). Kongrede varılan “sine-i millete dönme” kararından daha sonra Menderes'in çabasıyla vazgeçilmiş olması, Menderes'in çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, her türlü meşruiyet durumunu seçilmiş olmaya bağlayan, meclis dışında bir halk inisiyatifi geliştirilmesini gerekli

¹⁹ “Sine-i millete dönmek”, milletvekilliği emanetini millete geri verip TBMM'den çekilmek anlamına gelmektedir (Bayar, 2010: 90-91).

görmeyen demokrasi anlayışının erken bir göstergesi olarak görülmüştür (Bora, 2005a: 487-488).

Menderes, kongrenin ardından çoğunluğu Ege Bölgesi'nde olmak üzere bir dizi miting düzenlemiştir. Menderes, halktan büyük ilgi gören bu mitinglerde genel olarak iktidar partisinin kendilerine uyguladığı baskıdan bahsetmiş ve “hürriyet” kavramı üzerinde durmuştur. 9 Mayıs 1947'de, İzmir Cumhuriyet Savcılığı, Adnan Menderes'i İzmir'de yaptığı bir konuşma nedeniyle TBMM'ye hakaretten mahkemeye vererek inceleme başlatmış, Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılması gündeme gelmiştir. Her ne kadar Menderes'in söz konusu konuşmada geçen ifadeleri daha önce Meclis kürsüsünde sarf ettiği tutanaklarla tespit edilip, bu görüşleri meclis dışında da söylemekten sorumlu tutulamayacağı, dolayısıyla dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek olmadığı sonucuna varıldıysa da bu durum iki parti arasındaki gerginliği daha da arttırmıştır (Demir, 2009: 96-102).

Bu dönemde, iktidar ve muhalefet arasında karşılıklı tehditkâr ifadelere varan gerginliğin çok partili hayatın geleceği açısından tehlike oluşturduğunu fark eden Cumhurbaşkanı İnönü, siyasete ağırlığını koymaya karar vermiştir (Demir, 2009: 102-103). Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu maksatla Başbakan Peker ve DP lideri Bayar ile gerek ayrı ayrı gerekse ikisini bir araya getirerek yaptığı görüşmeler ilk etapta sonuç vermemiştir. Bu nedenle, iktidar partisinin ithamlarını yersiz, muhalefet partisinin iddialarını ise abartılı bulan İnönü duruma müdahale etmiştir (Lewis, 1993: 306). İnönü, sorunu her iki tarafın da kabul edebileceği bir beyanname hazırlayarak çözmek durumunda kalmıştır. “12 Temmuz Beyannamesi” diye bilinen beyanname ile İnönü, Cumhurbaşkanı olarak kendisinin her iki partiye de eşit mesafede olduğunu, muhalefetin emniyetinin iktidar partisi tarafından temin edilmek zorunda olduğunu, iktidarın ise muhalefetin kanuni haklarından başka bir amacı bulunmadığından müsterih olması gerektiğini, iktidarın diğer siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit davranmak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Bayar, 2010: 115-118; Aydemir, 2011a: 459-462).

İnönü böylece iki parti arasındaki çekişmeyi kısmen de olsa yatıştırdığı gibi, Cumhurbaşkanı olarak hem eski partisi hem de muhalefet partisine aynı mesafede olduğunu göstermiştir. 12 Temmuz Beyannamesi, İnönü ile DP'nin yakınlaşmasını sağlamış ve her iki tarafın daha saygılı ve dikkatli davranmaya özen göstermesine vesile

olmuştur. Bu dönemde bir yurt gezisine çıkan İnönü'ye DP'li bir milletvekili eşlik etmiş ve Ankara'ya dönüşünde DP'li üst düzey yöneticilerin de katıldığı bir heyet tarafından karşılanmıştır (Birand vd., 2016: 48).

İnönü ile DP yöneticileri arasındaki gerginliğin sona ermiş olmasının ardından 16 Ocak 1948'de İstanbul İl Başkanı Kenan Öner (1881-1949), parti yönetimini Cumhurbaşkanı İnönü ile danışıklı dövüş içinde olmakla suçlayıp istifa etmiştir (Karpaz, 2010: 301-303). Öner'in ardından DP'den istifa edenler ve partiden ihraç edilenler Temmuz 1948'de MP ismiyle yeni bir parti kurmuş ve Mareşal Fevzi Çakmak'ı (1876-1950) partinin başına getirmişlerdir (Timur, 2003: 119). Bu parti, dönemin iktidarı CHP'den daha çok DP'ye muhalefet etmiştir (Eroğul, 1990: 35-36). Menderes, milletvekili sayısının otuz bire düşmesine neden olan DP'deki bu bölünmenin, bir bakıma hayırlı neticeler doğurduğunu söylemiş ve partinin bu tür iç mücadelelerden daha güçlü çıkacağını öngörmüştür (Vatan Gazetesi, 23.03.1948, aktaran Demir, 2009: 110).

DP, bölünmenin ardından kalan partililer üzerinde denetim sağlamak amacıyla kongreye gitme kararı almıştır. Yurdun çeşitli bölgelerinden 1700 delegenin katılımı ile 20 Haziran 1949'da gerçekleşen ve partiden istifa etmiş olanların eleştirildiği II. Büyük Kongre'de Bayar tekrar genel başkanlığa seçilirken Menderes, partinin Genel İdare Kurulu'na seçilen on beş kişiden biri olmuştur (Demir, 2009: 128-129). DP'nin bu kongresinde “*Milli Teminat Andı*” diye bir bildirge kabul edilmiştir. Bu bildirgeye göre, seçimde hile yapılması durumunda, halkın meşru savunma hakkı olacaktır. Meşru savunma, yasal yollardan yapılacaktır; ancak bu durumda hile yapan yönetim de ulusun husumetiyle karşılaşacaktır (Akşin, 2007: 279). CHP, bu bildirgede geçen “husumet” sözcüğünden hareketle bildirgeyi “*Milli Husumet Andı*” adıyla anmış (Timur, 2003: 122) ve bu durum iki parti arasında mevcut durumda yumuşamış ilişkileri sonlandırdığı gibi, yeni bir gerginliğin de kaynağı olmuştur. CHP, bildirgeye yansıyan zihniyetin hukuk ve nizam devleti anlayışı ile bağdaşmayacağını belirtmiş, bildirgeye göre seçim hakkının ihlal edildiğini düşünen her vatandaşın kendi takdirine göre iş görebileceğini iddia etmiştir (İnan, 2002: 285).

Şubat 1950'de TBMM'ye genel itibariyle demokratik olarak kabul edilen ve 1946 seçimlerinde uygulanan sistemin tersine gizli oy, açık tasnif sistemi ve seçimler

üzerinde yargı denetimini de getiren yeni bir seçim yasası tasarısı getirilmiştir. Yargıtay ve Danıştay üyelerinden oluşan bir Yüksek Seçim Kurulu kurulmasını da öngören tasarı, DP tarafından da desteklenmiştir. Nisbi temsil yerine çoğunluk kuralını getiren tasarıya göre, bir seçim çevresinde tek oy farkla bile kazanan parti, bütün o bölgenin bütün vekilliklerini alabilecektir. Tasarı, 16 Şubat 1950’de yapılan oylamada DP’nin oylarının da eklenmesiyle kabul edilmiştir (Eroğul, 1990: 43-44).

2.2.3.2. Adnan Menderes’in Yükseliş Dönemi (1950-1955)

14 Mayıs 1950 tarihi, Pareto’nun “*Elitlerin Dolaşımı*” kuramının Türkiye özelinde test edildiği bir gün olmuştur. Bu kuramın varsayımına uygun olarak uzun yıllar boyunca değişim yönünde karar alamayan Cumhuriyet’in kurucu elitleri, sonunda seçime gitmek zorunda kalmış ve seçimler sonucunda yönetici olarak yerini yeni elitlere bırakmışlardır. 14 Mayıs 1950’de Türkiye’de ilk kez siyasi iktidar, demokratik seçim yoluyla değişmiştir. Bütün kurucuları eski CHP’li olan (Lewis, 1993: 303) ve CHP’nin neredeyse tamamen aynısı bir parti programına sahip (Ahmad, 2010: 53) DP, büyük bir kısmı kırsal kesimden olmak üzere oyların %53’üne karşılık toplam milletvekili sayısının %84,90’ına denk gelen 408 milletvekili, CHP ise, oyların %40’ına karşılık toplam milletvekili sayısının %14’üne denk gelen 69 milletvekili kazanmış ve yirmi yedi yıllık tek parti iktidarı sona ermiştir (Aydemir, 2011a: 492; Aydemir, 2011b: 32-33). CHP için hayal kırıklığı anlamına gelen bu sonuç, Zürcher (2000: 316)’e göre, DP’nin başarısından ziyade, tek parti dönemi ve CHP’nin iktidar yorgunluğundan kaynaklanmıştır. Halkın, İsmet Paşa zamanında II. Dünya Savaşı döneminde çektiği sıkıntılara ve CHP bürokratlarının haksız uygulamalarına karşı verdiği tepkidir.

Yeni yönetici elitlerin toplumsal özellikleri de tek parti dönemine göre farklılık göstermiştir. DP milletvekillerinin ortalama olarak daha genç, üniversite eğitimi oranı daha düşük; ancak ticaret ve hukuk formasyonuna sahip olma oranı daha yüksektir. Bir başka fark olarak ise, bürokratik veya askeri formasyona sahip neredeyse hiçbir milletvekili bulunmaması gösterilebilir (Zürcher, 2000: 321). Ne var ki, bu farklılık düzeyinin gerçekten anlamlı olduğu tartışmalıdır. Mert (2007: 20-22), tek parti yönetiminin Batı tandanslı dönüştürme hamlesine itiraz eden muhafazakâr kesimin inanç, değer ve hayat tarzlarını temsil eden ve onların bu itirazını siyasal alana taşıyan Menderes ve diğer DP elitlerinin bu mücadeleyi, sonuçta henüz demokrasi kavramıyla

barışık olmayan bir toplumu tek parti çizgisinin ötesinde demokratik siyasetle tanıştırma misyonu olarak gördükleri için elitizm anlamında CHP'lilerden farklı olmadıklarını ifade etmiştir.

Diğer taraftan, özellikle demokratikleşme anlamında ürettikleri politikalar açısından da iki parti arasındaki fark belirsiz görünmüştür. Görüleceği gibi, parti birliğini CHP'ye karşı saflarını sıkı tutarak sağlayan Menderes ve DP'nin demokrasi anlayışı, halktan alınan onayın kendilerine sınırsız bir iktidar alanı sağladığı ve DP'ye muhalefet etmenin ihanet ile eş tutulduğu bir düzeyde olacaktır (Özbudun, 2010: 25). DP'li Başbakan Yardımcısının söylemiyle günün sonunda demokrasiyi bir sayı rejimi olarak gören bu parti ile CHP arasındaki temel fark; birincisi kırsal bölgelerden destek alırken, ikincisinin kentlerden destek alması olarak görülmüştür (Ahmad, 2010: 68). Üstelik, bu partinin CHP'ye asıl itirazı CHP'nin otoriterliği temelinde değil, "topluma yabancılaşmış" olması temelinde olacaktır (Mert, 2007: 101).

2.2.3.2.1. Adnan Menderes'in Başbakanlığa Gelişi

1950 seçimlerinin ardından 20 Mayıs'ta toplanan DP Meclis Grubu Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na aday göstermeyi kararlaştırmıştır. 22 Mayıs'ta TBMM'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde DP adayı Bayar, 453 oyun 387'sini alarak Cumhurbaşkanı olurken, TBMM Başkanlığı'na Refik Koraltan seçilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar, İstanbul Milletvekili Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Demir, 2009: 146). Bayar (2010, 142-143)'ın aktardığına göre Menderes, Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra kendisini ziyaret etmiş ve *"Arkadaşlarımızdan birini nasıl olsa hükümeti kurmaya memur edeceksiniz. Mahzur görmezseniz Fuat Köprülü arkadaşımızı tavsiye edecektim."* demiştir. Ancak Bayar, bu görev için Menderes'i seçmiştir ve Menderes'e *"Başvekil sizsiniz Adnan Bey."* demiştir. Bayar, Başbakanlık görevi ile birlikte parti liderliği görevini de Menderes'e vermiştir.

Menderes, 22 Mayıs 1950'de kabinesini oluşturmuş, 28 Mayıs 1950'de ise TBMM'de ilk grup toplantısını yapmıştır. Ancak, Menderes, hükümetini kurar kurmaz parti içi muhalefetle karşılaşmıştır. Hükümet programının oylamasına Menderes'in Başbakanlığa getirilmesinden hoşnutsuz olan 163 milletvekili katılmamıştır. 29 Mayıs 1950'de TBMM'de hükümet programını okuyan Menderes, 14 Mayıs seçimlerini ülkede o zamana kadar yapılmış en önemli inkılap olarak tanımlamış, tarihte ilk defa

milli iradenin tam ve serbest tecellisi sonucu iktidara geldiklerini ifade etmiştir (Aydemir, 2011b: 39).

İktidardaki ilk günlerinden itibaren kendisini ve partisini milli iradenin tek temsilcisi gibi gördüğü anlaşılan Menderes, muhalefet lideri İnönü'ye karşı da çok sert bir tutum göstermiştir. Menderes, 13 Haziran 1950'de, CHP'nin orduyu kendi aleyhlerine tahrik ettiğini iddia edip CHP başarılı olmak istiyorsa “*iktidar hastası*” olarak tanımladığı İnönü'nün CHP'nin başından uzaklaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu beyanatın nedeni ise, ismi açıklanmayan bir albayın İsmet Paşa'nın çevresindeki bazı üst düzey askerlerin hükümete bir darbe hazırlığında olduğunu ihbar etmiş olmasıdır (Aydemir, 2004: 194-195). Ancak, iddia edilen darbe hazırlığı konusunda herhangi bir kanıt ulaşılamamıştır. Ayrıca, ayrıntıları hiçbir zaman ortaya çıkmamış olmakla birlikte, bir iddiaya göre, DP'nin seçimleri kazandığı belli olduğunda ordu içindeki bazı unsurlar, askeri bir müdahale ile seçimleri iptal etmek önerisiyle İnönü'ye başvurmuş; ancak İnönü bu öneriye olumsuz yaklaşmıştır (Zürcher, 2000: 316).

DP'nin seçimlerde aldığı yüksek oy oranı Menderes'i savaşa katılmak gibi önemli kararları bile muhalefete danışmadan almak yönünde teşvik etmiştir. Nihayet, DP'nin iktidara gelmesinden yalnızca iki ay sonra alınan Kore Savaşı'na katılma kararı da muhalefete danışılmadığı gibi, meclise bile danışılmadan alınmıştır (Aydemir, 2004: 292). 25 Temmuz 1950'de DP grubu, gece yarısına denk getirilen bir toplantıda o dönemde Kuzey Kore ile savaş halinde olan Güney Kore'ye destek amacıyla 4500 kişilik bir askeri gücün gönderilmesine karar vermiştir. Güney Kore'ye Kuzey tarafı ile savaşında asker gönderilmesi, ABD tarafından talep edilmiştir ve karşılığında Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi umulmuştur. CHP, bu kararın özüne değil ama şekline itiraz etmiş, bu tür kararların TBMM tarafından alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ne var ki Menderes liderliğindeki DP, henüz iktidarının ilk aylarında, böyle bir kararı bile TBMM'de görüşülmeden alarak muhalefetin fikirlerine önem vermeyeceğini açığa vurmuştur (Eroğul, 1990: 58).

DP'nin genel seçim zaferinden yalnızca dört ay sonra 3 Eylül 1950'de yapılan yerel seçimlerde oy oranını daha da arttırıp CHP'nin elindeki 600 belediyenin 560'ını kazanması, bu partinin CHP üzerinde daha da baskıcı bir siyaset izlemesini

kolaylaştırmıştır (Ahmad, 2010: 159). Menderes, söz konusu seçimin sonucunu "*Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti.*" şeklinde ifade etmiştir (Eroğul, 1990: 59).

Diğer taraftan Menderes, dindar, muhafazakâr tabanının da etkisiyle Cumhuriyet tarihi boyunca işlenmiş olan ve daha sonra da merkez sağ siyasetçilerin çokça başvuracağı antikomünizm silahını kullanmakta gecikmemiş, iktidarının ilk yıllarından itibaren Kore Savaşı da bahane edilerek bu ideolojik mücadele bir histeri derecesine vardırılmıştır. Hükümet, basının da desteğiyle bir yandan bir tür "*komünist avı*" geliştirirken, diğer taraftan ülkenin düşün hayatını boğmak üzere faşizan kanun tedbirlerine başvurmuştur. Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan en geniş çaplı komünist tutuklamalarından biri bu dönemde gerçekleşmiştir. 13 Ocak 1951 'den itibaren başlayarak "*komünistler*" gruplar halinde tutuklanmış, kamuoyunda yarattığı heyecanı kullanan DP Hükümeti, yeni baskı kanunları çıkarmak için de uğraş vermiştir. TCK'nın 141 ve 142. maddelerini değiştirecek olan Demokrasiyi Koruma Kanun Tasarısı, adalet komisyonuna getirilmiştir. Tasarının konuşulması sırasında bazı milletvekilleri, komünistler için ölüm cezası isteyecek kadar ölçüyü kaçırmıştır. Teklif, komisyonda ancak beşe karşı sekiz oyla reddedilmiştir (Eroğul, 1990: 61). Bu durum yeni iktidar partisinin demokrasi anlayışının erken bir göstergesi olmuştur.

Bora (2005a: 494) da Menderes'in antikomünizm takıntısına vurgu yapmış ve TBMM'ye bile başvurma gereği duymaksızın Kore'ye asker gönderme kararı almasının Sovyetlere karşı batı desteği kazanmaktan ziyade Menderes'in "komünizm karşıtlığı" politikasının sonucu olduğunu iddia etmiştir. Eroğul (1990: 61-62) ise, DP iktidarının NATO'ya girme sonucu vermesini umduğu Kore Savaşı'na asker göndermek konusunda bu denli hevesli olmasının içeride kurmak istediği baskı rejimi ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Eroğul, NATO'nun açılımı olan Kuzey Atlantik Savunma Paketi tanımına gönderme yaparak "*Pakt humması*" diye nitelendirdiği bu heves nedeniyle DP'nin gittikçe sabırsızlandığını ve NATO'ya bir an önce girebilmek için Batı dünyasını durmadan zorladığını ifade etmiştir. Yazara göre DP Hükümeti, emperyalist blokla resmen ittifak kurma çabalarının yanı sıra, yabancı sermayeyi memlekete sokmak için de yoğun çaba harcamıştır. Nihayet bu çabalar sonuç vermiş ve Atlantik Konseyi, Eylül 1951'de Kanada'nın Ottawa şehrinde yaptığı toplantıda Türkiye'nin de pakta alınmasına onay vermiş, 18 Şubat 1952'de ise Türkiye NATO'ya resmen üye olmuştur

(Konca, 2011: 51).

Menderes, iktidarının ilk yıllarında bir yandan parti içi muhalefetle uğraşırken diğer taraftan CHP iktidarının toplumsal hayatta bırakmış olduğu izleri silmek için uğraşmıştır. DP iktidarının altıncı ayında; parti içinde bakanlık alamamış vekillerin hoşnutsuzluğu, parti temsilcileri tarafından büyük bir beklentiye sokulan halkın kısa sürede yerel temsilciler üzerinde oluşturduğu baskı, kişisel talepleri parti yönetimi tarafından tatmin edilmeyen vekillerin huzursuzluğu gibi nedenlerle parti içinde bir karmaşa yaşanmaya başlamıştır. İlk olarak Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, ardından Menderes'in kendi işlerine çok karıştığını ileri süren Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger, daha sonra da Bayındırlık Bakanı Fahri Belen istifa etmiştir. Bunun üzerine Menderes, 8 Mart 1951'de, "Bugünkü şartlara göre yeni bir kabine teşekkülüne imkân vermeyi" uygun görüp Cumhurbaşkanı hükümetinin istifasını sunmuş ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın görevi tekrar kendisine vermesi üzerine kabinesini yeniden kurmuştur. 29 Mart 1951'de oylanan II. Menderes Hükümeti, onaylanmış olmasına rağmen 61 ret oyu kullanılmıştır. Menderes, ret oyu verenleri daha sonra kabineye alarak parti grubu üzerinde hâkimiyetini pekiştirmiştir (Demir, 2009: 150-151),

Menderes'in partisi üzerindeki hâkimiyetini daha fazla sağlamlaştırması, 15 Ekim 1951'de gerçekleşen III. Büyük Kongre ile olmuştur. Kongrenin NATO'ya giriş kararı ile aynı günlere denk gelmesi, Menderes için avantaj teşkil etmiştir (Demir, 2009: 152). Menderes, sık sık kürsüye çıkmış, parti yönetimine yönelik her türlü şikâyeti bizzat yanıtlamıştır. Kongre bir anlamda Menderes'in gövde gösterisine sahne olmuştur. Menderes muhalifleri herhangi bir ilerleme sağlayamadıkları gibi Menderes, kongreden parti içinde ve hükümetteki gücünü daha da artırarak çıkmıştır. Menderes'in genel başkanlığı rakipsiz kazanması ve parti GİK'e en yüksek oyla seçilmesi parti teşkilatının da onayını aldığını göstermiştir (Anadol, 2004: 73).

Ne var ki, bu dönemde Menderes'in kabine içinde istikrarı sağladığını iddia etmek kolay değildir. II. Menderes Hükümeti'nin güvenoyu aldığı 2 Nisan 1951'den 8 Aralık 1952 tarihine kadar görev yapan on altı bakandan onu, değişik nedenler ileri sürerek görevlerinden ayrılmışlardır. Bu zaman zarfında, İçişleri Bakanı beş, İşletmeler Bakanı beş, Çalışma Bakanı beş, Ulaştırma Bakanı dört, Millî Savunma Bakanı dört, Gümrük ve Tekel Bakanı dört kez değişmiştir. Bu bakanların Menderes'in otoriter tutum ve

davranışları yüzünden istifa ettikleri iddia edilmiştir (Albayrak, 2004: 276; Yalçın, 2004: 468). Yıllık bazda incelendiğinde ise, 1951’de dört, 1952’de sekiz, 1953’de yedi bakanın görevinden ayrıldığı tespit edilmiştir. Arcayürek (1983: 52), bu istifaların nedeni olarak Menderes’in gücü bakanlarla paylaşmak istemeyip, bakanların kendisine tam anlamıyla itaat etmesini istemesini göstermiştir. Bu dönemde Menderes, şahsına yönelik parti içinden yapılan eleştirileri ciddiye almamış, muhaliflerine karşı sert davranmış, onları tasfiye etmenin yollarını arayarak etkisiz hale getirmiştir (Demir, 2009: 153).

Yine aynı dönemde, parti içi sorunlardan fırsat buldukça muhalefet partisi CHP üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. DP grubunda oybirliğiyle alınan bir kararla, Halkevlerinin mallarının tamamı ve CHP’nin elinde bulunan malların bir bölümü hazineye devredilmiştir (Bakan ve Özdemir, 2013: 385). DP iktidarı, malvarlığını hazineye aktarmanın dışında CHP’nin üniversite çevrelerindeki desteğini kesmek için de harekete geçmiştir. DP’nin halk desteğine karşılık CHP’nin akademi çevrelerinde daha yoğun bir destek sahibi olması ve birçok profesörün CHP’de görev almış olması, Menderes’i rahatsız etmiştir. Muhalefeti bu destekten yoksun bırakmak amacıyla Menderes, profesörlerin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan bir tasarı hazırlamış ve 21 Temmuz 1953’te kanunlaşmasını sağlamıştır (Eroğul, 1990: 77).

DP’nin baskıcı uygulamalarının tek muhatabı CHP olmamıştır. Henüz muhalefette oldukları bir dönemde DP’den ayrılıp MP’yi kuranlar da bu baskıdan etkilenmişlerdir. Haziran 1953’te toplanan kongrede kırk MP’linin, partinin Atatürk ve devrimlerinin aleyhine çalıştığını öne sürüp partiden ayrılmış olmalarını bahane olarak kullanan DP, MP’yi Atatürk ve devrimlerinin aleyhinde olması gerekçesiyle 8 Temmuz 1953’te kapattırılmıştır. O dönemde DP’yi destekleyen bazı aydınlar bile bu karara tepki göstermiştir (Eroğul, 2010: 79). 1954 seçimlerine yaklaşırken hükümet siyasi rakipleri dışında basından gelen eleştirilere karşı da tahammül göstermemiş, basına ağır cezalar getiren bir yasa çıkartmıştır. Yasaya göre, mahkemeye çıkartılan gazeteciler iddialarını ispat etmek hakkından da yoksun bırakılmışlardır. Bu yasaya karşı çıkan ve basının ispat hakkını savunan on dokuz DP milletvekilinin çabası, Menderes tarafından alay konusu yapılarak sonuçsuz kalmış ve bu milletvekilleri DP’den ayrılmışlar veya çıkarılmışlardır (Akşin, 2007: 283).

CHP'nin 1951'de el konulan malvarlığının geriye kalan kısmına ise, 9 Aralık 1953' de çıkarılan bir yasayla el konulmuştur. Bu yasayla CHP'nin elindeki başta Genel Merkez Binası ve Ulus Gazetesi olmak üzere birçok malvarlığı hazineye geçmiştir. Böylece, tek parti döneminin hem ekonomik hem de toplumsal dönüştürme araçlarının başında gelen ve modernleşmenin köylere inmesini sağlayan Halkevleri de fiilen ortadan kaldırılmıştır (Bakan ve Özdemir, 2013: 385). Bu yasanın tartışmaları sırasında itiraz eden CHP'lilere Menderes, yaklaşmakta olan 1954 seçimlerine atıfla *“Eğer bu kararımız millet nazarında bir hata olarak tecelli edecekse, üç ay sonra seçimlerde bu hatamızın bedelini mertçe ödemek için hazırlanmış bulunuyoruz.”* şeklinde cevap vermiştir (Eroğul, 2010: 78).

1954 seçimleri öncesi bütün baskıcı yönetimine rağmen, DP'nin halk desteği düşmemiş, tersine, artarak devam etmiştir. Bunun bir nedeni olarak bu partinin ekonomi politikalarının görece bile olsa sağladığı iyileşme gösterilebilir. Her ne kadar ekonomiye yaklaşımı gelişigüzel ve kapsamlı bir plandan yoksun olsa da DP iktidarının ilk dönemlerinde özellikle kırsal kesimin refahında önemli oranda artış yaşanmıştır. O dönemde savaşın yarattığı güçlüklerden henüz çıkmakta olan Avrupa'dan tarımsal ürünlere ve madene ilgi yüksek olmuştur. Bu durumu iyi değerlendiren DP iktidarı, bu tür ürünlerin üretimine ağırlık vermiş ve ihracatını kolaylaştırmak için altyapı hazırlamıştır. ABD'nin mali ve teknik yardımlarıyla bütün araçları taşıyabilecek asfalt yollar yapılmış, bu durum ise, ulaştırma şirketlerinin artmasına ve otomobil endüstrisinin temelini oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Hızla çoğalan asfalt yollar aynı zamanda kıyı şeridi ve plajların bütün toplum için önemli sonuçlar yaratacak şekilde önce iç, daha sonra dış turizme açılmasını tetiklemiştir. Küçük kıyı kasaba ve köylerinde dış dünyadan tecrit edilmiş olarak yaşayan halk, başka dünyalardan gelen ve beraberinde hem para hem de yeni fikirler getiren insanlarla tanışmıştır (Ahmad, 1995: 164).

DP iktidarı döneminde tarımda makineleşme ve tarım sektörüne verilen kredilerin hacmi de önemli oranda artmıştır (Özdemir, 2013: 25). Traktör ve biçerdöver gibi tarım makinelerinin sayısı yüksek oranda artmış ve yeni tarım alanları çiftçilerin kullanımına açılmıştır. Traktör sayısının çoğalması DP'nin oy potansiyelinin büyük kısmını oluşturan köylülerin arazisini daha verimli kullanmalarını sağlamıştır (Aydemir, 2011b: 150). Ayrıca, Kore Savaşı'nın hızlandırdığı uluslararası ticaret nedeniyle Türkiye, gıda

maddesi ve hammadde ihracatı temelinde bir nevi “*ekonomik mucize*” yaşamıştır. Kırsal kesime para akarken, ülke içinde ve dışında tüketici mallarına talepte önemli oranda artış yaşanmış ve yüksek fiyatlarla satılan malları ithal edebilen tüccarlar bir tür küçük sanayinin gelişmesini sağlamışlardır. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak da 1950-1953 yılları arasında ekonomik büyüme oranı %13 gibi ulaşılması oldukça güç bir oran olarak gerçekleşmiştir (Ahmad, 1995: 165).

DP iktidarı, sanayi alanında da kayda değer bazı hamlelere girişmiştir. Bunların başlıca olanları, ihraç sanayii, şeker, çimento ve dokuma dallarında gerçekleştirilmiştir. Özellikle demir ve bakır cevheri üretimi artmış, şeker, çimento ve dokuma alanlarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Şeker ve dokumanın halkın tüketiminde oynadığı önemli rol, DP'nin büyük bir taraftar kitlesi kazanmasını açıklayan etmenlerden biridir (Eroğul, 1990. 88). Böyle bir ekonomik tabloda demokrasinin henüz tam anlamıyla oluşmadığı bir ortamda, çoğunluğu kırsal kesimden olan seçmenlerinin de Gasset'in “kitle insanı” diye tanımladığı kategoriye uygun olarak değerlendirilebileceği göz önüne alındığında, yalnızca baskı politikalarının DP'ye oy kaybettirmesi pek olanaklı görülmemiştir. Nihayet 1954 seçimleri de bu durumu teyit etmiştir.

2.2.3.2.2. 1954 Seçimleri: Cumhuriyet Tarihinin En Yüksek Oy Oranı

1954 seçimleri, Menderes'in parti lideri olarak kazandığı ilk seçim olmuştur. Bu seçim öncesinde muhalefet partisi CHP'nin baskı rejimi ve hükümetin otoriter eğilimlerini gündeme getirmiş olması iktidar partisinin oy kaybetmesini sağlamadığı gibi tam tersinin gerçekleşmesine, oy oranlarını arttırmasına vesile olmuştur. Zürcher (2000: 324-325), bu paradoksal durumun nedeni olarak, otoriterlik şikâyetlerinin geçmişte kendisi de bir tür baskı rejimi kurduğundan dolayı inandırıcılığını kaybeden CHP'den gelmiş olmasını göstermiştir. Bir diğer neden ise baskının iktidar partisinin oy tabanını oluşturan kesime değil de CHP'nin oy tabanını oluşturan görece daha eğitimli kesime yönelmiş olması olabilir. Demokrasi anlayışının henüz tam anlamıyla gelişmemiş olduğu 1950'li yıllarda seçmenin oy verme davranışını daha yüksek düzeyde etkileyen faktör baskı rejimi değil, ekonomik durum olmuştur (Aydemir, 2011b: 154). Özellikle iktidar partisinin seçmenin yoğunlukta olduğu kırsal kesimde görülen ekonomik gelişme, DP'nin oy oranlarına olumlu biçimde yansımıştır (Zürcher, 2000: 325). Çalışmanın ilerleyen kısmında da görüleceği gibi, ekonomik durumun

kötüleşmesi söz konusu oy oranlarının düşmesine yol açacaktır.

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerde partisinin oy oranını %53,60'dan %58,42'ye yükselten Menderes, Cumhuriyet tarihinin henüz ikinci çok partili seçiminde o zamana kadarki en yüksek oy oranına ulaşmıştır. Bu seçimin ardından geçen yetmiş altı yıllık sürede hiçbir parti Menderes'in bu seçimde ulaştığı oy oranına ulaşamamıştır. Aynı seçimde CHP'nin oy oranı bir önceki seçime göre düşüş göstermiş ve %35,11'de kalmıştır (Özdemir, 2013: 18). İki partinin milletvekili sayısı arasında ise, oy oranlarında olduğundan daha yüksek bir fark olmuştur. DP'nin 503 sandalyesine karşılık CHP, Menderes'in ifadesine göre *“Koca bir savaş cephesinde ancak bir tümenlik bir kuvvet.”* anlamına gelebilecek (Aydemir, 2004: 225) sayıda, sadece 31 sandalye kazanabilmiştir. Kapatıldıktan sonra CMP ismiyle yeniden kurulan MP ise, %5,28 oy ve 5 sandalye kazanmıştır. Bu seçimde iki de bağımsız milletvekili seçilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 209).

1954 seçimlerinden oylarını arttırarak çıkması, bir anlamda otoriter politikalarının onaylanmış olması, Menderes'i kendi seçmeni dışında hiçbir şeyi hesaba katmaya gerek görmeyen tutumunu devam ettirmeye sevk etmiştir. Halk tarafından bu denli yüksek düzeyde kabul görmüş olması, Menderes'in takip ettiği siyasetin doğruluğu konusunda her türlü kuşkudan arınmasına yol açmış olmalıdır. Seçimlerin hemen ardından kendi partisinin destekçisi olan gazeteci Ahmet Emin Yalman'a verdiği röportajda söyledikleri, kendisini tek belirleyici olarak gören Menderes'in demokrasi anlayışını ortaya koyduğu gibi sonraki dönemde takip edeceği politikalar için de ipucu sayılmıştır. Menderes, bahsi geçen röportajda: *“Seçimler yurttaşlarımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum. Ama halkın gösterdiği bu büyük güven, artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını ortaya koyuyor.”* demiştir (Ahmad, 1995: 160).

Menderes'in seçimlerin hemen ardından ilk icraatlarından biri 26 Mayıs 1954'te muhalefete oy veren illeri cezalandırmak olmuştur. Seçimde CHP'nin birinci parti olarak çıktığı üç şehirden biri olan İnönü'nün memleketi Malatya'dan Adıyaman ilçesi kopararak il yapılmış ve böylece Malatya ikiye bölünmüştür. MP kurucularından Osman Bölükbaşı (1913-2002)'nin milletvekili seçildiği Kırşehir ise, ilçe statüsüne düşürülerek Nevşehir'e bağlanmıştır. Ayrıca seçim iş birliğinin engellenebilmesi

amacıyla muhalefet partilerinin bir araya gelip karma liste oluşturmaları yasaklanmış ve muhalefet partilerinin devlet radyolarından yararlanmaları da engellenmiştir (Özdemir, 2012: 194).

1954 seçimleri sonrasında Menderes'in parti içindeki mutlak hakimiyeti Michels'in her siyasi organizasyonun eninde sonunda bürokratik oligarşiye teslim olacağı varsayımına uygun görünmüştür. Parti örgütünün oldukça genişlemiş olması, üzerinde kontrol sağlamayı da zorlaştırmış ve örgütün yozlaşmaya başlamasına yol açmıştır. Aynı nedenle Menderes'in otoritesine itirazlar da bu seçimin hemen ardından çoğalmaya başlamıştır. Menderes, 13 Ağustos 1954'te kendisine muhalif bazı milletvekillerini partiden uzaklaştırmıştır. Ne var ki, parti içi huzursuzluk sona ermemiş ve bir sonraki yıla taşınmıştır. 8 Ocak 1955'te DP Bütçe Komisyonu üyesi dört milletvekili Menderes'in izlediği ekonomi politikalarını eleştiren bir rapor yayınlamışlardır. 21 Mart 1955'te gerçekleşen DP İzmir İl kongresinde DP'li delegeler arasında kavgalar çıkmış, bu olaydan sonra partinin kurucularından Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bakanlıktan istifa edip Başbakan Yardımcılığı görevine geçmiştir (Demir, 2009: 155).

1955 yılı, Menderes ve partisi açısından zorlu geçen bir yıl olmuştur. O yıl havalarda soğuk gitmesi tarımı olumsuz etkilemiş ve sebze meyve fiyatları normalin üzerinde artış göstermiştir. Ayrıca, pek çok ithal ihtiyaç malzemesi döviz yokluğu nedeniyle piyasada bulunmaması ve Sümerbank, Tekel gibi kurumların ürettiği ihtiyaç maddelerine yapılan zamlar, bu partinin kendi tabanı nezdinde de memnuniyetsizliğe neden olmuştur (Demir, 2009: 156). 2 Mayıs 1955'te üçü eski bakan olmak üzere, on bir DP milletvekili DP'nin Mart 1954'te çıkardığı ve basına ispat hakkını ortadan kaldırmayı amaçlayan, iktidarın uygulamalarının basına yayın yoluyla eleştirilmesini sınırlayan yasaya karşı basın mensuplarına ispat hakkının tanınması yönünde bir kanun teklifi sunmuşlardır (Birand vd., 2016: 107). Ancak, Menderes, bu milletvekillerini sert bir şekilde eleştirmiş ve sorunu ötelemeye çalışmıştır (Albayrak, 2004: 278).

Ne var ki, artan ekonomik sorunlar ve halkın giderek görünür hale gelen hoşnutsuzluğu nedeniyle DP milletvekilleri, özellikle partinin GİK üyeleri ve eski bakanlar, hükümeti açıkça eleştirmeye devam etmişlerdir. Bu süreçte Menderes'in kendi partidaşlarının eleştirilerine karşı tutumu, Pareto'nun *aslan-tilki* metaforuna uygun

olmuştur. Bazı milletvekillerini ikna ederek, bazılarını ise otoritesini kullanarak yatıştırmayı hedefleyen Menderes, Mükerrer Sarol'u eski arkadaşlığını kullanarak, Fuat Köprülü'yu konuşarak, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş'ı parti aleyhinde bulunarak ikilik çıkardıkları gerekçesiyle GİK toplantılarına almayarak ve Feridun Ergin'i ise Yüksek Haysiyet Divanına sevk ederek, parti içi muhalefeti en azından bir süreliğine yatıştırmıştır (Bozdağ, 1975: 50-51).

2.2.3.2.3. 6-7 Eylül Olayları

1955 yılının ağustos ayında Kıbrıs'ın geleceğini belirlemek amacıyla Londra'da toplanan ve Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan'ın katıldığı konferans, eylül ayına kadar devam etmiştir. Menderes'in Londra'ya gidecek heyet için düzenlenen törende dönemin Güney Kıbrıs Rum Kesimi lideri Makarios'u "*kasaba papazı*" diye nitelemesi (Sarol, 2014: 394) ve Kurtuluş Savaşı'na atıfla Yunanların geçmişte ders almadıysa derslerini yine vereceklerini söylemesi, zaten gergin olan ortamın daha fazla gerilmesine neden olmuştur (Apuhan, 2007: 121). Nihayet konferansın devam ettiği 6 Eylül 1955 tarihinde Yunanistan'ın Selanik kentinde Atatürk'ün doğduğu evde bir bomba patladığı haberi üzerine İstanbul, Ankara ve İzmir'de eş zamanlı olarak kitlesel gösteriler başlamış, bu gösteriler kısa zamanda Rum vatandaşların dükkân ve mallarını yağmalama hareketine dönüşmüştür (Zürcher, 2000: 335-336). Bir iddiaya göre Bayar ve Menderes'in İstanbul'dan ayrılmasından bir saat kadar sonra başlayan (Eroğul, 1990: 111), başka bir iddiaya göre ise, henüz yağmalama olayları başlamadan önce Bayar ve Menderes'in olayların başladığı bölgeden arabayla geçip eylemciler tarafından alkışlandığı (Sarol, 2014: 397) ve güvenlik güçlerinin müdahale etmediği iki günlük yağmanın sonunda, önemli kısmı İstanbul'da olmak üzere 73 kilise, 8 ayazma, 1 havra, 2 manastır, 4 bin 340 dükkân, 110 otel ve restoran, 27 eczane, 21 fabrika, 3 Rum gazetesi, 5 Rum kulübü, 2 bin 600 ev, 52 Rum okulu ve 8 Ermeni okulu tahrip edilmiş ya da yağmalanmıştır. Balıklı Rum Kilisesi'nin papazı Hrisantos Mandas da olaylar sırasında öldürülmüştür (Yalçın, 2004: 478).

Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü, bu olaydan hükümetin önceden haberdar olduğunu; ancak kapsamını öngöremediğini ifade etmiştir (Sarol, 2014: 415). Olayların öncesinde Londra'da bulunan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Başbakan Menderes'e bir telgraf çektiği ve "*Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ne kadar kararlı*

olduğunun ve taleplerinde ne dereceye kadar ısrar edeceğinin dünyaya ispat edilmesini." istediği (Akşın, 2007: 285), Menderes'in de Cumhurbaşkanı, İçişleri Bakanı, Emniyet Genel Müdür ve Kıbrıs Türk'tür Derneği Başkanı ile toplantı yaparak bu durumu değerlendirdiği iddia edilmiştir (Yalçın, 2004: 478). Aydemir (2011b: 183)'in aktardığına göre, DP'nin kurucuları arasında olan; ancak daha sonra istifa eden Ahmet Hamdi Başar da bu olayın Menderes'in iktidarını güçlendirmesine hizmet edeceği varsayımıyla iktidar tarafından düzenlendiğini iddia etmiştir. Başar, bu iddiayı şöyle ifade etmiştir:

6/7 Eylül hadiselerinin iktidar tarafından tertiplenmiş olduğu daha ilk günden belli olmuştu. Yalnız neticenin bu kadar vahim olacağını düşünememişlerdi. Kıbrıs meselesi dolayısıyla halkın galeyan halinde gösterilmesinden ne fayda umuluyordu? Bunun üzerinde durmadan, sadece bu ayaklanma hadisesinin, iç politikada şiddetli tedbirler almaya, Menderes iktidarını ve diktatörlüğünü takviyeye yarayacağı düşünüldüğü şüphesizdi (Başar, 1960: 90, aktaran Aydemir, 2011b: 183).

DP'nin içinden bir tanığın bu tür iddialar öne sürmüş olması, bu olayın iktidar tarafından düzenlenmiş olması ihtimalinin yüksek olduğunu göstermiştir. Bu yönde bir başka iddia da dönemin Özel Harp Dairesi Başkanı Sabri Yermibeşoğlu tarafından ortaya atılmıştır. Yirmibeşoğlu, 6-7 Eylül Olayları ile ilgili olarak bir gazeteciye, "6-7 Eylül de bir Özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı. (...) Sorarım size, bu muhteşem bir örgütlenme değil miydi?" demiştir (Güllapoğlu, 1991: 104, aktaran Yalçın, 2004: 479).

TBMM Başkanı Koraltan, olayların hemen sonrasında "6/7 Eylül'ü komünistler çıkardı! Bu işleri yapanlar komünistlerdir!.." diyerek sorumluluğu hükümetin üzerinden atmıştır (Aydemir, 2011b: 183). Olaydan sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiştir. Başbakan Menderes, 12 Eylül 1955'te yaptığı konuşmada olaydan önceden haberdar olmalarına rağmen aniden geliştiği için tedbir alamadıklarını ifade etmiştir (Aydemir, 2011b: 190). Aynı gün yapılan parti grup toplantısında sert tartışmaların ardından 90 milletvekilinin ret oyu verdiği sıkıyönetim ilan etme kararı alınmış, kararın ardından Aydın Milletvekili Cevat Ülkü istifa etmiştir (Burçak, 1998: 320).

27 Mayıs Darbesi'nin ardından Yassıada'daki yargılamada da gündeme getirilen ve DP yöneticilerinin mahkum olduğu 6-7 Eylül olayları ile ilgili ne Menderes ne de bu partinin diğer yöneticileri bir pişmanlık belirtisi gösteremedikleri gibi, DP tarafından hiçbir zaman etkin bir soruşturma yapılmamış; ancak olaylardan birkaç gün sonra Ulus Gazetesi süresiz olarak, Hürriyet ve Her Gün ise on beşer gün için kapatılmış (Eroğul,

1990: 112) ve aralarında Aziz Nesin, Kemal Tahir, Hasan İzzettin Dinamo gibi yazarların da bulunduğu kırk üç kişi “komünist” oldukları gerekçesiyle gözaltına alınmış, bir süre hapis yatmışlardır (Yalçın, 2004: 478). Yunanistan’da ise Atatürk’ün evine bomba atmaktan sorumlu birkaç Türk yakalanmış ve yargılama sonrası suçlu bulunup mahkûm olmuşlardır (Akşin, 2007: 285). 6-7 Eylül olayları, Menderes için bir dönüm noktası olmuş ve o tarihten itibaren liderliği daha çok sorgulanmakla birlikte, daha tutarsız, otoriter ve uzlaşmaya kapalı görünmüştür (Dilipak, 1990: 207-208).

2.2.3.3. Otoriterleşme ve Huzursuzluk: “Mutlak İktidar Mutlaka Yozlaştırır”²⁰ (1955-1960)

1955 yılının ortalarından itibaren ekonomik durumun giderek dengesini kaybettiği yolunda ortak bir kanaat oluşmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren kırsal kesimde refah yükselmeye devam ederken, sabit gelirli kentli kesimin refahında azalma görülmeye başlamıştır. Düşük faizle kullandırılan tarım kredileri, tarımsal ürünlere uygulanan dev teşvikler ve çiftçilerin fiilen vergiden muaf tutulmaları, zengin bir çiftçiler sınıfı yaratmış ve kırsal kesime o döneme dek görülmemiş bir dinamizm getirmiştir. Kırsal kesimde giderek artan bu refah, tüketimi hızlandırmış ve önemli bir talep yaratmıştır. Toplam ekonomik kapasitenin karşılayamadığı bu talep patlaması, gıda maddesi fiyatlarında keskin bir yükselmeye neden olmuş ve bütün ekonomiyi sarsan bir enflasyon trendinin oluşmasını tetiklemiştir. Bu gelişme nüfusun büyük kesimini, özellikle sabit gelirli kesim olan memurları, subayları ve işçileri oldukça olumsuz etkilerken, parti içinde de huzursuzluğa neden olmuştur (Ahmad, 1995: 166). Nitekim bu parti içi huzursuzluğun üstüne 6-7 Eylül Olaylarının da eklenmesi, görüleceği gibi, Menderes’i epeyi zorlayacak ve bir yandan parti üzerinde iktidarını tahkim ettikçe, diğer yandan otoriterliğin dozunu da giderek arttıracak, yozlaşmaya doğru gidecektir (Sarol, 2014: 412-413).

1950 ile 1954 yılları arasında DP listesinden bağımsız milletvekili olarak mecliste bulunan gazeteci Nadir Nadi, bu dönemden itibaren Menderes’in demokratikleşme ve ekonomiyi kalkındırma hedefi doğrultusunda davranması durumunda bir taraftan gençliği, orduyu, üniversiteyi ve aydınları yanına çekebileceğini; ancak diğer taraftan

²⁰ İngiliz tarihçi Lord Acton (1834-1902), denetimsiz iktidarın kaçınılmaz olarak yozlaşmaya yol açacağını, siyaset bilimi disipliniinde bir referans cümle haline gelen “*power corrupt, absolute power absolutely corrupt*” (iktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır) cümlesiyle ifade etmiştir (Tunçay, 1997: 181).

ekonomide “kemer sıkma” politikaları uygulamak zorunda kalacağı için bir sonraki seçimi kaybedeceğini iddia etmiştir. Nadi’ye göre, çoğu varlıklı aile çocukları gibi genç yaşında buyurma zevkini tatmış, çevresi tarafından el üstünde tutulmuş, istediklerini elde etmek için kimi zaman ihsanlar dağıtırken, kimi zaman tehdit eden, birinin uygunsuz bir davranışına dair elinde bir delil bulunduğu zaman şantaj yapmaktan çekinmeyen (1979: 392-393), “*Odunu aday göstersem seçtirebilirim.*” diyecek kadar liderlik gücünden ve seçmen davranışından emin olan Menderes, kolay yolu seçmiş kısa vadeli başarılarla seçmen sadakatini garantilemeyi öncelemiştir. Ona göre, Menderes bu yöntemin başarısız kaldığını gördükçe destekleyici kitlesini yanında tutabilmek için CHP’ye baskıyı arttırmış; bu durum da onu “damla damla içilen bir zehir gibi” 27 Mayıs’a götürmüştür (Nadi, 1979: 363-366).

2.2.3.3.1 Parti İçi Muhalefet

12 Ekim 1955’te parti içi muhalefet, daha önce ertelenen basına ispat hakkı tanınmasını isteyen yasa teklifini tekrar gündeme getirmiştir. Yasa teklifini imzalayan on dokuz milletvekilinden dokuzu partiden ihraç edilmiş, diğerleri hakkında da soruşturma açılmıştır. Ancak ertesi gün henüz ihraç edilmeyenler de dahil olmak üzere on dokuz milletvekilinin tümü istifa etmişlerdir. Menderes, istifalar karşısında “Mebus seçildikten sonra Parti’yi tekmeleyenlere karşı elbette tedbir bulacağız. Şunu arz edeyim ki mesele ispat hakkı değildir. Bunu sadece bayrak yapmak istiyorlar” demiştir (Eroğul, 1990: 113).

Nitekim 15 Ekim 1955’te toplanan 4. Büyük Kongre’de Menderes tekrar genel başkan seçilmiştir. Kongre’de Menderes’ten sonraki en yüksek oyu Menderes ile anlaşmazlığı bilinen Köprülü’nün almış olması, Menderes’e parti içi muhalefetin devam ettiğini göstermiştir. Kongre’nin kapanışında Menderes, partiden ayrılanlarla ilgili olarak “*Eğer çıkanlar kuyruklarını bu partinin içinde bırakmış ve kuyruk harekete gelmiş ise onu da kesip atacağız.*” demiştir. Ancak Menderes’in bu sert tavrı, 13 Kasım 1955’te yapılan belediye seçimlerine CHP ve CMP katılmamış olmasına rağmen DP’nin oy kaybına uğramasını engelleyemediği gibi, daha önce partiden ayrılan on dokuz kişinin 19 Kasım 1955’te HP’yi kurmasını da engelleyememiştir (Apuhan, 2007: 119).

HP’nin kurulmasının ardından DP’de iç kargaşa daha fazla tırmanmış ve

Menderes'e yönelik muhalefet daha da sertleşmiştir. Nihayet bu durum 29 Kasım 1955'te yapılan grup toplantısına yansımış ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu toplantıda ilk olarak olumsuz ekonomik gelişmeler ve piyasadaki ihtiyaç darlığı nedeniyle hakkında soru önergesi verilmiş olan İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı istifa etmiştir (Burçak, 1998: 358). Ardından Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da istifa etmişlerdir (Eroğul, 1990: 115). Aynı toplantıda Menderes'e sert eleştiriler yapılmış ve partinin asıl meselesinin “*Başvekil*” olduğu ifade edilmiştir. Eleştirilere cevap vermek için kürsüye çıkan Menderes, partisinin başarılarından söz etmiş; ancak grubu ikna edemeyince taktik değiştirip birtakım yanlış ve hataların olabileceğini, grubun bu konular üzerinde durmaması gerektiğini ve her şartta grubun emrinde olduğunu belirterek kürsüden inmiştir. Eleştirilerin devam etmesi üzerine tekrar kürsüye çıkan Menderes, isimleri bu olaya karışanları istifaya davet etmiş ve salondan çıkmıştır (Burçak, 1998: 360-361). Krizi sona erdirmek için Devlet Bakanı Mükerrer Sarol'un ortaya attığı garip formülle (Eroğul, 1990: 115) Menderes, tekrar kürsüye çıkmış ve kendisini tamamen grubun takdirine bıraktığını söyleyerek kabinesi için değil başbakan olarak yalnızca kendisi için milletvekillerinden güvenoyu istemiştir. Parti grubu ise, bu talebi olumlu karşılamış ve başbakan hariç kabinenin düşmesini istemiştir. Böylece, tuhaf bir şekilde, Menderes başbakan olarak kalmış; ancak hükümet düşmüştür (Birand vd, 2016: 113-114). Menderes, milletvekillerine teşekkür ederken “*Aslanlar gibi insanlarsınız; siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz. Size layık olmaya çalışacağım*” demiştir (Albayrak, 2004: 282).

Ancak, 29 Kasım 1955'in, DP parti grubunun Menderes'i trajik kaderine sürüklediği gün olduğu yönünde yaygın bir inanç vardır. Buna göre Menderes, o gün kişisel güvenoyu istemeyip istifa etseydi 27 Mayıs Darbesi ve idam olayının vuku bulmayacağı iddia edilmiştir (Eroğul, 1990: 116; Aydemir, 2004: 235-236; Aydemir, 2011b: 286). Ne var ki, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi, Menderes, 27 Mayıs'a giden yolda daha sonra da bu tür fırsatları kaçıracaktı.

2.2.3.3.2. Ekonomik Darboğaz

1950'li yılların başlarından itibaren %13'lük büyüme rakamlarına ulaşan; ancak gelişmiş teknikleri değil, ekim alanlarında artış sağlamayı temel alan ekonomik mucizenin temelleri çok zayıf kalmış ve bu nedenle '50'li yılların ortalarından itibaren

çökmeye başlamıştır. 1956 yılından itibaren enflasyon %18 gibi rakamlara ulaşırken, büyüme oranları %4'lerde kalmıştır. Türk lirasının Amerikan doları karşısındaki değerinin yapay olarak yüksek tutulması hükümet destekçisi ithalatçı çevrelerin işine yararken, döviz birikiminin erimesine de neden olmuştur. Aynı şekilde dünya piyasasında rekabet şansı yaratmak için tarım ürünleri ihracatına teşvik uygulanması, tarım makinelerinin atıl kalmasına yol açmıştır (Ahmad, 1995: 165-166).

Bu koşullar altında Menderes hükümeti, ekonomik darboğazı aşmak amacıyla 18 Mayıs 1956'da II. Dünya Savaşı sırasında alınan önlemlere benzer şekilde, hükümetin, mal ve hizmetlerin dağılımı ve fiyatlarının belirlenmesi dahil olmak üzere ekonomiyi düzenlemeye izin veren Ulusal Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır (Ahmad, 1995: 166). Ne var ki, hükümetin bu tür palyatif tedbirleri ekonomik darboğazın aşılmasını sağlamadığı gibi, durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu nedenle 1957 yılında Menderes, IMF'nin öngördüğü istikrar paketinin yürürlüğe girmesine onay vermek zorunda kalmıştır. Etkili ve acı reçetelerin bir an önce hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Menderes, bu ağır kararları oy kaygısı gütmenden rahatça uygulamak ve bu kararların uygulanması sonucunda o zamana kadar ortaya çıkacak kaçınılmaz olumsuz sonuçları nedeniyle seçimlerde oy kaybetmemek için erken seçime gitmiş ve normalde 1958 yılında yapılması gereken seçimleri 1957 yılı ekim ayına almıştır (Demir, 2009: 331). DP, seçimden önce muhalefet partilerinin fiilen birleşmesini engelleyici kanunlar çıkarmayı da ihmal etmemiştir (Eroğul, 1990: 125).

27 Ekim 1957 seçimleri gerek katılım oranı gerekse iktidar partisinin oyları bağlamında ekonomik darboğazın etkilerinin görüldüğü bir seçim olmuştur. 1950 ve 1954 seçimlerinde sırasıyla %89,06 ve %88,75 olan katılım oranı, bu seçimde %77,15'te kalmıştır. Aynı şekilde DP'nin bir önceki seçimde %58,42 olan oyu %47,90'a milletvekili sayısı ise 503'ten 424'e düşmüştür. CHP'nin oyları %41,09'a milletvekili sayısı ise 178'e çıkmıştır (Ahmad, 1995: 87). CHP ile DP arasındaki oy oranının %6,81'e, oy sayısının ise 600 bin civarına düştüğü ve CHP'nin on iki ilde toplam 32 bin oy daha alabilmesi durumunda milletvekili sayısının 299'a çıkacağı seçim için Menderes'in "*Allah bize bir daha 27 Ekim gecesini göstermesin!*" dediği iddia edilmiştir (Menderes ve Akyol, 2011: 109).

Ne var ki, seçim sonrasında da istikrarsızlık devam etmiştir. 27 Aralık 1957'de

iktidar partisi bakanların muhalefetin soru önergelerine cevap verme zorunluluğunu kaldırmış ve muhalefet partisi mensuplarının kürsü konuşmalarında istenen bölümün tutanaklardan çıkarılmasını kabul etmiştir. Ayrıca Meclis Başkanı'nın bir milletvekilini Meclis'ten çıkarma hakkı üç oturumdan on iki oturuma çıkarılmıştır (Aydemir, 2000: 262). Bu dönemde DP iktidarı, dış politikada iktidardaki ilk zamanlarından beri sürdürdüğü Batı'nın savunuculuğu politikasını devam ettirmiş, Mısır ile Birleşik Krallık arasındaki Süveyş krizinde Birleşik Krallık'ı, Cezayir sorununda Fransa'yı desteklemiştir. İran Başbakan'ı Musaddık ile Anglo-İran Petrol Şirketi arasındaki mücadelede Petrol Şirketi'ne daha yakın davranmıştır (Eroğul, 1990: 70-71; Ahmad, 1995: 169). Ekonomi yönetiminde IMF programının uygulanması ve ABD'ye Türkiye'de üs sağlanması politikaları da bu dönemde hayata geçirilmiştir (Kısakürek, 1998: 69).

16 Ocak 1958'de, Samet Kuşçu isimli bir subayın ihbarı sonucu darbe hazırlığı içinde olduğu iddia edilen dokuz subay tutuklanmıştır. Siyasi tarihe “*Dokuz Subay Olayı*” diye geçen bu olayda darbe hazırlığı yapmak iddiasıyla tutuklanan subaylar arasında biri emekli olmak üzere üç albay, bir yarbay, dört binbaşı ve bir yüzbaşı yer almıştır. Askeri mahkemede altı ay süren yargılama sonucunda dokuz subayın tümü beraat etmiş, buna karşılık, ihbarı yapmış olan subay Samet Kuşçu, yanlış ihbar suçundan iki yıl hüküm giymiş ve ordudan ihraç edilmiştir (Apuhan, 2007: 136). Bu olayın ardından Menderes, Savunma Bakanı Şemi Ergin'i görevden almış, yerine Ethem Menderes'i getirmiştir (Ahmad, 2010: 89).

Menderes, giderek ağırlaşan ekonomik darboğaza bir çözüm olması amacıyla 24 Nisan 1958'de Japonya, Tayvan, Güney Kore ve Hindistan'ı kapsayan ve bu ülkelerle ticari ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen bir Uzak Doğu turuna çıkmış; ancak istediği ticari bağlantıları kuramamıştır (Eroğul, 1990: 141). Haziran 1958'de birçok temel ihtiyaç maddesine zam yapmak zorunda kalan DP iktidarı, ağustos ayında devalüasyona gitmek zorunda kalmış ve Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısındaki değeri üç katından daha fazla düşürülmüştür (Özdemir, 2013: 29). ABD ve bazı Avrupa ülkelerinin öncülüğünde bir “*İstikrar Programı*” hazırlanmış ve alınan 359 milyon dolarlık kredinin 92 milyonu önceki faizlerin bedeli olarak peşin halde geri ödenmiştir. Bu dönemde ekonomi yönetimindeki usulsüzlükler, ihale yolsuzluğu, partizanlık gibi keyfi uygulamalar nedeniyle yatırımların durmasına ve baştan beri DP'ye destek olan iş

dünyasının da desteğini çekmesine neden olmuştur (Aydemir, 2000: 274).

2.2.3.3. Irak İhtilali ve Adnan Menderes'in İhtilal Korkusu

14 Temmuz 1958 günü Irak Kralı Faysal ve Başbakanı Nuri Sait, Irak, Pakistan ve İran Devlet Başkanlarının katılımı ile İstanbul'da yapılacak Bağdat Paktı toplantısına katılmak üzere sabah erkenden yola çıktıkları sırada Irak ordusu ihtilal yapmış ve hem Faysal hem de Nuri Sait ihtilalciler tarafından öldürülmüştür. Halktan da destek gören bu ihtilalin hemen ardından Irak'ta cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu olay, Bağdat Paktı'nın diğer üyelerini çok sarsmış, Türkiye'nin de hem iç hem de dış politikası üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu ihtilalin kişisel olarak Menderes üzerindeki etkisi ise daha yüksek olmuştur. Menderes, Irak'ın yeni yönetimine karşı bir askeri müdahaleye girişmeye teşebbüs etmiş ve İnönü'nün dediğine göre, ancak Amerika'nın baskısıyla bundan vazgeçmiştir (Eroğul, 1990: 142). Bu olayın ardından konuşmalarında sık sık ihtilalden bahseden Menderes, kendisine karşı bir ihtilal yapılacağı düşüncesinden kurtulamamıştır (Eroğul, 1990: 144; Aydemir, 2000: 277; Apuhan, 2007: 136). Nitekim Menderes'in o günlerdeki çeşitli beyanatlari da bunu göstermiştir (Dilipak, 1990: 237).

Menderes, 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de yaptığı konuşmada şöyle demiştir: *“İrak'ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemadiyen tahrik ederek adeta ‘bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı?’ demektedirler.”* Menderes, daha sonra, 21 Eylül günü İzmir'de: *“Böyle yapacaklar ama, böyle yapınca da iktidar partisi ‘gitmem’ der. Ben iktidar elimdeyken yaparım derim...”* şeklinde konuşmuştur. Aynı gün bir soruya karşılık Menderes, ihtilale özenen herhangi birinin akşama kadar kendisi ve etrafındakilerin yıkılıp zindana gireceklerini söylemiştir (Aydemir, 2004: 274-276).

Bu dönemde Menderes, muhtemel bir ihtilal durumunda işlevsel olmasını umduğu izlenimi veren bir hamle ile kendisine oy veren kitleyi teyakkuz halinde tutmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla, Menderes, 12 Ekim 1958'de, Manisa'da yaptığı mitingde, *“Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların vatanperver gayretlerini birleştirip kurulmuş olan bu kin ve husumet cephesine karşı eserlerini müdafaa etmesinin elzem”* olduğunu söylemiştir. Menderes, *“Böyle bir vatan cephesi ile bu güzel ve muazzam eserlerin Türk milletince müdafaaası lâzımdır.”* diyerek ilk “Vatan Cephesi” nutkunu vermiştir. Menderes, muhalefeti Vatan Cephesi'nin karşısında, dolayısıyla düşman addeden bu oluşuma *“Aziz vatandaşlarım, Vatan Cephesi'nde birleşerek*

eserlerimizi hep birlikte muhafaza edeceğiz.” diyerek katılım sağlanmasını istemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 13.10.1958, aktaran Konca, 2011: 62-63). Vatan Cephesi’nin kurulmasıyla birlikte her gün radyodan bu oluşuma katılanların isimleri okunmaya başlanmıştır. Katılım sayısı iktidar tarafından oldukça abartılmış, bazen ölmüş kişilerin, bazen çocuk yaştakiler, hatta hiç var olmamış kişilerin isimleri, Vatan Cephesi’ne katılan *“aziz yurttaşlar”* olarak her akşam radyodan okunmuş ve bu *“aziz yurttaşlara”* Menderes’in teşekkürleri iletilmiştir (Aydemir, 2000: 362).

Aydemir (2011b, 362-363), hukuki bir nitelik taşımayan, bir gizli cemiyet de olmayan ve ilk etapta DP’ye 700 bin kişilik bir potansiyel kazandırmayı hedefleyen Vatan Cephesi’nin bir tür *“milis gücü”* olarak tasarlanmış olabileceğine dair iddialar ileri sürmüştür. Buna göre, olası bir askeri ihtilale karşı Konya’dan Ankara’ya bu olası ihtilali bastırmak üzere yürütülecek Vatan Cephesi saflarından 100 bin kişinin hazır bekleyeceği, hatta bu teşebbüsün öncü isimlerinin bile Menderes’e bildirildiği iddia edilmiştir. Aydemir’e göre, 27 Mayıs’tan önce Menderes’in Konya’ya değil de Eskişehir’e gitmesi, bu projenin kadük kalmasına neden olmuştur. Aydemir, Menderes’in *“Başta muhalefet ve baskı grupları olmak üzere karşımdakiler, benim de düşmanımıdırlar. Ama bu azınlıklar, beni devirmek için ihtilal yolunu da deneyeceklerdir. Fakat benim de her türlü vasıtayı kullanmak hakkımdır.”* demiş olmasını, bu duruma bir gerekçe olarak göstermiştir (Aydemir, 2000: 277). Bu iddiaların gerçekliği konusunda herhangi bir kanıt bulunmamakla birlikte 6-7 Eylül Olaylarında kısa süre içinde organize olup üç büyük şehirde yağma yapan kalabalıkların türemiş olması, bu tür iddiaların üzerinde durulması gereğine işaret etmiştir.

2.2.3.3.4. Kısa Süren Bir Barış Havası

17 Şubat 1959’da Birleşik Krallık, Yunanistan ve Türkiye arasında başkent Londra’da yapılacak üçlü Kıbrıs Konferansı’na katılacak, içlerinde Menderes’in de bulunduğu yirmi yedi kişilik heyeti taşıyan *“Sev”* isimli uçak, Londra yakınlarındaki Gatwick Havaalanı’na inişi sırasında düşmüş ve ikiye bölünmüştür. Uçakta bulunanlardan on altı kişinin öldüğü kazada Menderes dışında on kişi yaralı olarak kurtulmuştur. Civardaki çiftlikte çalışanlar tarafından hastaneye kaldırılan Menderes, bir süre London Clinic isimli hastanede tedavi gördükten sonra 23 Şubat 1959’da taburcu edilmiş, 26 Şubat 1959’da ise yurda geri dönmüştür (Yalçın, 2004: 494-496).

Gerek Menderes'in siyasi kariyerinin düşüşte olduğu bir zamana denk gelmesi gerekse de uçağın düşmesi eylemi bağlamında “*düşme*” metaforunu tamamen tersine çeviren bu olayın ardından, Menderes'in elit konumu, kısmen kendisi dışından kaynaklanan nedenlerle, bu çalışmanın kapsamını da aşacak bir biçimde bir tür kutsiyet atfedilen bir düzeye yükseltilmiştir. Bu dönemde DP Konya Milletvekili Himmet Ölçmen şöyle demiştir: “*Bu milletin başında Peygamberin, Allah'ın tayin ettiği bir lider var, bu da Menderes'tir.*” (Yalçın, 2004: 496). Yakın arkadaşı Ağaoğlu'nun beyanına göre Menderes, bu olaydan sonra kurtuluşunu ilahi bir korumaya bağlamış ve grup toplantılarında kendisini “*Allah'ın sevdiği insan.*” olarak beyan etmiştir. Bu olaydan sonra birçok yerde kendisi için kesilen yüzlerce kurban ek olarak Menderes, Eyüp Sultan'da on kurban kestirmiştir. Uçak kazası, Menderes'in popülaritesini yeniden yükseltmekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin siyasi atmosferinde bir barış havası oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Menderes'in İstanbul'dan Ankara'ya gelişinde karşılayanlar arasında İnönü de bulunmuş ve Menderes'le el sıkışmıştır (Eroğul, 1990: 147). Ne var ki, çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi, bu uzlaşma atmosferi pek uzun sürmeyecektir.

Uçak kazası sonrasında Menderes'i muayene eden bir İngiliz psikiyatristin tespitine göre, bu uzlaşma atmosferi, muhalefetin durumundan ziyade Menderes'in kişilik yapısından dolayı bozulmuştur. Zira, Çizmeli'nin uçak kazası sırasında Londra'da çalışmakta olan eski CHP milletvekili, psikiyatrist Cevdet Aykan'a dayandırarak ifade ettiğine göre, kazadan sonra Menderes'i muayene eden İngiliz psikiyatrist Corbet, kendisine, “Başbakanınız ileri derecede nörotik... Böyle bir kişiliğin ülkenin Başbakanı olması ciddi sorunlar yaratabilir...” demiştir. Çizmeli, ayrıca, uçak kazası sonrasında “Doğu ülkelerinde sıkça görüldüğü gibi kitleler tarafından yarı ilahlaştırılan” Menderes'in kendini ondan aşağı gördüğünü belli eden kişilerle iyi geçinirken fikir ve isteklerine karşı çıkanlara karşı husumet beslediğini iddia etmiştir. (Çizmeli, 2007: 594-597). Nihayet, görüleceği gibi Menderes'in genel olarak muhalefete, özellikle de CHP'ye karşı tavrı, uçak kazasından sonra açık bir düşmanlık üzerinden gelişecektir.

Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in iddiasına göre, Londra'daki uçak kazasının ardından Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'i dinlenmesi gerektiğini bahane ederek bir süreliğine İsviçre'ye göndermek istemiştir. Söz konusu iddiaya göre, Bayar, Başbakan Menderes'in İsviçre'de olduğu süre içinde Menderes'i tasfiye etmek ve kendisine daha

bağlı, CHP'ye karşı daha sert politikalar izleyecek başka birini başbakanlığa getirmek istemiştir. Ne var ki, Menderes bu teklifi kabul etmemiş ve tedavisinin ardından yurda dönmüş; böylece Bayar'ın girişimi kadük kalmıştır (Menderes ve Akyol, 2011: 87-88).

İki aydan daha kısa süren barış havasının ardından siyasi gerginlik devam etmiştir. 29 Nisan 1959'da CHP'nin "*Büyük Taarruz*" diye adlandırdığı propaganda seferinin başladığı Uşak'ta İnönü'nün Kurtuluş Savaşı sırasında subay olarak bizzat çatıştığı bölgeye girişi sırasında CHP taraftarları ile DP taraftarları arasında çatışma çıkmış ve şehirden ayrılmak üzere tren istasyonuna gelen İnönü burada fiili saldırıya uğramıştır. Polisin müdahale etmediği olaylarda İnönü'yü ordu mensupları korumuştur. DP iktidarının bu olaylarla ilgili etkin bir soruşturma yapmamış olması, tepkiyle karşılanmış ve ordu mensuplarını tedirgin etmiştir. Ayrıca muhalefet partisine fiili saldırının iktidar tarafından soruşturulmamış olması, bu olayların iktidar tarafından tasvip edildiği algısına neden olmuş ve İnönü'nün daha sonra başka yerlerde saldırıya uğramasını kolaylaştırmıştır. 4 Mayıs 1959'da İstanbul'a geçen İnönü, otomobille Topkapı'ya geldiği sırada yine saldırıya uğramıştır. Polisin müdahale etmediği saldırganlara o bölgede tesadüfen bulunan, görevli olmayan bir binbaşı müdahale etmiş ve bölgede bulunan askerleri organize edip İnönü'yü alandan dışarı çıkarmıştır. Daha sonra Yassıada yargılamalarında başka semtlerden getirilen, organize bir topluluk olduğu ortaya çıkan (Aydemir, 2000: 285) saldırganlar hakkında etkili bir soruşturma yapmayan hükümet, olay hakkında yayın yasağı getirmiştir. CHP'nin bu olaylar nedeniyle Menderes hakkında verdiği soru önergesi ise DP'lilerin oylarıyla reddedilmiştir (Aydemir, 2011b: 372-375).

İçeride giderek daha baskıcı politikalar izleyen Menderes, bu dönemde bir yandan da özellikle ekonomik darboğazı aşmak için uluslararası destek sağlamaya özen göstermiştir. Bu amaçla, 31 Temmuz 1959'da o zamanki ismiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu yapılmıştır (Yalçın, 2004: 499). Ardından, 7 Ekim 1959'da Menderes, eski adıyla Bağdat Paketi, yeni adıyla CENTO toplantısına katılmak için ABD'ye gitmiştir. Derin ekonomik sorunların yaşandığı o günlerde Menderes, özellikle döviz darlığını çözmek için ABD'ye başvurmuştur. ABD'de Sovyetlerin yayılmacı politikasından, ABD ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesi gereğinden, Türkiye'nin ABD yardımları dolayısıyla duyduğu minnetten bahseden Menderes'in ABD Başkanı Eisenhower ile görüşmesi yalnızca üç dakika sürmüştür ve

ABD'den istenen ekonomik yardım alınamamıştır. Zira, ABD Menderes'ten artık ümidini kesmiştir. Nihayet Menderes de ABD'den ekonomik destek gelmeyeceği belli olduktan sonra bir karşı hamle olarak SSCB'yi ziyaret edeceğini ifade etmiştir (Demir, 2009: 398). Söz konusu SSCB ziyareti, 1960 yılının temmuz ayı için öngörölmüş olduğundan 27 Mayıs Darbesi nedeniyle gerçekleşmeyecektir (Aydemir, 2004: 357).

1960 yılının başlarında Menderes ve İnönü'nün karşılıklı sert demeçleri eşliğinde siyasi gerginlik artarak devam etmiştir. Mart ayının sonlarında DP'nin propaganda bülteni gibi çalışan TRT radyosunda "CHP'nin meşruluk vasfını kaybettiği ve ihtilal bayraktarlığı yapan bir fesat ocağı haline geldiği" şeklinde yayınlar yapılmaya başlanmıştır (Demir, 2009: 372-373).

3 Nisan 1960'ta Kayseri İl Kongresi'ne gitmek üzere yola çıkan İnönü, daha önce İnönü'nün suçluları masum, masumları suçlu gibi göstermeye teşebbüs ettiği şeklinde beyanat vermiş olan Kayseri Valisi tarafından engellenmeye çalışılmış ve kongre vali tarafından iptal edilmiştir. Valinin kendi başına böyle bir karar vermesi mümkün olmadığından İnönü, bu engeli hükümetin çıkardığını varsaymıştır. Aynı gün tren istasyonunda üç buçuk saat kadar bekletilen İnönü, bu süre sonunda valinin izin vermesiyle kente girmiştir. Ertesi gün Yeşilhisar ilçesine giden İnönü, yine engellenmiş ve geri kalan yolu yürüyerek gitmeye karar vermiştir. Ancak Yeşilhisar olayında İnönü'yü engellemekle görevli askerlerin bir kısmının aldıkları emirleri uygulamakta kararsız kalması, hatta bir binbaşının olaydan sonra bunu yapmaya iktidar tarafından zorlandığını beyan edip istifa etmesi ve ardından tutuklanması, ordunun DP'ye karşı tavrının netleşmesini sağlamıştır. Kısacası, Kayseri olayları, DP ve Menderes açısından sonun başlangıcı mahiyetinde bir dönüm noktası olmuştur (Aydemir, 2011b: 387-390).

2.2.3.3.5. 27 Mayıs'a Giden Yolda Son Dönemeç: Tahkikat Komisyonu

DP Meclis Grubu, 12 Nisan 1960 günü toplanmış ve CHP hakkında meclis tahkikatı açılmasına karar vermiştir. DP Grubu, 18 Nisan'da ise, CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğunu, silahlandığını ve isyan hazırlığı içinde olduğunu öne sürmüş ve bu hususların soruşturulması için on beş kişilik bir komisyonun kurulmasına karar vermiştir. Bu Tahkikat Komisyonu, her türlü siyasi toplantı, gösteri ve hareketi yasaklamaya, basın yayın kurumlarını kapatma ve zararlı neşriyatı toplatmaya, gerekli gördüğü hallerde her türlü evrak ve vesikaya el koymaya,

komisyonun kararlarına karşı çıkanları hâkim yetkisiyle cezalandırmaya yetkili kılınmıştır ve komisyon kararlarına karşı itiraz yolu kapatılmıştır (Eroğul, 1990: 156). Tahkikat Komisyonu’nun kabul edildiği 18 Nisan 1959’da Meclis’te sert tartışmalar yaşanmış olup, bu gelişmeler üzerine İnönü: “*Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.*” demiştir. Bu konuşmanın ardından İnönü’ye on iki oturum Meclis’e girmeme cezası verilmiştir (Eroğul, 1990: 155-157).

Tahkikat Komisyonu’nun kabul edilmesinin ardından 28 Nisan 1960’da İstanbul’da kitlesel bir öğrenci yürüyüşü meydana gelmiştir. “*Menderes istifa!*” sloganlarının atıldığı ve Turan Emeksiz (1940-1960) isimli bir öğrencinin polis tarafından öldürüldüğü, üniversite rektörünün polis tarafından sürüklendiği (Aydemir, 2004: 361) gösteri, şiddetle bastırılmış ve sıkıyönetim, sokağa çıkma yasağı, yayın yasağı gibi önlemler alınmıştır. 29 Nisan’da bu defa Ankara’da öğrenci yürüyüşü yapılmıştır. Aynı gün Menderes radyoda: “*Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir.*” diyerek gösterileri şiddetle bastırmaya kararlı olduğunu göstermiştir (Eroğul, 1990: 157-158).

İstanbul ve Ankara yürüyüşlerinin ardından kaos ortamına çözüm bulmak için danışma amacıyla Çankaya’ya davet edilen İstanbul Üniversitesi’nden Profesör Ali Fuat Başgil, kabinenin istifa etmesini önermiş; ancak bu öneri dikkate alınmamıştır. Muhalefet lideri İnönü’nün bile hükümetin istifa etmesini elzem görmediği, yalnızca seçimlerin yapılması konusunda garanti verilmesini yeterli gördüğü bir ortamda (Aydemir, 2000: 293) Menderes, yazgısını değiştirme fırsatını bir kez daha kaçırmıştır. Menderes’in o toplantıda aslında istifa etmeye hazır olduğu, ancak Başgil’in beyan ettiğine göre, “*Tenkit zamanı geçti, şimdi tenkil zamanıdır.*” diyen Bayar’ın onu engellediği iddia edilmiştir (Menderes ve Akyol, 2011: 87).

3 Mayıs 1960’ta görev süresi tamamlanan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, izne ayrılırken Milli Savunma Bakanı’na hükümetin değişmesi, Cumhurbaşkanı’nın istifa etmesi, Menderes’in Cumhurbaşkanı olması ve antidemokratik kanunların kaldırılmasını içeren bir tavsiye mektubu göndermiş; ancak bu mektup dikkate alınmamıştır (Eroğul, 1990: 158).

5 Mayıs 1960'ta Ankara Kızılay'da beşinci ayın beşinci günü, saat öğleden sonra beşte, Kızılay Meydanı'nda anlamında 555K ismi verilen yoğun katılımlı bir protesto yürüyüşü yapılmıştır. Bu yürüyüş sırasında oradan geçmekte olan Menderes, kitlenin arasına dalmış ve protestocularla tartışmıştır. Kısa süreli bir arbedenin ardından Menderes, gazeteci Emin Karakuş'a ait bir otomobile bindirilerek alandan çıkarılmıştır (Aydemir, 2011b: 414-415). Aydemir (2004: 373), Menderes'in protestocularla tartışması sırasında o bölgede bulunan Cumhurbaşkanı Bayar'ın daha sonra Menderes ile yaptığı toplantıda Menderes'e protestoculara ateş etme emri vermesini istediği; ancak bu isteğin yerine getirilmediğini iddia etmiştir. Aynı günün akşamında yakın arkadaşı Ethem Menderes ile yalnız kaldıkları bir sırada "*İstifa edeceksin Adnan, bu işin sonu göründü. Bu son iyi değildir.*" diyen Ethem Menderes'in ısrarlı çabaları sonucu istifa etmeyi kabul eden Menderes, bu kararı radyoda yayımlanması için TBMM Başkanı Koraltan'a açıklamıştır. Koraltan'ın durumu Bayar'a bildirmesi üzerine Bayar, Ethem Menderes'le görüşmüş ve Adnan Menderes'e istifadan vazgeçmesi mesajı göndermiştir. Bu mesaj üzerine Menderes, istifa etmek için bir süre daha beklemeye karar vermiştir (Aydemir, 2000: 297-298).

15 Mayıs 1960'da ihtilal söylentilerine karşı moral bulmak için İzmir'e giden Menderes 200 bin kişilik bir kalabalıkla karşılanmış ve yoğun sevgi gösterilerine maruz kalmıştır (Eroğul, 1990: 159). Burada düzenlediği mitingde protestocuları suçlayan Menderes, protesto etmeyi gerektirecek hiçbir durum olmadığını ifade etmiş, öğrenci protestolarına destek veren öğretim üyelerini ise "*Kara cüppeliler*" şeklinde tanımlamıştır (Aydemir, 2011b: 430-431).

21 Mayıs 1960'da Harp Okulu öğrencileri ve subayların protesto yürüyüşü yapması ile ihtilal artık an meselesi olarak görülmüştür. Harp Okulu yürüyüşünün ardından Dışişleri Bakanı Zorlu, Menderes'in sonbaharda seçime gitmeye ve Tahkikat Komisyonu'nu kaldırmaya razı olduğunu belirtip Cumhurbaşkanı Bayar'dan onay istemiş; ancak Bayar bunun zaaf olarak görüleceği gerekçesiyle onaylamamıştır. Aydemir (2004: 442)'in de Ethem Menderes'in ifadelerine dayanarak aktardığına göre, Bayar, Menderes'in istifa etmesini engelleyerek trajik yazgısının en önemli sorumlularından biri olmuştur. DP Grubu, 25 Mayıs 1960 günü toplanmış ve "*İhtilal geliyor.*" diyen bir milletvekili Menderes ve kabinenin istifasını istemiştir (Apuhan, 2007: 154). Bu öneriye, "*Teessüf ederim.*" diye karşılık veren Menderes, durumu

düzelteceğini vaat etmiş ve aynı gün partililerin Ankara’da kalıp bir şeyler yapması gerektiği yönündeki uyarılarına rağmen Eskişehir’e hareket etmiştir (Aydemir, 2004: 409-411). Menderes’in bu davranışının yazgısını değiştirme fırsatını son kez olarak kaçırmış olması anlamına geldiği 27 Mayıs Darbesi’nin liderlerinden Cemal Madanoğlu (1907-1993)’nın ifadelerinde de ortaya çıkmıştır. Madanoğlu, 27 Mayıs’tan önce hükümetin istifa haberi gelmesi durumunda darbeden vazgeçmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Zira darbeden sonra ne yapacakları konusunda darbecilerin de bir hazırlığı yoktur (Aydemir, 2000: 335-336).

Eskişehir Havaalanı’nda Menderes’i karşılayan askeri kortejdeki subaylar Menderes’in elini sıkmamış, şehir meydanında yapılan mitingde ise mikrofonu kapatılmıştır. Mikrofonu kapalı olduğu için söylediklerinin takip edenler tarafından duyulmadığı Eskişehir mitinginde Menderes’in seçime gideceğini; ancak öncesinde düzenin korunmasının bir zaruret olduğunu söylediği iddia edilmiştir (Apuhan, 2007: 155). Eskişehir’de karşılaştığı atmosferden ihtilalin artık kaçınılmaz olduğunun farkına varan Menderes, aynı gün, onuruna verilen akşam yemeğinde İstanbul’da öğretim üyelerinin sessiz bir protesto yürüyüşü yaptığını öğrendiğinde bir konuşma yapmış ve bu öğretim üyelerini “*Birtakım kara cüppe giymiş, satılık kuklalar.*” şeklinde tanımlamıştır (Aydemir, 2011b: 439). Menderes, aynı akşam, Anadolu Ajansı’na Tahkikat Komisyonu’nun görevini tamamladığını ve raporunu yakında açıklayacağı yönünde de bir beyanat vermiştir; ancak bunun artık bir önemi kalmamıştır. Pareto (1935: 1430)’nın ifade ettiği gibi, gönüllü olarak kabul edilmeyen değişim, zor yoluyla gerçekleşmiş ve doğru zamanda değişimi kabul etmemekte direnen Menderes’in siyasi hayatı son bulmuştur.

2.3. Yassıada Süreci (1960-1961)

26 Mayıs 1960 gecesi ordunun yönetime el koyduğu haberini alan Menderes, karayoluyla Kütahya’ya gitmiş ve orada tutuklanmıştır (Eroğul, 1990: 161). Aydemir, Menderes’in Kütahya’ya gitme nedeninin oradan Konya’ya geçmek olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaya göre Konya’da Menderes’i karşılayacak yüz binlerce kişilik kitleyle Ankara’ya bir yürüyüş başlatılması amaçlanmıştır (Aydemir, 2004: 415).

Kütahya’dan Eskişehir’e, oradan da Ankara’ya, Harp Okulu’na getirilen Menderes, darbe sonrası yönetimi devralan MBK’nın Yassıada’da oluşturduğu

mahkemede birçok mesnetsiz suçlamanın yanında “Anayasayı ihlal, Vatan Cephesi kurmak, Tahkikat Komisyonu kurmak, 6-7 Eylül olayları, yolsuzluk, İstanbul ve Ankara’daki göstericilere karşı suç işlemek, örtülü ödenekte usulsüzlük, Topkapı ve Kayseri’de muhalefet liderine saldırı” gibi bir dizi suçlamayla (Demir, 2009: 439) 10 Ekim 1960’ta yargılanmaya başlanmıştır. Yargılama aşamasında Menderes’in sergilediği profil, iktidarda olduğu on yıllık süreçte olduğundan tamamen farklı olmuştur. Menderes, siyasi hayatı boyunca etkisinden kurtulamadığı iddia edilen (Dilipak, 1990: 250-253) Celal Bayar’ın yargılama heyetine karşı takındığı sert tavrın aksine ezik bir görüntü sergilemiş, bu haliyle kendisine atfedilen zayıf, tutarsız, güvensiz ve kolayca etkilenmeye elverişli, olduğu iddialarını doğrulamıştır (Yılmaz, 2015: 123). Aydemir (2004: 481), Menderes’in mahkemedeki halini çift kişilikli yapısının zayıf olan tarafını yansıttığını iddia etmiştir. Bu tespite göre, ölüm tehlikesi gibi kritik durumlar karşısında doğuştan gelen zayıf kişilik sonradan kazanılan güçlü kişiliği bertaraf eder. Yazara göre, Menderes’in durumunda da bu kural işlemiş ve idamla yargılanan yalnız bir adam olarak kişiliğinin iktidardayken sergilediği güçlü, davasına inanan, meydan okuyan yönünü değil, doğuştan gelen zayıf yönünü sergilemiştir.

Basın aracılığıyla Menderes’in itibarsızlaştırılması amacıyla yapılmış gibi görünen birçok dezenformasyonun (Oktay, 2014: 133-139) yanında özel hayatına ve evlilik dışı ilişkilerine dair, normal koşullarda yargılama konusu olmaması gereken iddiaların da mahkeme gündemine getirildiği, hatta bazı iddialara göre fiziki şiddete uğradığı (Menderes ve Akyol, 2011: 41-44) Yassıada sürecinde, özellikle mahkûm olduğu örtülü ödenek davası, Menderes’in iktidarda olduğu süreçte icraatlarının muhtemel sonuçlarını hesaplamak anlamında neden-sonuç bağıntısını kurmakta zorlandığını göstermiştir. Menderes’in evlilik dışı ilişki yaşadığı kadınlar dışında örtülü ödenek kapsamında, aralarında sonradan kendisini öğrenci eylemleri sırasında göstericilere ateş emri verip “sözde gençlik” diye tanımladığı öğrencilerden yüz ellisini öldürmek yoluyla durumu kontrol altına almadığı için “darağacına gidişinin baş sorumlusu” olarak suçlayacak olan Necip Fazıl Kısakürek’in de olduğu (Mert, 2007: 21-22) birçok basın mensubu ve yazara DP iktidarını desteklemeleri için para yardımı yapmış olması (Dilipak, 1990: 272), sadece kamunun parasını kendi çıkarı için harcamakta tereddüt etmediğini değil, bunun potansiyel sonuçlarını öngöremediğini de

göstermiştir.

15 Eylül 1961’de sona eren mahkemede Maliye Bakanı Polatkan ve Dışışleri Bakanı Zorlu ile birlikte idam cezasına çarptırılmıştır (Apuhan, 2004: 223). Yargılama aşamasında İnönü’nün mahkeme heyetine gönderdiği ve idam cezası verilmemesini talep eden mektup, mahkeme heyeti tarafından dikkate alınmamıştır (Aydemir, 2004: 499). Menderes’in, diğer iki mahkum Polatkan ve Zorlu’nun idam edildiği 15 Eylül 1961 günü yastığının altında biriktirdiği uyku haplarını içerek intihar teşebbüsünde bulunduktan sonra kendi rızasıyla ölmesine izin verilmeyip tedavi edildikten sonra yargılama heyetinden intihara teşebbüs ettiği için özür dilemesi ve iki gün sonra, üstelik hastaneye götürüleceği bahanesiyle, idama götürülmesi ve gece yarısı gerçekleştirilmiş olan önceki infazların aksine gündüz vakti idam edilmiş olması, bir “yönetici elit” olması bakımından trajik bulunmuştur. Ve nitekim Menderes’in son sözü, “*Hiç dargın değilim.*” olmuştur (Aydemir, 2004: 499-504).

Cumhuriyet tarihinin çok partili seçimle gelen ilk başbakanın mahkeme süresince bazı onur kırıcı muamelelere de maruz bırakıldıktan (Özdemir, 2013: 19) sonra idam edilmiş olması, uzun yıllar boyunca kamu vicdanını olumsuz etkilemiştir. 1990 yılında TBMM’de DP mensupları hakkında iade-i itibar kanunu çıkarılmış, Menderes ile birlikte Zorlu ve Polatkan’ın da mezarı devlet töreni ile İstanbul’daki Anıtmezaraya taşınmıştır (Demir, 2009: 440).

3. KENDİ KENDİSİNİ YETİŞTİRMİŞ²¹ BİR YÖNETİCİ ELİT ÖRNEĞİ OLARAK TURGUT ÖZAL (1927-1993)

Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerde yeni sağ ideolojiyi benimseyen siyasi hareketlerin iktidara geldiği, yeni bir dünya düzeninin oluştuğu bir ortamda 12 Eylül Darbesi sonrasında iktidara gelen ve resmî ideolojinin dışına çıkmakta tereddüt etmeyen ilk siyasetçilerden biri olarak kabul edilen (Yıldız, 2018: 40), Türkiye’de neo-liberal ekonomik düzenin mimarı sayılan (Çaha, 2005: 484) Turgut Özal, 13 Ekim 1927’de Malatya’da doğmuştur. Özal, anne ve babasının memuriyet görevi nedeniyle ilk ve orta öğrenimini Anadolu’nun çeşitli il ve ilçelerinde tamamladıktan sonra, 1950 yılında İTÜ elektrik mühendisliği bölümünden mezun olmuştur (Bora, 2005b: 589).

Üniversiteden mezun olduktan sonra devlet memuru olarak çalışan Özal, 1967-1971 yılları arasında DPT Müsteşarlığı yapmıştır. Özal, daha sonra Dünya Bankası ve Sabancı Holding’de üst düzey yönetici olarak çalışmış, 1979 yılında Süleyman Demirel (1924-2015) önderliğinde kurulan azınlık hükümetinde başbakanlık müsteşarlığı yapmıştır. 24 Ocak 1980’de ilan edilen ve “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ekonomik önlemler paketinin hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Özal, 12 Eylül sonrasında oluşturulan darbe hükümetinde başbakan yardımcılığı yapmıştır. 1982 yılında bu görevinden istifa edip ABD’ye giden Özal, döndükten sonra 1983 yılında kurduğu ANAP ile aynı yıl 6 Kasım’da yapılan seçimde iktidara gelmiştir. 31 Ekim 1989 tarihine kadar Başbakanlık yapan Özal, bu tarihte cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı görevi sırasında özellikle Körfez Krizi döneminde çokça tartışılan Özal, 1991 yılında partisinin muhalefete düşmesiyle birlikte zor bir dönem geçirmiş ve cumhurbaşkanlığı görevinin devam ettiği bir dönemde, 17 Nisan 1993 tarihinde “kalp yetmezliği” nedeniyle vefat etmiştir (Bora, 2005b: 589).

Bu bölümde, bir konakta doğmuş olması itibariyle serveti bakımından elit sayılması gereken Menderes’in aksine orta sınıf bir memur ailesinde doğan ve tamamen kendi çabasıyla, kendi kendisini yetiştirerek yönetici elit konumuna gelmiş, yine bir darbeye siyasi hayatı sona eren Menderes’in aksine siyasi hayatı bir darbeden sonra başlayan, Türkiye siyaset tarihinin belki de en tartışmalı on yılına damgasını vurmuş olan Turgut Özal’ın çocukluğu ve eğitim hayatı, çalışma hayatı, ANAP öncesi siyasi

²¹ “Self-made” diye ifade edilen “kendisini yoktan var eden, kendisini yetiştiren” anlamlarına gelen İngilizce ifadenin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

hayatı, ANAP dönemi siyasi hayatı ile Cumhurbaşkanlığı dönemi kronolojik olarak ele alınacaktır.

3.1. Turgut Özal'ın Siyaset Öncesi Hayatı (1927-1983)

Babasının memurluk görevi nedeniyle farklı illerde eğitim gören Özal 1945 yılında İTÜ'ye girmiştir. Bu üniversiteden 1950 yılında mezun olan Özal, bu tarihten itibaren devlet memuru olarak çalışmaya başlamıştır. 1967 yılında bürokrat olarak çalışmaya başlayan Özal, 1971 yılında bu görevden ayrılmış ve Dünya Bankasında çalışmaya başlamıştır. 1973'te bu görevden de ayrılan Özal, Sabancı Holding'de çalışmaya başlamıştır. 1975'te sanayici olarak bir ortaklık girişiminde bulunan Özal, bu dönemde, aynı zamanda bir işveren sendikasında da üst düzey yöneticilik yapmış ve 1979 yılında özel sektörü bırakıp bir kez daha bürokraside çalışmaya başlamıştır. Özal 1980 yılında 12 Eylül Darbesi sonrasında kurulan hükümette bakanlık yapmış; ancak 1982 yılında bu görevinden istifa etmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Özal'ın çocukluğu, öğrencilik yılları, devlet memurluğu yaptığı dönem, müsteşarlık yaptığı dönem, Dünya Bankasında ve özel sektörde çalıştığı dönem ve üst düzey yönetici olarak çalıştığı dönem ele alınacaktır.

3.1.1 Turgut Özal'ın Çocukluğu ve Öğrencilik Yılları (1927-1950)

Tam ismiyle Halil Turgut Özal, 13 Ekim 1927'de Malatya'da doğmuştur. Babası, Cinlioğlu lakabı ile tanınan, asıl ismi Muhammed Efendi olup Soyadı Kanunu sonrasında aldığı isimle Mehmet Sıddık Bey, on altı sene medrese eğitimi almıştır. Arapça, Farsça ve Osmanlıcaya vakıf, iyi derecede matematik bilgisine sahip Mehmet Sıddık Bey (Özdemir, 2014: 9), bir süre din hocalığı yaptıktan sonra öğretmenliğe geçmiş, daha sonra da banka memuru olmuştur. Annesi Hafize Hanım ise o dönemde Elazığ'a bağlı olan Çemişgezek'ten gelen bir aileye mensuptur. Hafize Hanım, o dönemde altı yıl olan ilkokul eğitimini tamamladıktan sonra meslek hayatına önce öğretmen muavini olarak başlamış, daha sonra ise öğretmen olmuştur (Özal, 2010: 13-14). Her ikisi de öğretmen ebeveynlerin çocuğu olan Özal, çocukluğunda sonradan kendisi gibi siyaset yapacak olan kardeşi Korkut Özal (1929-2016) ile birlikte sık sık matematik oyunları oynamış olduğunu ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 13-14).

1931 yılında Ziraat Bankası'nda çalışan babasının tayini (Özal, 2010: 14) nedeniyle Bilecik'in Söğüt ilçesine giden Özal, burada başladığı ilkokul öğrenimini

dördüncü sınıfta iken 1937 yılında babasının tayininin Mersin'in Silifke ilçesine çıkması nedeniyle Silifke'de bitirmiştir. Silifke'de girdiği ortaokulu yine babasının tayini nedeniyle Mardin'de 1942'de tamamladıktan sonra, şehirde o dönemde lise olmaması nedeniyle lise eğitimi için önce Konya'ya, bir yıl sonra da Kayseri'ye gitmiştir. Özal, 1945 yılında Kayseri'de liseyi bitirmiştir (Türkiye Diyanet Vakfı [TDV] İslam Ansiklopedisi, 08.01.2021).

Özal, 1945 yılında İTÜ Elektrik Mühendisliği bölümüne girmiştir. Bir yıl sonra aynı üniversitenin İnşaat Mühendisliği bölümüne giren kardeşi Korkut Özal ile birlikte okuyan Özal, aynı dönemde bu üniversitede eğitim gören Süleyman Demirel (1924-2015) ve Necmettin Erbakan (1926-2011) ile de burada tanışmıştır (Birand ve Yalçın, 2012: 20). İTÜ'de eğitim gördüğü dönemde siyasetle ilgilenmeye başlayan Özal, zaman zaman Türk Kültür Ocağı isimli bir derneğin çalışmalarına katılmış ve İTÜ Talebeler Birliği'nin başkanlığını yapmıştır (Keskin, 2002: 59). Üniversite eğitimi sırasında Kıbrıs ile ilgili gösterilere katılan Özal, Sovyet karşıtı protestolarda ve Tan Gazetesi'nin basılması eylemlerinde de yer almıştır. Özal, üniversite yıllarında namaz kılmaya başlamış (Barlas, 2001: 89), dini grupların sohbetlerine katılmış ve Mehmet Zahit Kotku isimli bir tarikat liderinin etkisinde kalmıştır. Özal'ın bu kişi ve tarikatı ile ilişkisi uzun süre boyunca devam etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 20-23). Üniversite dönemindeki dini eğilimini şöyle ifade etmiştir Özal:

Dini öğrenmem, Teknik Üniversite birinci sınıftan itibaren başladı. Namaz kılanlar vardı. Onları takip ettim. 'Bana öğretin' dedim, kitap aldılar, 1930 üniversite (darülfünun) reformunda atılan kıymetli hocalardan, dini bilgileri almaya çalıştık. Beni kademe kademe bunlara götürdüler. Bunların yanında biz dini bilgileri öğrenmeye çalıştık. Hadise şöyle başladı. Ben beş vakit namaz kılmayı Teknik Üniversite'de öğrendim. Orucu evvelce evimde tutuyordum. Ama beş vakit namaz kılmayı, dinin bütün esaslarını, ondan sonra bu işin biraz da tasavvuf taraflarını, o hocalardan öğrendim (Özdemir, 2014: 19).

İTÜ'de öğrenim gördüğü yıllarda dini sohbetlere, Nurettin Topçu, Peyami Safa gibi dönemin muhafazakâr düşünürlerin konferanslarına katılan, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesi sırasında müzik yayını yapan İstanbul Radyosunu protesto eden muhafazakâr kitlelerle birlikte hareket eden (Birand ve Yalçın, 2012: 122) Özal'ın üniversite döneminde dini vecibelerini yerine getirmekle birlikte dönemin üniversite öğrencisi profilinden uzak olmadığı, söz gelimi alkol kullanımı ile sorunu bulunmadığı iddia edilmiştir (Çölaşan, 1989: 8). Nitekim Özal, 1950 yılında İTÜ'den elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur.

3.1.2. Turgut Özal'ın İlk Bürokrasi Dönemi (1950-1967)

1950 yılında üniversiteden mezun olan Özal, aynı yıl Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışma hayatına atılmıştır. 1951 yılından itibaren bazı projelerde Süleyman Demirel ile birlikte çalışan Özal, Demirel'in inşaat kısımlarını yaptığı barajların elektrik aksamalarını yapmıştır (Birand ve Yalçın, 2012: 23). 1952 yılında Ayhan İnal isimli bir kadınla evlenen Özal, aynı yıl içinde boşanmıştır (Wikipedia, 09.01.2021). 1952 yılında boşandıktan sonra çalıştığı kurum tarafından ABD'ye yüksek ihtisas için gönderilen Özal orada altı ay kadar kalmıştır (Özal, 2010: 19). ABD'ye büyük önem atfeden ve oraya çok genç yaşta gitmiş olmasının kendisine “birçok lidere nasip olmayacak bilgi ve tecrübe” kazandırdığını ifade eden Özal (Barlas, 2001: 83), ABD'de kaldığı süre boyunca kazandığı tecrübe ile ilgili olarak şöyle demiştir: “*Ama ben şunu öğrendim... Vizyon için sadece kabiliyet yetmiyor. İleride neyin nasıl olacağını görebilmeniz için, sizden ileri ülkelere sürekli gidip, onları analiz etmeniz şart...Vizyon için şart bu.*” (Barlas, 2001: 55). Özal, daha sonra siyasete atıldığında da ABD'yi kendine model olarak alacak, geliştirdiği politikaların ABD ile uyumlu olmasına özen gösterecektir.

1953'te Türkiye'ye dönen Özal, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışmaya devam etmiş ve bu kurumda genel müdür teknik müşaviri olmuştur. Özal, 31 Mayıs 1953'te Semra Yeyinmen ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten Zeynep, Ahmet ve Efe isimli üç çocuğu olmuştur (TDV İslam Ansiklopedisi, 09.01.2021). 1958 yılında o dönemde DSİ Genel Müdürü olan Demirel'in danışmanlığını yapan Özal (TDV İslam Ansiklopedisi, 09.01.2021), 1959 yılında askere alınmış ve askerliğini Ankara'da Millî Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi (Keskin, 2002: 60) bir yedek subay olarak yapmıştır. O dönemde ODTÜ'de matematik dersleri veren Özal (Barlas, 2001: 83) askerlikten döndükten sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışmaya devam etmiş, 1966 yılına kadar bu kurumda üst düzey yönetici olarak çalışmıştır.

3.1.3. Turgut Özal'ın Müsteşarlık Dönemi (1967-1971)

1967 yılında Demirel hükümetinde kısa süre müşavirlik yapan Özal, daha sonra DPT Müsteşarı olmuştur. DPT'de çalıştığı dönemin kendisi için oldukça yorucu olduğunu ifade eden Özal, bu kurumda geçirdiği dört yılın “15 seneye tekabül edecek kadar çok çalıştığı bir dönem” olduğunu belirtmiştir (Barlas, 2001: 83). Özal, DPT

Müsteşarlığı döneminde, bu görevinin yanında Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları Yönetim Kurulu üyeliği, Para Kredi Kurulu başkanlığı, Ekonomik Koordinasyon Kurulu başkanlığı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Bölgesel Kalkınma ve İşbirliği Örgütü kurul başkanlığı yapmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi, 09.01.2021). Özal, bu dönemde genel geçer üst düzey devlet memuru profiline aykırı bir görüntü sergilemiştir. Sözgelimi dindar yönünü daha fazla görünür kılmış ve o zamana kadar devlet dairelerinde pek görülmemiş bir şekilde dini ibadetlerini uluorta şekilde yerine getirmekten çekinmemiştir (Çölaşan, 1989: 28-31). Özal, bu süreçte, diğer dindar çalışanlarla birlikte topluca kurumun lavabolarında abdest almaya giderken terlik giymeleri nedeniyle “*takunyalılar*” olarak adlandırılan bürokratlarla birlikte hareket etmiş ve onlara liderlik yapmıştır. Özal, aynı dönemde, Türk-İslam sentezi ideolojisine sahip Aydınlar Ocağı’na da dâhil olmuştur (Özen, 2011: 123).

3.1.4. Dünya Bankası ve Sabancı Holding Deneyimi (1971-1975)

12 Mart 1971 Muhtırası sonrası ekonomi yönetimi, merkeziyetçi bir plan yapılmasını savunmuş, bu nedenle Turgut Özal ile birlikte çalışmak istememiştir. Muhtıra sonrası Turgut Özal ve DPT’de onunla birlikte çalışan isimler görevden alınmış ancak Özal, Başbakanlık müşavirliğine atanmıştır. Ne var ki bu görevde de anlaşmazlıkların çıkması üzerine bir süre sonra Özal istifa etmiştir (Çölaşan, 2008: 82-84). Özal, istifa ettikten sonra, daha önceden tanıştığı Dünya Bankası Başkanı Robert Strange McNamara ile görüşmüş ve McNamara’nın kendisine danışmanlık teklif etmesi üzerine Dünya Bankası’nda çalışmak üzere ABD’ye gitmiştir (Keskin, 2002: 62).

Dünya Bankası’nda 1973 yılına kadar sanayi ve madencilik konularında özel danışman olarak çalışan Özal, o yıl içinde ABD’ye kendisine iş teklifi yapmaya giden iş adamı Sakıp Sabancı (1933-2004)’nın teklifini kabul etmiş ve bürokrasi kariyerine bir süre ara vermiştir. Türkiye’ye dönen Özal, Sabancı Holding’de genel koordinatör olarak çalışmaya başlamıştır. Sakıp Sabancı’nın ifadesine göre Özal’ın ilerleme ve yeniliğe dönük vizyonu Sabancı Holding’de işe başladığının hemen ertesinde kendini belli etmiş ve holding merkezinin Adana’dan İstanbul’a taşınması Özal’ın işe başlama şartlarından biri olmuştur. Sabancı’ya göre, bu karar, holdingin büyümesinde önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 46). Özal’ın ifadesiyle Sabancı Holding’de aile dışından üst düzey yönetici olarak çalışan ilk kişi kendisi olmuş ve

holdingin birçok farklı alanda yatırımlar yapmasında Özal'ın büyük katkısı olmuştur (Barlas, 2001: 84).

Daha önce DPT müsteşarlığı görevi ile “yönetici elit” konumuna yükselme yolunda ilk adımını atmış olan Özal'ın Sabancı Holding kariyeri, bu konumu pekiştirmiştir. Özal, 1975 yılında Sabancı Holding'den ayrılmıştır. Ayrılık nedeni Sakıp Sabancı'ya göre politikaya atılmak istemesi, Özal'ın eşi Semra Özal'a göre ise kendi işini kurmak istemesidir (Birand ve Yalçın, 2012: 46-47). Daha sonra yaşanan süreç bu iddiaların her ikisini de doğrulayacaktır. Özal hem kendi işini kuracak hem de politikaya atılacaktır.

3.1.5. İşveren Sendikası Yöneticiliği ve İlk Siyasi Girişim (1975-1979)

Özal, Sabancı Holding'den ayrıldıktan sonra üç arkadaşıyla birlikte demir-çelik endüstrisinde faaliyet gösteren bir şirket kurmuştur. Şirkete bağlı biri çelik, diğeri ise demir döküm yapan iki fabrikada bir süre üretim yaptıktan sonra 1979 yılında bu şirket tasfiye edilmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 47). Özal, kendi şirketinde yöneticilik yaptığı dönemde 1976 yılında girdiği Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nda üyelik, yönetim kurulu başkanlığı ve genel başkanlık yapmıştır (Özen, 2011: 123). Sendika başkanlığı yaptığı dönem ile ilgili olarak: “Türkiye'nin en zor MADEN İŞ MESS grevinin çözümü benim üzerimden geçti” diyen Özal, bu görevin kendisi için önemli bir tecrübe olduğunu ifade etmiştir (Barlas, 2001: 85). Bora (2005b: 589), Özal'ın MESS başkanlığı süresince bu sendikanın “*sol sendikalizme karşı militan bir sendikal-sınıfsal misyon üstlenmesine*” katkıda bulunduğunu iddia etmiştir. Özal'ın daha sonraki süreçte sermaye sınıfı ile ilişkileri de bu iddiayı doğrular nitelikte olmuştur.

1977 yılı seçimlerinde Özal, ilk siyasi girişimini yapmış ve MSP'den İzmir milletvekilliğine aday olmuştur. Özal'ın MSP'den adaylığı, bir iddiaya göre kendisinin dışında gelişmiş, o dönemde bu partide siyaset yapmakta olan kardeşi Korkut Özal, kendisine haber vermeden aday göstermiş ve aday gösterildiği sırada Londra'da olan Özal durumdan ancak yurda döndükten sonra haberdar olmuştur. Özal, aslında Demirel'in lideri olduğu AP'de siyaset yapmayı düşünmesine, hatta Demirel'in onu Kayseri'den aday göstermeyi düşünmesine (Birand ve Yalçın, 2012: 54) rağmen kardeşini kırmamış ve bu teklifi kabul etmiştir. Özal'ın MSP'den adaylığı, eşi Semra Hanım ile arasında ciddi sorunlara yol açmış ve Semra Hanım'ın bu durumu protesto

edip ABD'ye gitmesine neden olmuştur. Özal'ın seçimi kaybetmesi ile bu sorun çözülmüştür (Birand ve Yalçın, 2012: 50).

Bir başka iddiaya göre ise, Özal'ın MSP'den adaylığı, Nakşibendi tarikatının o zamanki lideri Mehmet Zahit Kotku'nun talebiyle gerçekleşmiştir. Kotku, MSP lideri Erbakan'dan Özal'ı aday göstermesini istemiş, Özal ise, MSP'de politika yapmayı istemiyor olsa da Kotku'yu kırmamak için bu adaylığı kabul etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 50-51). Özal, Barlas'a verdiği bir röportajda ifade ettiğine göre, 1977 seçimlerini kaybetmiş olmayı “Allah'ın takdiri” olarak görmüş ve bu kayıptan memnuniyet duymuştur. Zira, o seçimi kazanması durumunda, diğer MSP'li siyasetçiler gibi o da 12 Eylül Darbesi sonrasında yasaklı duruma düşecek ve bu durumda siyasi hayatı daha farklı bir seyir izleyecektir (Barlas, 2001: 86).

Özal'ın milletvekili adayı olup seçilemediği, dolayısıyla ilk politikaya atılma girişimi kadük kaldığı için özel sektörde çalışmaya devam ettiği 1977 ile üst düzey bürokrat olarak çalışmaya başladığı 1979 yılları arasını kapsayan dönem hem siyasi hem de ekonomik anlamda kaosun egemen olduğu bir süreç olmuştur. Sık sık hükümetlerin değiştiği, azınlık hükümetlerinin kurulduğu bu dönemde, ekonomik darboğazın yanında toplumsal şiddet olayları da yaşanmıştır (Akşin, 2007: 305-306). 17 Nisan 1978'de Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine suikast amaçlı gönderilen bombalı paketin infilak etmesi sonucu ölmesi üzerine, kentte olaylar çıkmış ve çok sayıda işyeri yağmalanmıştır (Katılmış, 2018: 81-82). 22 Aralık 1978'de ise, Kahramanmaraş'ta şiddet olayları yaşanmıştır. Bir gün önce öldürülen iki öğretmenin cenazesi sırasında eli silahlı, taşlı ve sopalı kalabalıklar kente hâkim olmuş ve bebeklerin bile öldürüldüğü şiddet olayları yaşanmıştır. Dönemin kaotik siyasi ortamında emniyet güçlerinin ilk aşamada müdahale etmediği ve sonradan güçlkle durdurabildiği olaylar sonucunda 109 kişi hayatını kaybetmiş, 176 kişi yaralanmış ve 500 ev ve işyeri yağmalanmıştır (Özdemir, 1997: 245).

Özal, sanayici olarak çalıştığı ve ekonomik darboğazın devam ettiği 1977 ile 1979 yılları arasında TÜSİAD ile de oldukça yakın ilişkiler geliştirmiş ve bu derneğe çeşitli raporlar hazırlamıştır. Özal, 28-29 Nisan 1979 günlerinde Ankara Dedeman Oteli'nde Aydınlar Ocağı tarafından düzenlenen ve üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Süleyman Demirel'in de katıldığı “Türkiye'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik

Meseleleri” başlıklı toplantıda ise, “*Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları*” isimli bir rapor sunmuştur. Müslüman-muhafazakâr değerlerle modernleşmeyi uzlaştırma hedefi güden bu rapor, ekonomide devletin rolünün kısıtlanması gerektiğini öngördüğünden dolayı o dönemde tam olarak anlaşılammış ve ekonomi yöneticileri tarafından bile tepkiyle karşılaşmıştır. Bu durum Özal’ın vizyon sahibi siyasetçi yönünün bir göstergesi olarak görülmüştür. Özal’ın siyasi hayatı boyunca hazırladığı en özgün ve en önemli raporlardan biri olan bu belge, daha sonra, özel toplu konut projesinden kambiyo reformuna kadar, hem 24 Ocak Kararlarında hem de ANAP’ın seçim bildirisi ve hükümet programlarında Özal’ın ekonomi ile ilgili sorunlara çözüm getirmek için yararlandığı temel bir kaynak görevi görmüştür. (Özdemir, 2014: 64-65).

1979 yılının ekim ayında ekonomik kriz ve toplumsal şiddet giderek önlenemez bir duruma gelmiş, üretim sorunu nedeniyle birçok ürün karaborsaya düşmüş, dış borçlar ödenemez hale gelmiş ve döviz açığı had safhaya ulaşmıştır (Özgedik, 2019: 86). Bu süreçte 14 Ekim’de yapılan ara seçimde bağımsız milletvekillerinin desteğiyle iktidarda olan CHP’nin karşısında AP’nin önemli bir oy oranı yakalamış olması, mevcut hükümetin istifa etmesine ve Süleyman Demirel tarafından bir azınlık hükümeti kurulmasına yol açmıştır (Keskin, 2002: 64).

3.1.6. Turgut Özal’ın İkinci Bürokrasi Dönemi ve Bakanlık Deneyimi (1979-1982)

Turgut Özal’ın ikinci kez ve daha öncekine kıyasla daha üst düzeyde bürokrat olarak çalışmaya başlaması, 17 Ekim 1979’da Demirel’in kurduğu azınlık hükümeti ile başlamıştır. Özal, böylece Mosca’nın “yöneticiler, beyaz yakalı işçiler, bilim adamları, mühendisler ve aydınlardan” oluştuğunu ifade ettiği ve yalnızca elitlere yeni üyeler sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumun yönetiminde can alıcı bir rol oynadığını iddia ettiği “alt elitler” (Bottomore, 1997: 12) arasına girmiştir. Özal, 3 Aralık 1979’da Başbakanlık Müsteşarı ve DPT Müsteşar Vekili olarak göreve başlamıştır (Özdemir, 2014: 78). Kendi ifadesine göre, Demirel ilk olarak Özal’a Merkez Bankası Başkanlığı’nı teklif etmiş, ancak Özal, Merkez Bankası’nda faydalı olamayacağını Demirel’e şöyle izah etmiştir:

Merkez Bankası, Hazine’nin kontrolündedir. Ben şimdi oraya gideceğim onun münakaşasını, mücadelesini yapacağım. Türkiye’nin meselesi bu değil şu anda. Siz beni Başbakanlık Müsteşarı yaparsınız, Planlama Müsteşar vekili yaparsınız. Ekonomik Koordinasyon Kurulu’nu verirsiniz. Para Kredi Kurumu’nu verirsiniz... Onları verirsiniz ancak bu şartla gelirim ve yardım ederim. Bu olmazsa zaten yapılması mümkün değil. Çok zor devre (Barlas, 2001: 85).

Demirel'in şartlarını kabul etmesiyle göreve başlayan Özal, Demirel'in talimatıyla bir "ekonomik istikrar paketi" hazırlamaya başlamıştır. Özal, kendi ifadesiyle on-on beş defa yurtdışına çıktığı, Dünya Bankası ve Amerika'dan Japonya'ya dek birçok ülkenin ekonomik durumunu incelendiği bu temaslar sonrasında ekonomik istikrar paketini 24 Aralık 1979'da tamamlamıştır (Özdemir, 2014: 79). Gelir dağılımını, çiftçinin, esnafın, memurun, işçinin durumunu, yüzde yüzü aşan enflasyonu, döviz darboğazını, karaborsayı, düşmekte olan üretimi, artan işsizliği, yoksulluğu, azalan yatırımları, sanayi üretimindeki düşüşü, kötüleşen gelir dağılımını özetleyen ve çıkış yollarına ilişkin öneriler sunan ve Başbakan Demirel tarafından da onaylanan paket, 24 Ocak Kararları olarak bilinen, bir anlamda "*kemer sıkma*" önlemleri olan ekonomik tedbir paketinin temel kaynağı olmuştur (Özdemir, 2014: 79).

Bakanlar Kurulu, 24 Ocak 1980 günü toplanmış ve bu tedbir paketini tartışmıştır. Türk parasının Amerikan doları karşısındaki değerinin yeniden belirlenerek otuz beş liradan yetmiş liraya çıkarılması, bir anlamda, %100 devalüasyon yapılması, birçok temel tüketim ürününe yüksek zamlar yapılması ve daha önce üzerinde mutabık kalınmış IMF tedbirlerinin uygulanmaya konması gibi önlemleri içeren paket, Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiştir. Başbakan Demirel, Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında "Her hükümet için sıkıntılı sayılabilecek tedbirlerin alınması zorunludur. Biz bu tedbirleri aldık." şeklinde bir açıklama yapmıştır. Paket, 25 Ocak 1980'de Resmî Gazete'de yayımlanmıştır (Kanmaz, 1999: 12-13). Özal hem paketin kabul edilmesinden önce hem de Resmî Gazete'de yayımlanmasından sonra Genelkurmay Başkanlığı'na paket hakkında bilgi verip onay almıştır. 24 Ocak Kararları ile "altmış yıllık karma ekonomi uygulamaları yerine serbest piyasa sistemine geçilmesi, ihracatın önündeki engellerin kaldırılması, ithalatın liberalizasyon yoluyla dışa açılması, devletin ekonomiye müdahalesinin daraltılması, Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi, döviz kurlarının hükümetlerce belirlenmesinden vazgeçilmesi, Türk lirasının konvertibiliteye kavuşturulması ve özel sektörün güçlü bir teşvik sistemiyle desteklenmesi" amaçlanmıştır (Kansu, 2004: 476).

24 Ocak Kararlarının uygulanması ile birkaç ay içinde karaborsa geniş ölçüde yok olmuş; piyasalarda mal tekrar bulunmaya başlayınca kuyruklar bitmiş, IMF'nin ilk kredi dilimini serbest bırakması, ihracattaki artış ve ülke dışına kaçmış olan paranın hayali ihracat gibi yollarla geri gelmesi sonucunda döviz gelirleri hızla artmıştır. Başbakan

Demirel, ekonomik durumdaki bu iyileşme için, “yüz gün içinde kısıtlıkları sona erdirdiklerini” iddia etmiştir. 24 Ocak Kararları, kısa sürede bazı olumlu sonuçlar vermesinin yanında Türkiye’nin ekonomi yönetimi anlayışını geri dönüşü olmayacak şekilde kökten değiştirmiştir. O kadar değiştirmiştir ki, Türkiye’nin 2000’li yılların başında uygulamaya başladığı küreselleşen dünya ile entegre olma, AB’ye uyum sağlama gibi politikaların bile Özal’ın 24 Ocak Kararları ile başlattığı reform ve değişim sürecinin bir sonucu olduğu iddia edilmiştir (Özdemir, 2014: 87).

24 Ocak Kararları, bir yönüyle, o yıllarda dünyanın birçok ülkesinde benzerlerine rastlandığı gibi, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların zorlaması ve 1970 sonlarında içine düşülen krizin değişimi zorunlu hale getirmesi sonucu alınması kaçınılmaz kararlar olarak görülmüştür. Özal’ın Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlarla güçlü ilişkileri, küreselleşme ve liberalizasyon gibi konulardaki uluslararası deneyimi, değişim ihtiyacını zamanında görmesi ve riskleri göze alarak değişimin gereklerini yerine getirmesi ve aldığı kararları tereddütsüz uygulama becerisi bu kararların, verili anlamda da olsa, olumlu sonuçlar vermesine önemli bir neden teşkil etmiştir (Özdemir, 2014: 88).

24 Ocak Kararlarının, kısa sürede görülen olumlu sonuçlarının yanında olumsuz sonuçları da olmuştur. Kansu (2004: 482-483)’nın ifade ettiğine göre bu olumsuz sonuçlar Özal’ın; “piyasa sisteminin sağlıklı işleyebilmesi için kurumsal, yasal ve davranışsal altyapı gerekliliğinin göz ardı etmesi, piyasanın ‘görünmez elinin’ maharetine ve yanılmazlığına koşulsuz inanması, piyasalarda tekelci güçlerin belirmesini engelleyerek rekabeti oluşturmak, tüketiciyi korumak ve etkin bir finansal düzeni geliştirmek için siyasetten özerk, denetim ve kontrol mekanizmalarının oluşturulmasının ve bağımsız bir merkez bankasının varlığının bu sistemin sağlıklı işlemesi için yaşamsal rolünü kavrayamaması” gibi hatalarının eseridir. Yazara göre, Özal, değişimi getirirken, değişimin de planlanması gerektiğini düşünmemiştir. Özal, ayrıca, piyasa sistemine geçişin kaçınılmazlığını kavramış ancak ekonomik istikrarın, düşük enflasyonun uzun vadeli ekonomik büyüme ve kalkınma için ne kadar önemli olduğunu bir türlü anlayamamıştır. Kansu’ya göre, bu yüzden, Türkiye bu reformun bütün olumlu sonuçlarına rağmen, yüksek maliyetini de birbirinin peşinden gelen ekonomik istikrarsızlıklarla, kronikleşen enflasyonla, çığ gibi büyüyen kamu borçlarıyla, düşen üretim ve istihdamla ödemeye devam etmiştir.

24 Ocak Kararlarının uygulanmaya başlamasının ardından Özal, 3 Şubat 1980’de Almanya’ya 6 Şubat 1980’de de ABD’ye giderek IMF’den ekonomik yardım talebinde bulunmuştur. Özal, 24 Mart 1980’de ise, Türkiye’ye yapılacak yardım miktarının kesinleşeceği OECD toplantısına katılmış ve 25 Mart’ta bu yardımın tutarı, 77,4 milyon dolar olarak onaylanmıştır (Kanmaz, 1999: 39). 31 Temmuz 1980’de Türkiye Odalar Birliği tarafından hazırlanan, 1980 yılının ilk üç ayını değerlendiren raporda, “24 Ocak istikrar tedbirlerinin ilk sonuçlarının hissedildiği, uygulanan tedbirlerin isabetli bulunduğu” belirtilmiştir. Özal, 4 Ağustos 1980’de yaptığı açıklamada, “24 Ocak Kararlarında en önemli hedefin enflasyon hızını aşağı çekmek olduğunu, bunun da büyük bir mücadeleyle başarıldığını” ifade etmiştir (Kanmaz, 1999: 75-78).

1980 yılının yaz aylarında, ekonomik sıkıntıların yanında toplumsal şiddet olayları da devam etmiştir. Mayıs ayında MHP milletvekili Gün Sazak’ın öldürülmesi, ardından temmuz ayında yaşanan Çorum olayları ve eski başbakanlardan Nihat Erim’in öldürülmesi, yine aynı ay içinde Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler’in öldürülmesi gibi olaylar toplumdaki huzursuzluğu derinleştirmiştir (Kongar, 2006: 187). Nisan ayından beri Cumhurbaşkanı seçimini gerçekleştiremeyen siyasetçilerin sorunlara çözüm getiremediği bu kaos koşullarında 12 Eylül 1980’de ordu, yönetime el koymuştur (Milliyet Gazetesi, 12.09.1980).

12 Eylül 1980 günü iktidara el koyup sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan eden darbe yönetimi, parlamento ve hükümeti feshetmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığını kaldırmıştır (Milliyet Gazetesi, 12.09.1980). Özal, darbe gününü Barlas’a şöyle anlatmıştır:

12 Eylül 1980 sabaha karşı beni Tevfik Bey (Ertürk) aradı. O sırada başbakanlık müşaviriydi. Haber verdi Tevfik Bey... ‘İhtilal olmuş’ dedi. Düşündüm. Eh ne yapalım. Olmuşsa olmuştur. Tekrar yatağa girip yattık. Sabah 7’de bizi evden aramışlar. Semra Hanım çıkmış. Sonra kaldırdı beni. ‘Size araba gönderip, aldıracağız’ dediler. Bir cip mi nedir, ona benzer bir araba geldi. Biz başbakanlığa gittik. Albay rütbeli bir deniz subayıydı galiba. ‘Vazifenize başlayın’ dediler. Ben müsteşarlık makamına oturdum, arkadaşları çağırdım. Şunlar şunlar gelsin diye liste verdim. Böylece, 12 Eylül’de ilk çalışmaya başlayan kurum, başbakanlık oldu (Barlas, 2001: 16).

Darbe sonrası oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), hükümet kurma görevini, darbeden kısa süre önce emekli olan, amiral Bülend Ulusu (1923-2015)’ya vermiştir. Bir iddiaya göre, Özal’ın 12 Eylül günü başbakanlığa gidişinde darbe yönetimi tarafından göreve getirilmesi düşünülen Turhan Feyzioğlu (1922-1988)’nin yerine başbakanlığa getirilmesini tavsiye ettiği için (Birand ve Yalçın, 2012: 102-103),

başka bir iddiaya göre ise, Feyzioğlu kendi isteğiyle başbakanlık görevinden feragat ettiği için (Birand ve Yalçın, 2012: 109) bu görev Ulusu'ya verilmiştir.

12 Eylül yönetimi, darbenin önemli nedenlerinden biri olan sosyo-ekonomik patlamalara sebebiyet vermemek için ekonomik programın yürütülmesinin programa hâkim ve uluslararası finans çevreleri ile yakın ilişkiler kurma potansiyeli (Birand ve Yalçın, 2012: 108) nedeniyle 24 Ocak Kararlarının mimarı ve uygulayıcısı Turgut Özal'ı ekonominin başına getirmek istemiştir. Özal, bu teklifi kabul etmeden önce devrik Başbakan Demirel'i arayıp onay istemiş, Demirel'in "*Aman, memleket meselesidir. Kabul et.*" demesi üzerine de görevi kabul etmiştir (Barlas, 2001: 19). Böylece Özal'ın bürokrasi kariyeri bakanlık düzeyine taşınmış ve Başbakanlık Müsteşarı Özal, Ulusu'nun 21 Eylül 1980 tarihinde açıkladığı yeni kabinede Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olmuştur (Hürriyet Gazetesi, 22.09.1980). Böylece bir önceki askeri müdahale olan 12 Mart Muhtırası sonrası görevden alınan Özal, bu defa başka bir askeri yönetim tarafından onore edilmiştir (Kongar, 2006: 197).

Ne var ki, Özal'ın 12 Eylül yönetimi ile çalışması, kısa sürede sonlanmak durumunda kalmıştır. Özal, ilk zamanlarında başarılı bulunan performansını uzun süre devam ettirememiş ve özellikle 24 Ocak tedbirlerinin bir sonucu olarak finansal sistemin serbestleşmesi ve bunun sonucunda başlayan faiz yarışının 'banker krizi' olarak adlandırılan bir finans krizine yol açması ile Özal'ın ekonomi yönetimine eleştiriler getirilmeye başlamıştır (Özen, 2011: 123). Banker krizinin 1982 yılının ortalarında derinleşmesi ve ekonomi yönetimine yöneltilen eleştirilerin artması üzerine darbe yönetimi tarafından Maliye Bakanı Kaya Erdem'in istifa etmesi istenmiştir. Erdem'in istifasından bir gün sonra, 13 Temmuz 1982 günü Özal da istifa etmiştir (Özdemir, 2014: 112-113). Özal, veda mesajında, 12 "*Eylül Harekâtı ile anarşi ve terörün süratle aşağı çekilerek memlekette sulh ve sükunun sağlanması, karanlık olan ekonomik tabloyu kısa bir sürede ümitli bir tablo haline getirmiştir.*" ifadelerini kullanmıştır (Kanmaz, 1999: 242-243). 12 Eylül Darbesinin liderlerinden, MGK Başkanı ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren (1917-2015), Özal'ın daha önce de iki defa istifa ettiğini fakat kendisinin kabul etmediğini ifade etmiştir. Evren, "*disiplinsiz*" olarak tarif ettiği Özal'ı; "*başına buyruk, kafasına eseni yapmak isteyen bir tip*" olarak tanımlamış ve cesur kararlarının bazen kötü sonuçlar verdiğini, bu nedenle de Özal'ın

“eteğini çekecek” birisine ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 116).

Diğer taraftan, darbe yönetimi tarafından MGK’ya bağlı olarak oluşturulan Danışma Meclisi yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. Danışma Meclisi, 120 tanesi valilerin önerdiği adayların içinden MGK tarafından seçilmek koşuluyla, 160 üyeden oluşmuştur. Geriye kalan 40 üye ise, doğrudan MGK tarafından seçilmiştir. Danışma Meclisi’ne üye olma şartları arasında, 11 Eylül 1980 itibariyle hiçbir siyasi partiye üye olmamak ibaresi yer almıştır. Danışma Meclisi’nin kurulmasından bir hafta önce, yeni yapılacak anayasaya siyasi partilerin etki etmesi ihtimalinin engellenmesi için bütün siyasi partiler feshedilmiştir. Danışma Meclisi açıldıktan sonra, anayasa hukuku profesörü Orhan Aldıkaçtı (1924-2006) başkanlığında bir Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon tarafından hazırlanan ve MGK Başkanı Kenan Evren’in yedi yıllık süreyle cumhurbaşkanlığı yapmasını da kapsayan anayasa taslağı, 7 Kasım 1982’de referanduma sunulmuştur. “Evet” oylarının beyaz, “hayır” oylarının ise mavi pusulaya basıldığı referandumda; askeri yönetim, şeffaf oy zarfları kullanarak potansiyel “hayır” oylarını denetlemek istemiştir. Katılımın mecburi tutulduğu, oy kullanmamanın ceza-i müeyyideye tabi tutulduğu, geçici maddelerinin bile eleştirilmesinin yasaklandığı ve çeşitli baskılarla reddetmenin fiilen, handiyse, imkânsız hale getirildiği yeni anayasa, %91,27 katılımı ve %91,37 gibi oldukça yüksek bir oranla kabul edilmiş, böylece MGK Başkanı Evren de Cumhurbaşkanı olmuştur (Uğraş, 2019: 43).

Darbe yönetiminin ülke çapında uyguladığı baskı ve yüz binlerce kişinin tutuklandığı, binlerce kişinin idam cezasına çarptırıldığı, bunlardan on beşinin cezasının infaz edildiği; ancak darbe lideri Evren’in de siyasi terörü sonlandırmış olduğu için kamuoyu tarafından destek gördüğü bir ortamda kabul edilmiş olan yeni anayasa, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamını tamamen tersine çevirmiştir. Yürütmenin iktidar alanını genişleten yeni anayasa, cumhurbaşkanı ve MGK’nın yetkilerini de arttırmıştır. Siyasi amaçlı grevleri yasaklayan ve basına kısıtlamalar getiren anayasa, ulusal çıkarlar, kamu düzeni veya kamu sağlığı gerekçesiyle temel hak ve hürriyetleri kısıtlamaya da yetkili kılınmıştır (Zürcher, 2000: 407-408).

1982 Anayasasının kabul edilmesinden sonra darbe yönetimi siyaset alanını yeniden biçimlendirme çalışmalarına başlamış ve 1983 yılının mart ayında darbe

öncesinde siyaset yapmış olan siyasetçiler on yıl süreyle siyasetten men edilmiştir. Yeni partilerin kurulmasına şartlı olarak onay veren darbe yönetimi, kurulacak partilerin kurucularının MGK onayına tabi olması zorunluluğu getirmiş ve partilerin kadın -ya da gençlik- kolları kurmalarına, köylerde şube açmasına ve sendikalarla ilişki kurmalarına yasak getirmiştir. Böylece siyasi partilerin etkinlik alanını iyice daraltan darbe yönetimi, 3 Mart 1982’de Siyasal Partiler Yasası’nı ilan etmiş ve seçimlerin yapılmasına izin vermiştir (Zürcher, 2000: 410).

3.1.7. Parti Kurma Hazırlığı (1982-1983)

Özal, 1982 yılında bakanlıktan istifa ettikten hemen sonra göreve geri dönmesi için herhangi bir ikna etme operasyonuna maruz kalmamak için Cumhurbaşkanı Evren’e bile haber vermeden Antalya’nın tatil beldesi Side’ye gitmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 137-138). Özal kendisinden bir gün sonra Side’ye gelen Kaya Erdem ile iki ay kadar Side’de kalmıştır. Özal, bu iki aylık süreçte daha sonradan ANAP’ın kurucuları arasında yer alacak olan birçok kişi ile görüşmüş ve parti kurmak konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur. Erdem’in ifade ettiğine göre partinin isminin “*Anavatan Partisi*” olması kararı da Side’de verilmiştir. Yine Erdem’in ifadesine göre, Side’de bulundukları dönemde, yeni bir siyasi parti kurmaları yönünde halk tarafından da yoğun bir taleple karşılaşmışlardır (Birand ve Yalçın, 2012: 138-140). Özal, Side’de bulunduğu günlerde 26 Ağustos 1982’de bir gazeteye verdiği demeçte “şartların uygun olması durumunda siyasete atılacağını” söylemiştir (Özdemir, 2014: 113-114).

Özal, her ne kadar 22 Şubat 1982’de bir gazeteye verdiği demeçte “*Siyaseti şahsen hiç düşünmedim. Sadece geçmişte ufak bir tecrübem olmuştu. Ayrıca siyaseti yapabileceğimi pek sanmıyorum.*” demiş ve partinin kurucularından Mehmet Keçeciler de bu yönde bir iddia ortaya atmış olsa da (Birand ve Yalçın, 2012: 145), parti kurma fikrinin başbakan yardımcılığı yaptığı dönemde olduğu yönünde başka iddialar da vardır. Bu dönemde Malatya’da görüştüğü, daha önceden tanıdığı din alimi Hacı Hulusi Efendi isimli kişiye darbe hükümeti ile çalışmanın zorluklarından ve seçilmiş demokrasiye dönülmesi gerektiğinden bahseden Özal, halk, ekonominin önde gelenleri ve uluslararası temsilcilerin kendisinden bir parti kurup siyasi hayatı devam ettirmesini istediklerini ifade etmiş ve bu konuda Hacı Hulusi Efendi’nin fikrini almak istemiştir. İddiaya göre, söz konusu görüşmede Hacı Hulusi Efendi Özal’ın parti kurmasına onay

vermiştir (Özdemir, 2014: 111-112).

Ekim ayının sonuna kadar Side’de kalan Özal, burada parti ile ilgili bazı hususları netleştirdikten sonra Suudi Arabistan’a, oradan da Katar’a gitmiştir. Daha sonra Londra’ya giden Özal, bir süre orada kaldıktan sonra ABD’ye geçmiş ve ABD’de bir süre zayıflama tedavisi görmüştür. Özal 1983 yılının şubat ayında Türkiye’ye zayıflamış olarak, yeni bir imajla dönmüştür (Barlas, 2012: 34-37). Türkiye döndükten hemen sonra parti çalışmalarına tekrar başlayan Özal, Bülend Ulusu’nun birlikte siyaset yapma teklifini reddetmiştir. Kenan Evren’den parti kurma izni isteyen Özal’a Evren, eski MHP ve MSP’lileri kadrosuna almaması şartıyla onay vermiştir (Barlas, 2012: 37). Bunun üzerine İstanbul’da bir ofis kiralayan Özal, parti kurma çalışmalarına başlamıştır. 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na Anavatan Partisi’nin kuruluş dilekçesi verilmiştir. Partinin amblemi Türkiye haritası üzerinde bir petek ve petek üzerinde bir arı şeklinde bizzat Özal tarafından çizilmiştir. Türkiye haritası ülkenin bütün kesimlerini, arı ise çok çalışmayı sembolize etmiştir (Özdemir, 2014: 59).

MGK, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak genel seçimlere yalnızca üç partinin katılmasına izin vermiştir. Bunlar; Turgut Özal tarafından kurulan ANAP ve darbe yönetimi tarafından emekli General Turgut Sunalp (1917-1999)’a kurdurulan, darbe yönetiminin desteklediğini açıkça gösterdiği MDP (Özdemir, 2014: 121) ve Necdet Calp (1922-1998) tarafından kurulan Halkçı Parti olmuştur (Canlı, 2020: 110). MGK Başkanı Evren, ANAP’ın kurulmasına darbe yönetimi tarafından izin verilmesinin nedeninin aslında bir tür “*toplum mühendisliği*” çabası olduğunu: “Sağda, bir parti, solda bir parti kurdurmaya kalkarsak, sağ çok büyük bir çoğunlukla iktidara gelir. Anayasa’yı da değiştirir. Halbuki bu Anayasa’ya on sene daha ihtiyacı var Türkiye’nin. O bakımdan sağda iki parti olsun istedik.” cümleleriyle ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2012: 178-179).

Bir iddiaya göre MGK, Özal ve Erdem’in bakanlık yaptıkları dönemde patlayan “banker skandalı” nedeniyle soruşturma başlatmış ve bu iki kişinin yönetimde olması nedeniyle ANAP’ın da seçime girmesine izin vermek istememiştir. Aynı iddiaya göre, MGK’nın bu konuda ikna olmasını geçmişte NATO başkomutanlığı ve dışişleri bakanlığı yapmış olan ABD’li Alexander Haig isimli bir yetkilinin MGK Başkanı Evren ile görüşüp ABD’nin Özal’ın seçime girmesinden yana olduğunu ifade etmesi

sağlamıştır. Bu görüşmenin ardından MGK, ANAP'ın seçime girmesine onay vermiştir. MGK'nın ANAP'a onay vermesinin bir başka nedeni olarak da Evren'in ANAP'ın seçimi kazanma şansını düşük görmesi olmuştur. Evren, Sunalp'ın partisi MDP'nin seçimi kazanacağından emin görünmüş ve Özal'a kazanma şansı tanımamıştır (Çölaşan, 1989: 138-141).

Ne var ki, Evren'in öngörüsü tutmamış ve Özal, seçim öncesinde televizyonda yaptığı ikna edici konuşmalar ve enflasyonu düşürme gibi seçmenin nabzını iyi tutan vaatleriyle seçmeni ikna etmeyi başarmıştır. Emir komuta zinciri içinde hareket ediyormuş gibi görünen asık suratlı eski asker Sunalp'ın aksine güler yüzlü ve esprili görüntüsüyle “halkın içinden biri” gibi görünen Özal (Çölaşan, 1989: 141) seçimde, %45,15 oranında oy alıp partisi ANAP'ı tek başına iktidara taşıırken, Halkçı Parti %30,46, Sunalp'ın yönetimindeki MDP ise, %23,27 oranında oy almıştır (Canlı, 2020: 111).

3.2. Turgut Özal'ın Siyasi Hayatı (1983-1993)

Turgut Özal, 1983 yılında kurduğu ve cumhurbaşkanlığına seçildiği 1989 yılına dek liderliğini yaptığı ANAP'ın kuruluş ve yükseliş sürecinin tamamında etkinlik anlamında partisinin kurumsal kimliğinden daha baskın bir lider profili çizmiş, tek başına, parti teşkilatının sembolü haline gelmiştir. Türkiye'de Menderes ile başlayan ve Demirel ile devam eden liderin partinin kurumsal kimliğinden daha aşkın bir figür olarak görülmesi siyasetini devam ettiren Özal (Çoruk, 2020: 122), 1989 yılında tartışmalı bir şekilde cumhurbaşkanlığına seçilene dek partinin başında kalmıştır. Özal bu dönemde, özellikle sosyo-ekonomik anlamda, birçok dönüşüme imza atmakla birlikte ailesi ile ilgili iddialar, ANAP çevresindeki kişilerle ilgili yolsuzluk ve hayali ihracat iddiaları, enflasyonun düşürülememesi gibi nedenlerle sert şekilde eleştirilmiştir. 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilen Özal, bu görevinin devam ettiği 1993 yılında kalp rahatsızlığı nedeniyle vefat etmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde Özal'ın başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı dönemi ele alınacaktır.

3.2.1. “Yeni Sağ”ın Türkiye’de İktidara Gelmesi (1983)

1970’li yılların sonundan itibaren, 1979 yılında Birleşik Krallık’ta Margaret Thatcher’in (1925-2013), 1981’de ise ABD’de Ronald Reagan’ın (1911-2004) iktidara

gelmiş olması, iki siyasetçinin birbirine yakın liberal-muhafazakâr anlayışı nedeniyle siyaset bilimi literatüründe “*Yeni Sağ*” iktidarı olarak kavramsallaştırılmıştır (Kurun, 2017: 359). Bu dönemde yaşanan ekonomik krizin tırmanarak derinleşmesi, işsizlik, yoksulluk, enflasyon, bütçe açıklarının ve petrol fiyatlarının artması gibi bir dizi gelişme, bu yeni sağ siyasetin güç kazanmasını sağlamıştır. Ekonomide liberalizmi, siyasette ise muhafazakârlığı savunan bu yeni sağ siyaset, devletin piyasaya müdahalesine, kamu yatırımlarında bulunmasına ve sosyal harcamalar yapmasına karşı çıkarak üretim ve hizmet alanını özelleştirmeyi ve serbest piyasa ekonomisine geçmeyi savunmuştur (Duman, 2018: 111). Sosyalist SSCB’de bile Mihail Gorbaçov liderliğinde “*glasnost*” ve “*perestroyka*”²² diye adlandırılan yeni bir neo-liberal düzene geçişin koşullarının oluşturulmaya çalışıldığı bu dönemde, Özal’ın iktidara gelişi, ekonomi anlayışı bakımından liberal, siyasi anlayışı bakımından ise muhafazakâr olarak kabul edilmesi nedeniyle, 1980’li yılların başındaki dünyanın “*zeitgeist*”ına²³ uygun görülmüştür (Boratav, 2015: 152).

“Eski ile yeninin mücadelesinde yeniyi temsil ettiğini” iddia ettiği (Güner, 2003: 55) partisini kurduktan sadece altı ay sonra iktidara gelmiş olması hem dünyada yükselişte olan bu yeni sağ siyasetin serencamına uygun olmasına hem de ülkedeki siyasi bir boşluğu doldurmasına bağlanan (Özdemir, 2014: 136) Özal ise, Barlas ile yaptığı söyleşide bu durumu daha çok kendi iradesi dışında ortaya çıkan “*fatalist*” etkenlere dayalı olarak açıklamıştır:

Bakın şimdi... Anavatan’ın kuruluşu aslında, eşyanın tabiatına tam uygun değil... Meselâ benim, devrilen bir siyasi iktidarın adamı olmama rağmen, darbeyi yapan askerler tarafından tutulmam eşyanın tabiatına aykırı... Anavatan’ın kuruluşu ve iktidar oluşu da eşyanın tabiatına aykırı. Çünkü Türk siyasi hayatında iki ekol var. Biri Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri Demokrat Parti... İkisi de İttihat ve Terakki kaynaklı... Biri sağ, biri de sol kanadı İttihat ve Terakki’nin. Biri liberal, biri devletçi. Bu iki partinin veya ekolün arasına giren kimse çok yaşamamış... Oysa biz Anavatan’la, bu iki ekolün dışında, yeni bir çizgi koyduk. Başarı da kazandık. Demek ki Allah, Türkiye’ye yeni bir kapı açmaya karar verdi... Bu suretle çevremizdeki ülkeler krizler yaşayıp, aşağı doğru giderken, Anavatan döneminde Türkiye, başarıları ile ortaya çıktı... Yani Anavatan iktidarı da bir nevi eşyanın tabiatına aykırıdır. Bazı şeyler var ki, bunları biz kontrol edemeyiz... Tarihi kaderi vardır ulusların... Üç aylık çalışma ile doğru dürüst kadrolarını henüz kuramamış bir parti iktidar olacak... (Barlas, 2001: 51-52; Özdemir, 2014: 136).

Siyasi çalışmalarını da zaman zaman ilahi bir duruma bağlayan ve siyasi hayatının devamında “Halka hizmet Hakk’a hizmettir” sloganını sıklıkla kullanacak olan

²² Sırasıyla, “açıklık” ve “yeniden yapılanma” anlamlarına gelen Rusça sözcükler olup Gorbaçov’un reform politikalarıyla özdeşleşmiştir.

²³ “Zamanın ruhu” anlamına gelen Almanca bir ifade.

(Ataman, 2002: 127) Özal, aynı söyleşide, paradoksal bir biçimde, kaderin ötesinde, “değişime ayak uydurmuş” olmasının da bu sonuca etki etmiş olabileceğini kabul etmiştir (Barlas, 2001: 52). Diğer taraftan, Özal, bazı durumlarda başarısını “başka hiçbir liderde var olmayan bilgi birikimine” bağlamıştır (Barlas, 2001: 86).

Özal’ın partisini kurduktan kısa bir süre sonra iktidara gelmesinde, 12 Eylül öncesindeki siyasi nitelikli çatışmalardan huzursuz olan seçmene, ülkenin tamamını temsil ettiğini iddia ettiği “dört eğilim”i birleştirmeyi vaat etmiş olmasının büyük etkisi olmuştur. Bu dört eğilim, AP’nin temsil ettiği liberal anlayış, CHP’nin temsil ettiği sosyal-demokrat anlayış, MHP’nin temsil ettiği milliyetçi anlayış ve MSP’nin temsil ettiği muhafazakâr anlayıştır. Böylece darbe öncesinde kapatılmış olan bu dört partinin seçmenine ulaşmayı hedefleyen Özal’ın aldığı oy oranı, bu hedefe ulaştığını göstermiştir. Bununla birlikte, ANAP’ın “dört eğilim”ini oluşturan unsurlar içinde çoğunluğu milliyetçi ve dindar-muhafazakârlar temsil ederken, sosyal demokratların oranı yok denecek düzeyde kalmıştır. Bu anlamda, Özal, Evren’in partiye eski MHP’li ve MSP’lileri almaması yönündeki tavsiyesine ancak şeklen uymuş, ANAP’ın omurgasını darbe yönetiminin ismen yasaklamadığı eski MHP’li ve MSP’lilerden oluşturmuştur (Mert, 2007: 30).

İktidarının ilk yıllarında yaptığı mitinglerde ellerini başının üstünde birleştirerek yaptığı, “ANAP selamı” ile bu dört eğilimi ifade eden Özal, siyasi hayatı boyunca, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi, bu dört eğilimi temsil etme iddiasına uygun bir profil gösterecek, kimi zaman demokrat, kimi zaman otokrat, bazen liberal, bazen muhafazakâr bir profil sergileyecek ve her durumda siyasi pragmatizm üzerinden tanımlanabilecek bir popülizmle “zamanın ruhu”nu yakalayacaktır (Yıldız, 2018: 42).

6 Kasım 1983 günü yapılan seçimi kazanan Özal, darbe yönetimi tarafından hükümet kurma görevinin kendisine verilip verilmeyeceğinden emin olamadığı bir ay geçirdikten sonra, 7 Aralık 1983 günü bu görevi Cumhurbaşkanı Evren’den almıştır (Cemal, 2013: 43-44). Hükümet kurma görevini aldığı Evren’e “Memleketi bir uçurumun kenarından kurtarmak için yaptığınız bir harekete, elde ettiğiniz başarılı sonuca şükran hislerimizi açıkça ifade ediyoruz.” diyen Özal, “onun direktifleri altında bu devreyi en iyi şekilde geçireceklerini” ümit etmiştir (Özdemir, 2014: 145). Bakanlar

Kurulu listesi Cumhurbaşkanı Evren tarafından 13 Aralık 1983'te onaylanan I. Özal Hükümeti TBMM'de 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oyla güvenoyu alarak görevine başlamıştır (Keskin, 2002: 72).

3.2.2. I. Özal Hükümeti (1983-1987)

13 Aralık 1983 günü ilk ANAP Hükümetini kuran ve başbakanlık görevini Ulusu'dan devralan Özal, bakanlık sayısını düşürmüş ve bürokraside yapısal değişiklikler yapmıştır. İlk Bakanlar Kurulu toplantısında otuzun üzerinde kararname imzalanmıştır. İlk toplantıda bu kadar yüksek sayıda kararnamenin imzalanmış olmasının en önemli nedeni olarak Özal'ın bürokratların bakanların aklını çelmesine fırsat vermek istememesi gösterilmiştir (Keskin, 2002: 72). Özal'ın daha ilk toplantıda sergilemeye başladığı bu tutum, daha sonra çokça göstereceği pragmatizmin fiilen ilk örneklerinden biri olmuştur. Özal, aynı zamanda iktidarının ilk yıllarından itibaren sıkı bir halkla ilişkiler kampanyası da yürütmüştür. İşe imaj değişikliği yaparak başlayan Özal, kalın çerçeveli gözlüklerini değiştirmiş, saçlarını da daha kısa kestirmiştir. Kıyafetlerini de değiştiren Özal, Türkiye'nin siyaset tarihinde ilk defa başvuru bir uygulama ile "*İcraatın İçinden*" isimli bir televizyon programı yapmış ve hükümetin çalışmaları televizyondan halka bizzat Özal tarafından anlatılmaya başlanmıştır (Birand ve Yalçın, 2012: 214).

Seçimin kazanılmasından itibaren çalışmaya başlayan Özal ve ekibi, hükümeti devraldıkları zamana dek geçen bir aylık sürede birçok çalışma yapmıştır. Bakanlar Kurulunun 23 kişiye indirilmesi, Hazine Müsteşarlığı'nın kurulması, çeşitli bakanlıkların birleştirilmesi ve devlet teşkilatlanmasında küçülmeye gidilmesi gibi çalışmalar, hükümet henüz göreve başlamadan önce tamamlanmıştır. Bu çalışmalar, hükümetin kurulmasıyla birlikte hızla TBMM'ye sevk edilmiş ve yasalaşmaları sağlanmıştır. Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem'in ifade ettiğine göre, kambiyo rejiminin düzeltilmesine katkı sağlayan döviz taşıma ve bozdurma serbestisinin de dahil olduğu bu çalışmalar sayesinde ekonomide düşünülen yapısal değişikliklerin %70'i ilk dört ay içinde gerçekleştirilmiştir. Kambiyo rejiminin düzeltilmesi dışında; katma değer vergisinin uygulanmaya konması, sermaye piyasasının genişletilerek yeni borsaların kurulması, bankalar kanununda değişiklikler yapılması, sübvansiyonların azaltılması gibi birçok tedbir, Özal hükümetinin ilk aylarında uygulanmaya konmuştur (Birand ve

Yalçın, 2012: 204-207).

29 Aralık 1983'te uygulanması hedeflenen yeni ekonomik tedbirlerle ilgili kararname Resmî Gazete'de yayımlanmış ve hükümet fiili anlamda icraatlarına 1984 yılında başlamıştır. 12 Ocak 1984'te, IMF ile bir yıl süreli yeni bir anlaşma yapılmış ve Türk lirasının değeri %5 oranında düşürülerek devalüasyon yapılmıştır (Kanmaz, 1999: 348-351). 1984 yılından itibaren, fiziki altyapıda önemli bir aşama kaydedilmiş ve enerji projeleri, telekomünikasyon projeleri, yollar, barajlar yapılmış, dış ticaret ve turizmde çok önemli değişimler yaşanmıştır. Kırsal bölgelerin büyük bölümüne elektrik ve su götürülmüş ve telefon ağı yaygınlaştırılmıştır. Özellikle elektriğin yaygınlaştırılması toplumsal yaşamda önemli kolaylıklar sağlamıştır (Aktürk, 17.04.1993: 55-56).

3.2.2.1. Ekonomik Kalkınma ve Çatışmasızlık Ortamı Önceliği

Özal, ekonomik kalkınmanın aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal gelişmenin de anahtarı olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle, daha çok ekonomi üzerinden yürütülen bir atılım politikası izleyen Özal, 24 Ocak Kararları ile temelini attığı ve ithal ikamesine dayalı ekonomiden ihracata dayalı ekonomiye geçişi öngören ekonomi politikalarını devam ettirmiştir. Böylece serbest piyasanın tesis edilebileceği ve ekonominin global kapitalizm ile bütünleşeceğini varsayan Özal, bu durumun da kalkınmayı destekleyeceğini iddia etmiştir (Bora, 2018: 550-551). Korumacı tedbirlerin uygulanmadığı bu modelde, serbest piyasa ekonomisi ve dışa açılma politikası çerçevesinde özelleştirmeye hız verilmiş, dalgalı kur sistemine geçilmiş, ekonominin lokomotif olma konumu kamudan özel sektöre kaydırılmış, kamu harcamaları azaltılmaya çalışılmış, kambiyo sisteminde ihracat engelleri ortadan kaldırılmış, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuş ve turizm yatırımlarına ağırlık verilmiştir (Safi, 2007: 259-269). Bu hamlelerle; ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın artırılması, ekonomide devlet sektörünün daraltılması, devlet müdahalesinin minimuma indirilmesi, özel sektörün sermaye birikiminin özendirilmesi amaçlanmıştır (Duman, 2018: 116).

I. Özal Hükümeti, serbest piyasanın tesisine yönelik olarak, kambiyo rejimini değiştirmek, faizleri serbest bırakmak, tekelleri kaldırmak, gümrükleri düşürmek, sermaye piyasası kurmak gibi adımlar atmış ve altyapı yatırımlarında, turizm

sektöründe ve ihracatta önemli gelişmeler sağlamıştır; ancak enflasyonun düşürülmesi konusunda başarısız kalınmıştır. Bu dönemde ekonomik büyüme 1983-1986 yılları arasında ortalama %6,9 olarak gerçekleşmiş, ihracat ise teşviklerin de etkisiyle, genel olarak, artış göstermiş ve önceki dönemlerin aksine, tarım ürünleri değil, sanayi ürünleri ihracatına öncelik verilmiştir (Özen, 2011: 134-137).

Özal, iktidarının ilk dönemlerinde partisinin; “milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî parti” olduğunu öne sürmüş ve hedefinin toplumu çatışmasız bir ortamda birleştirerek “yepyeni, kavgasız, Türkiye’yi ileri ve modern bir ülke haline getirecek bir siyasî tablo oluşturmak” olduğunu vurgulamıştır. Özal’ın 1980 öncesinin siyasi partileri olan CHP, AP, MSP ve MHP’den çeşitli isimleri partisine toplaması, bu çatışmasız ortamı sağlama çabasının bir göstergesi olarak görülmüştür (Özen, 2011: 128). Özal’ın çatışmasız bir ortamda siyaset üretme çabası 12 Eylül’e karşı tavrında da görülmüştür (Evren, 1994: 136-137) Özal, iktidara gelişinin ertesinde ilan ettiği hükümet programında 12 Eylül’ü şu cümlelerle olumlamıştır:

12 Eylül 1980 öncesi dönemde, Türk Devletinin otoritesi zedelenmiş ve varlığı ciddi tehlikelere maruz kalmıştır. Anarşi, terör ve bölücülük hareketleri, memleketi bir iç savaşın eşiğine getirmiştir. Milli birlik ve bütünlüğümüzü sağlamak üzere geçici olarak devlet yönetimini üstlenen Milli Güvenlik Konseyi, kısa zamanda huzur, güven ve asayişini temin etmiş, gösterdiği iyi niyetli ve başarılı çalışmalarla milletimizi ve Devletimizi tehlikelerden kurtarmıştır. 7 Kasım 1982 tarihinde milletin büyük bir çoğunlukla kabul ettiği yeni Anayasa ile 6 Kasım seçimlerine kadar uzanan demokrasi yolunun açılması da yine bu iyi niyetli çalışmaların bir neticesidir (Özen, 2011: 129-130).

1984 yılında Time Dergisi’nde yayımlanan röportajında, 12 Eylül yönetiminin çizdiği sınırların dışına çıkma potansiyeli olmadığına dair eleştirilere Özal’ın yanıtı, “geçimsiz bir insan olmadığı, iyi huylu olduğu Cumhurbaşkanı Evren’in de öyle olduğu ve geçmişe değil, geleceğe baktığı için, Türkiye’nin çıkarı için Evren’le iş birliği yaptığı” şeklinde olmuştur (Cemal, 2013: 52-53). Özal’ın 12 Eylül Darbesi’ne karşı ılımlı tavrı çatışma ortamından uzak durmak istemesinin bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda onun pragmatizminin bir sonucu olarak da görülmüştür. Zira o dönemde Evren’le ters düşmek, Özal’ın çıkarlarına uyan bir durum değildir. Evren ve 12 Eylül siyaseti ile iyi geçinmek Özal’ın önüne çıkabilecek engelleri aşmak için gereklidir (Çoruk, 2020: 77).

Özal, çalışmanın sonraki safhalarında görüleceği gibi, söylemleriyle 12 Eylül’ü olumlarken icraatlarıyla, kısmen de olsa, gerek militarizmin gerekse 12 Eylül’ün önemli

bir dayanağı olan resmî ideolojinin karşısında durmuştur. Ayrıca, söylemleri ile icraatları arasında her zaman tutarlılık göstermese de Özal'ın iktidarı boyunca zaman zaman statükocu devlet anlayışını aşındıran hamleler yaptığı (Uluç, 2014: 118) göz önünde bulundurulursa, bu övgünün mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Yine de Özal'ın özellikle iktidarının ilk yıllarında, statükocu anlayışa karşı tavrı, çoğunlukla ekonomi temelinde olmuş, özgürlükçü tutumu ise, söylem düzeyinde kalmıştır.

3.2.2.2. Üç Temel Özgürlük Alanı

Özal, bireysel özgürlük konusuna önem verdiğini çokça ifade etmiş, parti programına da aldığı; “*düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve teşebbüs özgürlüğü*” üzerinde hassasiyetle durmak ve bu prensiplerde devam etmek gerektiğini belirtmiştir (Kurun, 2017: 368). Özal, ekonomik özgürlük ile insan temel hak ve özgürlüklerini paralel özgürlükler olarak görmüş, ekonomik özgürlüğün tek başına yeterli olmadığını, demokratik özgürlüklerin bu özgürlük anlayışı içinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Serbest düşüncemeyen bir ülkenin kalkınamayacağını ve bu anlamda Batı medeniyetinin üstünlüğünün temelinde yatan asıl faktörün “serbest düşünme” olduğunu iddia eden Özal hem bireysel hem de örgütsel anlamda düşünce özgürlüğünden yana olduğunu iddia etmiş, dünya ile rekabet etmenin ve büyük güç olabilmenin temel koşulu olarak düşünce özgürlüğünün sağlanması gerektiğini söylemiştir. Bu anlamda halkın hakemliğinin önemli olduğunu düşünen Özal, gerekli olmayan konularda bile referanduma başvurmayı tercih etmiştir. Özal, 1987 yılında, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde insan hakları ihlalleri ile ilgili birçok iddianın dile getirildiği bir dönemde, bireyler ve vakıflar, dernekler, siyasi partiler gibi hükümet dışı kurumların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kişisel başvuru yapmasının yolunu da açmıştır (Ataman, 2000: 53-54).

Ne var ki, görüleceği gibi, Özal'ın özellikle referanduma başvurma düşüncesi, çoğunlukla pragmatik nedenlerle ve kendi partisinin çıkarına olduğu durumlarda ortaya çıkacaktır. Özal'ın düşünce özgürlüğü konusundaki “*tabu kırıcı*” söylemleri ise siyasi hayatının daha ileri bir devresinde, cumhurbaşkanlığı döneminde şekillenecek; ancak, yine pragmatik bir nedene, “aykırı düşüncelerin zaten güçsüz olması nedeniyle korkulan sonuçlara yol açmayacağı” varsayımına dayanacaktır. Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde de “Terörle Mücadele Kanunu” gibi ifade özgürlüğünü mevcut durumun

bile daha gerisine taşıyan yasalar çıkarmaktan imtina etmeyecektir (Bora, 2018: 553).

Özal, düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda daha çok tutarsız bir tavır sergilemiş, askeri ve polisiye birtakım tedbirlerle düzenin korunmasını daha öncelikli görmüştür. Yine de insan hakları ihlali iddialarının yoğun olarak yaşandığı bir süreçte Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na "bireysel başvuru" hakkının tanınması, I. Özal hükümeti döneminde ve Özal'ın kişisel gayretiyle gerçekleşmiştir (Erdoğan, 1998: 392). Ne var ki, "önce ekonomi, sonra demokrasi" şiarına göre hareket eden Özal, darbe yönetimi döneminden kalan Sendikalar Yasası, Basın Yasası, Siyasal Partiler Yasası, Radyo Televizyon Üst Kurulu Yasası gibi anti-demokratik yasaların değiştirilmesi için herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Ahmad, 1995: 276).

Özal, dini özgürlükler konusunda da özgürlükçü bir tavır takınmıştır. Din ve vicdan özgürlüğü olmadan düşünce özgürlüğünü sağlamanın anlamsız olduğunu iddia eden Özal, o dönemde sıkça tartışılan başörtüsü yasağını doğru bulmamıştır. Özal, demokratik özgürlükler çerçevesinde kılık kıyafetin serbest bırakılması gerektiğini savunmuş, kimsenin başını kapatmak isteyen birine karışma hakkı olmadığını savunmuştur. Özal'a göre başörtüsü serbestisi laikliğe karşı değil, tam aksine laik devlet olmanın gereğidir (Uluç, 2014: 130-134). Dini nitelikli örgütleri de sivil toplum örgütleri çerçevesinde değerlendiren Özal, dini grupların faaliyet alanının genişlemesini sağlamış ve Özal iktidarında bu tür gruplar; ekonomik, sosyal, siyasi alanda daha çok görünür oldukları gibi bürokrasiye de daha çok dindar-muhafazakâr kadrolar atanmıştır (Ataman, 2000: 555). Diğer taraftan, Özal'ın dini gruplara alan açmasının da sonuçta pragmatik bir hamle olabileceği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, dindar-muhafazakâr kesim daha Özal iktidarı öncesinde kendi burjuvazisini, eğitimli elitlerini, aydınlarını çıkarmış ve iktidar mücadelesine girmiştir. Özal ise bu kesimin desteğini alabilmek için dindar-muhafazakâr kişi ve gruplara gerek siyasi gerekse sosyal, ekonomik anlamda alan açmıştır. Hülasa, bu durum bir çıkar ilişkisi mahiyetinde olmuştur (Bora, 2018: 405).

Özal, ekonomik liberalleşmeyi siyasi liberalleşmeden daha öncelikli görmüştür. Özal'a göre kalkınmanın temel prensibi teşebbüs özgürlüğüdür. Ona göre, birey olmak, ekonomik özerkliği gerektirir. Ekonomik özerklik de ancak teşebbüs özgürlüğünün olduğu yerde mümkün olabilir. Bu anlamda, demokrasinin gelişebilmesi ve hayata

geçirilebilmesi, ekonomik özerkliğin olduğu, birey kimliğinin öne çıktığı serbest piyasa koşullarında, teşebbüs özgürlüğü ile gerçekleşebilir. Özal, teşebbüs özgürlüğünü tam anlamıyla sağlamak adına iktidarının ilk döneminde Türk lirası üzerindeki koruma kalkanını kaldırmış, serbest döviz uygulamasına geçmiş, kapsamlı bir özelleştirme programını hayata geçirmiş ve faizleri serbest bırakmıştır (Ataman, 2000: 56). Özal, teşebbüs özgürlüğünü sadece prensipte benimsediği için değil, aynı zamanda bir gelecek öngörüsü olarak da savunmuştur. Ne var ki, Özal'ın bu konudaki savunması doğrulanabilir olmaktan uzak ve eklektik görülmüştür. Zira bu varsayıma göre, teşebbüs özgürlüğü, ekonomide bireyin öncülüğüne yol açacak ve birey odaklı ekonomi geleceğin birey odaklı liberal dünyasında geçer akçe olacaktır (Uluç, 2014: 135-136).

Mert (2007: 36), Özal'ın teşebbüs özgürlüğü ve bireysel ekonomik girişimin dönüştürücü etkisine gereğinden fazla vurgu yapmış olmasını, onun resmî ideolojiyi aşındırma hedefi dolayısıyla değerlendirmiştir. Buna göre, bireysel girişimin artması ile birlikte ekonomi piyasa dinamiklerine daha fazla bağlı olacağından, devletin ekonomik gücü azalacak; buna bağlı olarak, resmî ideolojinin baskı gücü de otomatik olarak azalacaktır.

Özal, bu “*üç temel özgürlük*” alanı içinden en çok “din ve vicdan hürriyeti” ve başörtüsü konusuna yaklaşımı nedeniyle eleştirilmiştir. Dini cemaatlerle ilişkileri de gündeme getirilerek İslami bir düzen kurmaya çalıştığı şeklinde suçlamalara maruz kalmış olan Özal, hem dindar nitelikler göstermekle birlikte genel anlamda seküler olan yaşam tarzı hem de uluslararası ilişkilerinde ağırlıklı olarak batı medeniyetine yönelmesi ve uygulamaya koyduğu politikalarla bu suçlamaların dayanaktan yoksun olduğunu göstermiştir (Özen, 2011: 130).

3.2.2.3. Turgut Özal'ın Popülaritesinin Aşınmaya Başlaması (1986-1987)

1983 seçimlerinde %45 gibi bir oy oranıyla iktidara gelen ve 1984'teki yerel seçimlerde de bu oranı koruyan Özal, darbe yönetimi tarafından bütün eski partilerin kapatılması ve eski siyasetçilere yasak konması nedeniyle muhalefetsiz bir ortamda iktidarını nispeten sorunsuz sürdürmüştür (Kongar, 2016: 219-220). Bu dönemde Özal, özellikle ekonomi alanında, verili de olsa, kısmi bir başarı göstermiş ve halk desteğini sürdürmüştür. Ne var ki, 1985 yılında, önce Devlet Bakanı İsmail Özdağlar'ın bir iş adamından rüşvet almakla suçlanıp görevinden istifa etmek zorunda kalması, ardından,

Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan'ın (1929-1993) partiden azledilmesi Özal'ın hem parti içindeki konumunu hem de kamuoyu desteğini aşındırmıştır. 28 Eylül 1986'da 11 il için yapılan ara seçimlerde ANAP'ın oy oranının %45'ten %32'ye düşmüş olması da bu durumun bir göstergesi olmuştur (Ahmad, 1995: 272-273).

1986 yılındaki ara seçimlerin ardından yasaklı muhalif siyasetçilerin yasağının kaldırılması için kamuoyu oluşmaya başlamış ve Özal üzerinde bir baskı unsuru oluşturmuştur. Daha önce, mart ayında, partinin muhafazakâr kanadının diğer mensuplarıyla birlikte öncülük ettiği ve kitap ve dergilerin keyfi olarak yasaklanmasına izin veren “*Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu*” isimli bir yasa çıkararak özgürlükler karşısında fiilen durduğu yeri açık etmiş olan (Cemal, 2013: 259-260) Özal, mecliste çoğunluğa sahip olduğu için anayasayı değiştirme şansı olmasına rağmen burada da pragmatik davranmış ve konuyu bir referandumla halka götürmeye karar vermiştir. Yasaklı siyasetçilerin siyaset alanına dönmesinin askeri müdahaleye yol açan şiddet ve kaos ortamına yeniden dönülmesi anlamına geleceğini iddia ederek “hayır” kampanyası yürüten Özal, referandumdan “hayır” çıkması durumunda muhalefetten halk desteğiyle kolay yoldan kurtulmayı hesaplamıştır. Özal, Barlas ile yaptığı görüşmede eski siyasetçilerin yasağının kalkmasına kendisi ve partisinin de aslında taraftar olduğunu; ancak, “hayır” kampanyası yürütmemesi durumunda referandumun daha yüksek bir oranla kabul edilmesi ve referandumdan sonraki ilk seçimin kaybedilmesiyle birlikte partisinin dağılmasının kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir (Barlas, 2001: 104). 6 Eylül 1987'de yapılan referandumda %1'den daha az bir farkla, %50,23 oranla “evet” kararı çıkmış; “hayır” oyları ise, %49,77 olmuştur (Güneş Gazetesi, 08.09.1987).

Söz konusu referanduma ilişkin tavrından da görüldüğü gibi Özal'ın özgürlükler konusundaki duruşu çoğunlukla çelişkili görünmüştür. Diğer taraftan, Özal, uygarlığın, gelişmenin merkezi olarak gördüğü batıya, özellikle ABD'ye hayranlığını sürekli açık etmiş ve kalkınmada ABD'nin örnek alınması gerektiğini düşünmüş olmasına rağmen bunun altyapısının kurulması gereğini göz ardı etmiş, bu anlamda da tutarsız görünmüştür (Bora, 2005b: 592). Özkazanç (2019: 89-91), Özal döneminin egemen unsurlarının ihracata yönelik neo-liberal birikim modeli ile buna uygun olarak otoriter bir rejim payandasında bir araya gelen burjuvazi ile askeri ve siyasi elit tarafından oluşturulduğunu iddia etmiştir. Yazara göre, Özal, askeri bürokrasi ile birlikte bazı

kentli avantajlı grupları ve Özal'ın neo liberal ekonomi düzenine uyum sağlamak için dönüşmek zorunda kalan sermaye kesimini de yanına çekmiştir. Kozanoğlu, (1992: 14) ise, Özal döneminin dinamiklerini ayakta tutan dört anahtar kavram olduğunu öne sürmüştür. Yazara göre, bu anahtar kavramlar, “İngilizce, bilgisayar, korku ve umut” olarak sıralanmıştır. Buna göre, İngilizce dünyaya açılmayı simgelerken bilgisayar gelişme ve ilerlemeyi, korku, siyasi ortamın 12 Eylül öncesine dönmesini, umut ise, Özal'ın şahsında geleceğin daha iyi olacağını simgelemiştir.

Ne var ki, I. Özal Hükümeti için bir ölçüde geçerli olan bu kavramların 1987 seçimlerine giderken, en azından “umut” anlamında, geçerliliğini koruduğunu iddia etmek kolay değildir. 1987 seçimleri öncesindeki ortam, Özal'ın artık bir “umut” olmaktan çıkmakta olduğunu göstermiştir. Zira 12 Eylül'ün yasakladığı siyasetçilerin geri dönmesiyle “umut” olma potansiyeline sahip farklı aktörler siyaset alanına yeniden taşınmıştır. Üstelik, I. Özal Hükümeti enflasyonu düşürmekte başarısız kalmış, yolsuzlukların önüne geçilememiş, hatta ANAP çevresindeki gruplarla ilgili sürekli yeni rüşvet ve yolsuzluk iddiaları ortaya çıkmış, yeni haksız servet alanları açılmış, hükümete yakın iş çevrelerinin hükümetten teşvik ve prim almak için “hayali ihracat” yaptıkları yönündeki iddialar ve özelleştirilen kamu kurumlarının Özal'ın çevresindeki bazı kişilere zararına peşkeş çekildiği (Akşin, 2007: 322) gibi skandal olarak nitelendirilebilecek pek çok iddia ortaya atılmıştır (Ahmad, 1995: 286).

Diğer taraftan, Özal ailesinin onun siyasi konumunu kullanarak elde ettiği ayrıcalıklar, kamuoyunda Özal ailesine yönelik bir “hanedanlık” imajının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Keskin, 2002: 77). Aynı yıl, üç yıldır faaliyet gösteren ve eylem etkinliğini giderek arttıran PKK'nın şiddet eylemlerine karşı hükümetin etkili bir çözüm getiremeyip sorunu askerlere havale etmiş olması, kamuoyunda tepkiyle karşılanmış ve muhalefetin Özal'ı istifaya çağırmasına yol açmıştır (Hürriyet Gazetesi, 22.06.1987). Bu dönemde Özal'ın popülaritesinin düşmesinin bir başka nedeni olarak da 1987 yılının şubat ayında ABD'de by-pass ameliyatı geçirmiş olması gösterilmiştir. İddiaya göre, bu ameliyatın ardından Özal, tahammülsüz, kaba, eleştiriye kapalı, iyi niyetli uyarıları bile dikkate almayan ve giderek daha fazla sonuçlarını hesaplamadan gelişigüzel sözcükler kullanan bir karaktere bürünmüştür (Barlas, 2001: 101-102; Cemal, 2013: 76).

3.2.3. 1987 Seçimleri ve Sonrası: Sertleşen Siyasi Rekabet (1987-1989)

Referandumda 12 Eylül'ün yasakladığı siyasetçilerin siyaset sahnesine dönmesine onay verilmesinin hemen ardından bu referandumu kıl payı da olsa kaybetmiş olan Özal, kamuoyu nezdindeki aşınmış popülaritesini geri kazanmanın yollarını aramak zorunda kalmıştır. Zira bu dönemde siyasi hayatına geri dönmekte olan siyasi aktörlerin Özal ile sert bir siyasi rekabete girmeleri beklenen bir durumdur ve pek çok gösterge ANAP'ın kamuoyu desteğinin giderek düşmekte olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çevre, kadın hakları, işçi hakları gibi sorunları siyaset gündemine taşımak amacıyla yeni partiler kurulmuştur (Zürcher, 2000: 415).

Bu durum karşısında Özal, pragmatik yönünü bir kez daha sergilemiş ve siyasi alanı yeniden tahkim etmek istemiştir. Özal, siyasete geri dönme hakkı kazanan muhalefet liderlerinin toparlanmasına fırsat vermeden 1988 yılında yapılması gereken seçimleri öne almış ve erken seçime gitme kararı almıştır (Ahmad, 2006: 202). Özal'ın bu hamlesi beklediği sonucu vermiş, seçimlerin normal zamanında yapılması durumunda muhtemel bir oy kaybını daha düşük düzeyde tutmuştur. 29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerde ANAP'ın oyları %36,29'a düşmüş; ancak, bu parti, tek başına iktidarını sürdürmüştür (Ahmad, 1995: 274-275).

1987 seçimlerinde ANAP'ın oy oranı yaklaşık olarak %10 düşmüş olmasına rağmen, milletvekili sayısı 211'den 262'ye çıkmıştır. Bunun nedeni ise, seçim yasası olmuştur. 1983 yılından 1987'ye dek dört defa değiştirilen seçim yasası genel barajdan daha yüksek bir seçim çevresi barajı getirmiş, bu değişiklik ile belli bir seçim çevresinde barajı geçemeyen bir partinin oylarının büyük partiler arasında dağılımı sağlanmıştır. Böylece %10 olan genel seçim barajını aşamayan ve bu nedenle mecliste temsil edilemeyen küçük partilerin oyları, iktidardaki partinin milletvekili sayısını daha da arttırmasını sağlamıştır (Özen, 2011: 162).

1987 seçimleri sonrasında Özal, kamuoyu desteği kısmen düşmüş ve muhalefet karşısında zorlanmış olmasına rağmen paradoksal bir biçimde parti içinde gücünü arttırmıştır. 1987 yılının aralık ayında kurduğu II. hükümette kendisine sadık kişilere yer vermesi ve kardeşi Yusuf Bozkurt Özal'ı ekonomiden sorumlu devlet bakanı olarak yeni hükümete almakta tereddüt etmemesi, bu durumun bir göstergesi olarak görülmüştür. Özal, AP'nin kapanmış olması nedeniyle ANAP'ta siyaset yapan eski

AP'lilerin Demirel'in kurduğu DYP'ye geçmesini engellemek için kimi eski AP'lileri de II. Özal Hükümetinde bakanlık vererek partide kalmalarını sağlamıştır (Ahmad, 1995: 275-276).

II. Özal Hükümetinde parti içi dengeler ilk döneme oranla daha az sağlam görünmüştür. Bu dönemde “dört eğilim” temsilcileri arasında partiye hâkim olma mücadelesi başlamış ve özellikle muhafazakâr kanadı temsil edenlerin baskısı Özal'ı zorlamıştır (Ahmad, 1995: 276). Bu dönemde Özal, parti içi hizipleşmeleri engellemek için “dört eğilim” mottosunu terk etmeyi önermiştir. Özal, “partinin kurulma sürecinde yeni bir parti olmaları nedeniyle nerelerden geldiklerini anlatmak için bu tabirin kullanıldığını; ancak, artık ‘dört eğilim’ olmadığını, kaynaşmış bir ANAP olduğunu iddia etmiş ve partinin sağ ve sol aşırı uçların dışında orta direğin partisi” olduğunu ifade etmiştir (Cemal, 2013: 150).

Özal, 18 Haziran 1988 tarihinde parti kurultayında kürsüde konuşma yaptığı sırada Kartal Demirağ isimli, sonradan eski bir MHP militanı olduğu ve olaydan üç ay önce hapisten kaçtığı anlaşılan (Sabah Gazetesi, 19.08.1988) bir kişinin silahlı suikast girişimine uğramış ve elinden hafif yaralanmıştır. Saldırganın kısa sürede etkisiz hale getirildiği olayda Özal, konuşmasını devam ettirmiş, ayakta tedavi edilmiştir. Bu suikast girişiminin parti içi hiziplerle ilgisi saptanamamıştır. Özal, daha sonra, saldırıyı affetmiştir (Zürcher, 2000: 416).

Suikast girişiminin ardından Özal, TBMM'yi olağanüstü toplayarak normal koşullarda 1989 yılının mart ayında yapılması gereken seçimleri 1988 yılının kasım ayına çekilmesi için anayasa değişikliği yapma girişiminde bulunmuş; ancak gerekli çoğunluğu sağlayamamıştır. Bunun üzerine, konuyu referanduma götürmeye karar veren Özal, referandum sonucunun olumsuz çıkması durumunda istifa edebileceğini ve siyasetten çekilebileceğini ifade etmiştir. Böylece referandumu kişisel bir soruna dönüştüren Özal gerek kişisel gerekse partisi için bir güven oylamasına gitmiş ve hayal kırıklığına uğramıştır. 25 Eylül 1988'de yapılan referandumda, “evet” oyları %35'te kalırken %65 “hayır” oyu çıkmıştır. Referandumun ardından Özal, bu oy oranının 1987 seçimlerindeki oranın çok küçük bir farkla altında olduğu gerekçesiyle istifa etmesinin gerekmediğini ve istifa etmeyeceğini ifade etmiştir (Akşin, 2007: 318).

Referandumun reddedilmesiyle yerel seçimler normal zamanında, 26 Mart

1989’da yapılmıştır. Bu seçim, Özal için referandumda olduğundan daha kapsamlı bir yenilgi oluşturmıştır. Bu seçimde Erdal İnönü (1926-2007) liderliğindeki SHP, %28,2 oy alarak birinci parti olurken, Demirel’in liderliğindeki DYP %25,6 oy oranıyla ikinci parti olmuş, ANAP ise, %21,9 oy oranıyla ancak üçüncü parti olmuştur. Bu sonuçlar üzerine muhalefet tarafından daha sert eleştirilere hedef olmaya başlayan Özal, ekim ayında görev süresi bitecek olan Cumhurbaşkanı Evren’in yerine cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklamıştır. Muhalefetin yerel seçim sonuçları nedeniyle karşı çıkmasına aldırmayan Özal, cumhurbaşkanlığına aday olmuştur (Zürcher, 2000: 416-417).

3.2.4. Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1989-1993)

31 Ekim 1989’da TBMM’de yapılan ve muhalefet partileri SHP ile DYP’nin mart ayında yapılan seçimlerde desteği %20’lere düşmüş olduğu için meşruiyetinin tartışmalı olduğu gerekçesiyle katılmadıkları oylamada Özal, ilk turda 247, ikinci turda 256 ve üçüncü turda ise 263 oy alarak cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin sekizinci cumhurbaşkanı olmuştur. Özal, kamuoyu desteği bir hayli zayıflamış olduğu için cumhurbaşkanlığı makamında istediği gibi hareket edememiştir. 1990 yılında başlayan Körfez Krizi sırasında oldukça proaktif bir profil sergileyen Özal, bir yıl sonra, 1991’de yapılan genel seçimlerde ANAP’ın ikinci parti olarak çıkması ve iktidara DYP-SHP koalisyonunun gelmesiyle siyasi gücünü önemli ölçüde kaybetmeye başlamıştır. DYP-SHP koalisyon hükümetinin cumhurbaşkanlığından indirmeye çalıştıkları Özal, cumhurbaşkanlığından istifa edip farklı bir siyasi parti kurmayı düşündüğü iddia edildiği bir zamanda, 17 Nisan 1993 tarihinde kalp yetmezliği rahatsızlığı sonucunda aniden vefat etmiştir.

3.2.4.1. “Emperyal Vizyon” ve Körfez Krizi (1989-1991)

Özal’ın siyasi desteği, cumhurbaşkanlığı makamının gerektirdiğinden düşük olduğu halde aday olmuş olmasının “liderliği yedekleme girişimi” olduğu öne sürülmüştür. Özal’ın cumhurbaşkanlığına seçilme ve bu görevi fiili anlamda yapma süreci de bu iddiayı doğrulamıştır. Özal, cumhurbaşkanı seçildikten sonra, fiilen yarı-başkanlık gibi bir sistemle (Akşin, 2007: 320) parti üzerindeki tartışılmaz etkisini kullanarak ANAP’ın ve hükümetin başına kendisine sorun çıkarmayacak bir profil gösteren, handiyse “emanetçi” bir lider olarak tasvir edilebilecek bir kişiyi, Yıldırım

Akbulut'u seçtirmiştir. Böylece Özal, fiilen başında olmasa da Çankaya'dan eski partisini vekil başbakan aracılığıyla yönetmeye devam etmiştir (Çoruk, 2020: 81). Bir başka iddiaya göre ise hem ailesi ile ilgili iddialar nedeniyle artan muhalefetten yorulmuş olması hem de 1989 yerel seçim sonuçlarına göre önündeki ilk seçimleri kaybedebileceğini hesaplayan Özal, cumhurbaşkanlığına, partiler üstü konuma "kaçmıştır" (Birand ve Yalçın, 2012: 395-396).

7 Kasım 1989'da görevine başlayan Özal cumhurbaşkanlığına her ne kadar meşru yollarla seçilmiş olsa da desteği yalnızca %20'lerde olan bir partinin oylarıyla seçilmiş olduğu için kamuoyu nezdinde meşruiyet üretmekte zorlanmıştır. Bir süre önce popülaritesini kaybetmiş bir cumhurbaşkanı olarak Özal, 1990 yılı başlarında, sertlik dozu giderek artan, iktidara geldiğinde kendisini cumhurbaşkanlığı makamından indirmeyi taahhüt eden muhalefetin dışında bir dizi başka sorunla da uğraşmak zorunda kalmıştır. 31 Ocak'ta Profesör Muammer Aksoy'un, 7 Mart 1990'da ise Hürriyet gazetesi yazarı Çetin Emeç'in öldürülmesi gibi siyasi cinayetler, yüksek enflasyon ve çözülemeyen ekonomik sorunların yanında PKK'nın eylem dozunu giderek arttırması Özal için bu dönemin önemli sorun alanları olmuştur. Bu sorunların dışında Özal, kontrol etmekte giderek zorlandığı ANAP içindeki sorunlarla da baş etmek zorunda kalmıştır. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın 20 Şubat'ta istifa etmesi ve Başbakan Akbulut'a ve dolaylı olarak Özal'ın liderliğine karşı çıkmaya hazırlandığına dair söylentiler, ANAP içindeki derin çatlakları açığa çıkarmıştır (Ahmad, 1995: 277-279).

Ne var ki, Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçildiği 1989 yılının sonlarından itibaren yaşanan uluslararası gelişmeler, Özal'ın kamuoyu nezdinde popülaritesini yeniden kazanması için önemli fırsatlar sunmuştur. ANAP'ı kurduğu tarihten itibaren pragmatik hamleleriyle siyaset sahnesini biçimlendiren Özal, bu fırsatları iyi değerlendirmiş, iç siyasetin zorlayıcı gündemini göz ardı edip dikkatleri ustaca dış siyaset alanına çevirmiştir. 1990 yılının başlarında Gorbaçov'un "glasnost ve perestroyka" politikalarının iflas etmesiyle birlikte SSCB dağılma sürecine girmiştir. Bu dağılma sürecinde farklı Türkçe lehçeleri konuşan ve Türkiye ile tarihi bağları bulunan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanması Özal için kamuoyuna aşkın bir hedef olarak "Türkiye'yi bir bölgesel güç haline getirme" vizyonu sunma fırsatı sağlamıştır. Bora (2018: 552)'nın "emperyal vizyon" diye nitelendirdiği bu vizyona göre, bağımsızlığını kazanan bu

cumhuriyetler üzerinden kurulacak özel ilişkiler sayesinde hem Orta Asya hem de Ortadoğu’da ABD ile ayrıcalıklı bir ortaklık kurulabilecek ve böylece, nüfuz alanını Orta Asya ve Kafkaslardan Osmanlı mirası nedeniyle “doğal etki alanı” olan İslam dünyasına kadar genişletebilecektir. Yazar, Özal’ın birkaç yüzyılda bir ortaya çıkabilecek bu türden bir fırsat sayesinde Türkiye’nin “dünyanın birinci sınıf ülkeleri” arasına girebileceğine inandığını iddia etmiştir.

1990 yılının yaz aylarında Özal için, ikinci kez “ABD ile ayrıcalıklı bir ortaklık kurup Türkiye’nin nüfuz alanını genişletme” fırsatı çıkmıştır. 2 Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi, Akşin (2007: 324)’in Bora’nın yukarıdakine benzer tespitiyle, “belki öteden beri ‘Yeni Osmanlıcı’ yayılmacılık düşleri kurmuş olan” Özal’ın bu olaya hızla angaje olmasına neden olmuştur. Tarihe “*Körfez Krizi*” diye geçen bu olayda Özal, “Ortadoğu haritasının bu süreçte yeniden çizileceğini ve Türkiye’nin bu konuda rol sahibi olup Musul ve Kerkük bölgelerindeki petrole sahip olabileceğini” düşündüğü için ABD ile birlikte duruma müdahale etmekten yana tavır almıştır.

6 Ağustos 1990’da BM Güvenlik Konseyi Irak’a ambargo uygulamak kararı aldıktan bir gün sonra, Türkiye Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattını kapatmış ve Irak’la ticari ilişkilerini dondurmuştur. 12 Ağustos’ta TBMM, TSK’nın sınır dışına harekât yapmasına izin vermiştir. Ancak bu izinler hükümetin değil Özal’ın inisiyatifiyle çıkarılmış, hükümet ve başbakan pasif durumda kalmıştır. Hatta o günlerde Özal’ın ABD Dışişleri Bakanı James Baker’la ve Kasım ayında ABD Başkanı George Bush’la yaptığı görüşmelerde gerek o dönemlerde sık sık pasif kalmakla eleştirilen Başbakan Akbulut gerekse de başka herhangi bir hükümet görevlisi yer almamış, bütün süreci kişisel olarak Özal yürütmüştür (Akşin, 2007: 325).

Körfez Krizi sürecinde Özal, ABD’nin Irak politikasına gereğinden fazla angaje olmuş ve süreci ABD Başkanı Bush ile kişisel ilişkisi üzerinden yürütme yöntemini takip etmiştir. Bu durumun “Türkiye’nin öteki ülkeler karşısındaki konumunu güçlendireceğini ve ülkeye dünya kamuoyu içinde önemli bir konum sağlayacağını” iddia eden Özal’ın bu tavrı, iç siyasette ise huzursuzluğa neden olmuştur. 12 Ekim 1990’da liberal olarak tanınan Dışişleri Bakanı Ali Bozer, 18 Ekim 1990’da da Savunma Bakanı Sefa Giray istifa etmiş ve ANAP içindeki muhafazakâr kanat, parti içi dengeleri kendi lehine çevirmiştir. 3 Aralık 1990’da ise, Genel Kurmay Başkanı Necip

Toruntay istifa etmiştir. Toruntay'ın istifası, oldukça tartışılmış, 31 Aralık tarihli bir gazetede 1990 yılının en önemli olayı olarak gösterilmiştir. Toruntay'ın istifasından sonra Özal, anayasada bazı değişiklikler yapıldıktan sonra seçimlere gidilmesini önermiş, milletvekili sayısının dört yüzden altı yüze çıkarılmasını, oy verme yaşının on sekize indirilmesini ve cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini istemiştir. Demirel, seçimlerin öne alınması ve anayasa değişiklikleri konusunu yeni meclisin yapması şartıyla bu değişiklikleri kabul etmiştir (Ahmad, 1995: 280-281).

16 Ocak 1991 tarihinde Irak lideri Saddam Hüseyin (1937-2006)'in Kuveyt işgalini sonlandırmayı reddetmesi nedeniyle BM, ABD ve Birleşik Krallık öncülüğünde müdahale etmiş ve Irak'a bir kara harekâtı başlatmıştır. “Körfez Savaşı”²⁴ diye adlandırılan bu savaş, bir ay kadar sürmüş olmakla birlikte savaş tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Özal, Körfez Savaşı'na ABD öncülüğündeki Batı ittifakı ile birlikte fiilen de dahil olmayı ve bu fırsattan istifade ederek Irak'ın petrol merkezleri olan Musul ve Kerkük şehirlerini Osmanlı döneminde olduğu gibi Türkiye'ye dahil etmeyi hesaplamıştır. Bu düşüncesini “*Bir koyup üç almak.*” şeklinde ifade eden Özal, aynı zamanda bu iki şehirde yer aldığı Kürt nüfus ağırlıklı Kuzey Irak bölgesine asker gönderip bu bölgeyi Saddam Hüseyin'e karşı himaye etmek ve böylece içeride de Kürt Sorunu'nu kolay yoldan çözmeyi hedeflemiştir. Ne var ki, Özal'ın düşük kamuoyu desteği ve muhalefetin baskısı ile birlikte ordunun bu fikre olumsuz yaklaşımı, Özal'ın “subaylarımız ileri teknolojiyi görüp tecrübe kazanma” şansını kaybettiği için gerçekleşmemiş olmasına hayıflandığı (Barlas, 2001: 122) projenin kadük kalmasına neden olmuştur (Bora, 2018: 552-553).

Tarihte ilk defa televizyondan bir video oyunu gibi seyredilmiş olan savaşta ileri teknoloji ile donatılmış Amerikan savaş ekipmanlarının yıkıcı kapasitesi karşısında Saddam Hüseyin yönetimi 28 Şubat 1991'de ateşkes istemiş ve Kuveyt'ten çekileceğini taahhüt etmiştir. 28 Şubat 1991'de sona eren Körfez Savaşı; savaşı kaybeden Saddam Hüseyin'in baskıları sonucunda Kuzey Irak'tan Türkiye'ye kaçan göçmenler, Amerikan askerlerinden oluşan Çekiç Güç'ün Irak topraklarına yerleşmesi ve PKK'nın etkinliklerinin savaş sonrasında artması bakımından Türkiye için olumsuz sonuçlar

²⁴ Daha sonra, 2003 yılında, ABD'nin Irak'a ikinci kez bir askeri müdahale gerçekleştirmesi sonrasında 1991'deki bu müdahale “I. Körfez Savaşı”, 2003 yılındaki ikinci müdahale ise, “II. Körfez Savaşı” olarak isimlendirilmiştir (Bora, 2018: 552).

doğurmuştur. Ayrıca BM'nin ambargosu yüzünden Irak'la kesilen ticari ilişkiler yüzünden Türkiye'nin ekonomik kaybı yüz milyar doları bulmuştur (Akşın, 2007: 326).

Özal'ın Körfez Savaşı ile ilgili fiili gerçeklikten kopuk görünen varsayımları gerçekleşmediği gibi bu savaşın yol açtığı ağır fatura, muhalefet tarafından Özal'a karşı kullanılmıştır. Özal'ın yoğun eleştirilere karşı yanıtı, 1991 yılının nisan ayında parti içi itirazları bile dikkate almadan eşi Semra Özal'ı ANAP İstanbul İl Başkanlığı'na seçtirmek olmuştur. Aynı yılın haziran ayında kongreye giden ANAP'ta mevcut Başkan Akbulut'a karşı Mesut Yılmaz (1947-2020)'ı destekleyen Özal, Yılmaz'ın seçilmesini sağlamıştır. Yılmaz, kötü olan ekonomik durum ve Körfez Savaşı'nın olumsuz sonuçları daha fazla hissedilmeden normal koşullarda 1992 yılında yapılması gereken seçimleri 1991 yılının ekim ayına alınması teklifini meclise getirmiş ve seçimlerin 1991 yılının ekim ayında yapılması kararlaştırılmıştır. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimlerde DYP %27,03 oy oranıyla birinci parti olurken ANAP %24,01 oy oranıyla ikinci parti SHP ise, %20,75 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur. ANAP'ın 1989 yerel seçimlerine oranla oylarını arttırdığı bu seçim sonrasında DYP ile SHP koalisyon hükümeti kurmak konusunda anlaşmış, hükümet kurma görevini Cumhurbaşkanı Özal'dan 20 Kasım 1991'de alan DYP lideri Demirel başbakan, SHP lideri İnönü ise başbakan yardımcısı olmuştur (Ahmad, 1995: 282-283).

3.2.4.2. Çankaya'da İzole Edilmiş Bir Cumhurbaşkanı (1991-1993)

20 Kasım 1991 tarihinden itibaren Özal'ın cumhurbaşkanlığındaki konumu, siyaset biliminde destek düzeyi düşük siyasetçileri ifade etmek için kullanılan tabirle, bir anlamda “*topal ördek*” biçiminde olmuştur. Seçim öncesinde Özal'ı cumhurbaşkanlığından indirmeyi taahhüt etmiş olan Başbakan Demirel'in Özal'a karşı iş birliğine meyilli olmaktan uzak tavrı ve cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlamak için yeni yasalar çıkartma hazırlıklarına başlamış olması, Özal'ın Çankaya'da izole olmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, bir iddiaya göre, aynı dönemde, Özal'ın kısa süre önce Akbulut'a karşı başkanlık yarışında desteklemiş olduğu ANAP lideri Yılmaz ile ilişkisi de Özal'ın başdanışmanı Engin Güner'in seçilmesi zor bir bölgeden aday gösterilmiş olması nedeniyle bozulmuştur. İddiaya göre, başdanışman sonuçta seçilmiş olsa da bu olaydan sonra Özal, Yılmaz ile arasına mesafe koymuştur (Güner, 2003: 210).

1992 yılının mayıs ayında ABD'de prostat ameliyatı olan Özal, bu tarihten

itibaren sağlık sorunları ile uğraşmıştır. 1992 yılı, aynı zamanda zal ile ilgili yapılan çalışmalarda ifade edilen “*tabu kırıcı*” nitelemesinin koşullarının da oluşturulduğu bir yıl olmuştur. Zira zal’ın özellikle Kürt Sorunu konusunda yaptığı “ezber bozan” açıklamalar, 1992 yılında gerçekleşmiş, bu sorunu mutlaka zeceğini ifade etmiştir (Torunlu, 17.04.1993: 36). Ne var ki, bu ezber bozan açıklamalar zal’ın bilindik pragmatizm süzgecinden geçen açıklamalar olmuştur. Barlas’a verdiği röportajda zal, Kürt Sorunu konusunda federasyon dahil her şeyi tartışmak gerektiğini ifade ederken bunu, pratikte uygulanma koşulları olmadığı gerçeğinin açığa çıkması için istemiştir. Aynı röportajda, “terörle, sonuna kadar, yeninceye, yok edinceye kadar mücadele edilmesinden yana en sert ve tavizsiz” siyasetçinin kendisi olduğunu söyleyen zal, diğer taraftan, sertlik yanlısı tutumun “dışarıda bizimle uğraşan çok kimse olduğu için daha kötü” olacağını ifade etmiştir. Kürt Sorunu’nun din ve mezhep birliği ve “kız alıp vermiş” olmaktan kaynaklanan toplumsal bağ nedeniyle yeterli yatırım ve insani koşullar sağlanması durumunda çözüleceğini iddia eden zal, sorunun çözümsüz kalmasına neden olan dil ve kimlik yönüne değinmemiştir (Barlas, 2001: 151-154).

Yine de andar (2012: 19-22), Kürt Sorunu konusunda çözüme en çok 1993 yılının mart ve nisan aylarında, zal’ın cumhurbaşkanlığı döneminde ulaşılmış olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu dönemde, 16 Mart 1993 tarihinde andar, zal ile görüştükten sonra PKK lideri Abdullah calan ile görüşmüş ve calan, bir aylık ateşkes ilan etmiştir. Daha sonra, Iraklı Kürt siyasetçi Celal Talabani aracılığıyla yapılan görüşme sonucunda calan, ateşkes süresini uzatmayı kabul etmiş, zal ise, PKK’lılar için kapsamlı bir af çıkarmayı gündemine almayı dşnmştir (Torunlu, 17.04.1993: 39).

Çandar (2012: 21-22), “devletin en tepesinde oturan, devletin en yalnız adamı” olarak nitelendirdiği zal’ın böyle bir girişimde bulunması durumunda hükümetten destek görmesi ihtimalinin yüksek olmadığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerini kısmak, hatta, mümkünse onu ankaya’dan indirmek amacı güden DYP-SHP Hkmetinin bir çözüm iradesi olmadığını, böyle bir talebin zal tarafından gelmesi durumunda ise, bunu engelleyeceklerinin kesin olduğunu, üstelik ordunun da böyle bir girişime taraftar olmasının ihtimal dahilinde olmadığını iddia eden andar’a göre, zal, af çıkarmak için gerekli yasaların TBMM’den çıkmayacağını düşünmüş ve başka bir yol bulmak gerektiğini ifade etmiştir. 15 Nisan 1993 tarihinde, dağılan

SSCB'den ayrılıp bağımsız kalmış olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yaptığı gezinin dönüşünde Çandar'a hükümetin ateşkes sürecini gerekli şekilde değerlendiremediğinden ve bir aylık zamanı boşa harcadığından yakınan Özal, iddiaya göre, aynı görüşmede, Çandar'a bir icraat makamı olmadığı için cumhurbaşkanlığı görevinden istifa edip "İkinci Değişim Hareketi" ismini verdiği yeni bir siyasi hareket başlatmak ve yeni bir siyasi parti kurmak düşüncesinde olduğunu da ifade etmiştir (Çandar, 2012: 23-25).

Ne var ki Özal, sürecin devam ettiği 17 Nisan 1993 tarihinde bir kalp rahatsızlığı sonucunda vefat etmiştir (Sabah Gazetesi, 18.04.1993). Siyasi hayatı boyunca birçok tartışma ve ihtilafın merkezinde yer alan ve gerek başbakan olarak gerekse cumhurbaşkanı olarak siyaset sahnesinde bulunduğu on yıllık bir süreçte Türkiye'nin siyasi gündemini handiyse tek başına belirleyen Özal'ın PKK ile ateşkesin sürdüğü bir dönemde vefat etmiş olması, suikasta kurban gitmiş olabileceğine dair spekülasyon iddiaların ortaya atılmasına neden olmuş; ancak aradan geçen yirmi sekiz yıllık sürede bu tür iddiaları doğrulayacak herhangi bir kanıt rastlanmamıştır. Özal için Ankara ve İstanbul'da düzenlenen cenaze törenlerine toplamda bir milyonun üzerinde kişi katılmıştır (Ataman, 2002: 127).

4. ADNAN MENDERES İLE TURGUT ÖZAL’IN ELİTİZM AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği gibi, 19. yüzyılın sonunda, ekonomik bir çöküşün yaşandığı yıllarda ülkenin ortalama sosyo-ekonomik düzeyinin üzerinde bir servete sahip bir ailede doğan Menderes, dünyaya gelmesi ile birlikte kayda değer bir servete de sahip olmuştur. Bu anlamda, hayatının başlarından itibaren serveti bakımından elit bir konum edinen Menderes, daha sonra siyasete atılmış ve siyasi elit konumunun ardından 1950 yılında başbakanlık koltuğuna oturarak yönetici elit konumu da kazanmıştır. Menderes, 1960 yılında askeri darbe ile görevinden ayrılincaya dek, yönetici elit konumunda kalmaya devam etmiştir. Özal ise, yine çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği gibi orta sınıf bir memur ailesinde doğmuş bu anlamda Menderes’in aksine serveti bakımından elit olmamakla birlikte, tamamen kendi kendini yetiştirmesinin sonucunda önce gerek bürokrat gerekse de bakan olarak yönetici konumuna, yani Mosca’nın “alt elit” diye tarif ettiği bir konuma, ardından da hem siyasi elit hem de yönetici elit konumuna gelmiştir. Menderes gibi Özal da ömrünün son on yılı boyunca yönetici elit konumunda kalmıştır; ancak Özal, Menderes’ten farklı olarak başbakanlığı öncesinde de bakanlık konumunda bulunduğu için yönetici elit sayılabilecek bir konuma sahip olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde Menderes ve Özal’ın elit konumları açısından karşılaştırması yapılacaktır. Bu iki lider; ailelerinin sosyolojik durumları, aile yapıları, eğitim durumları, mezun oldukları okullar, bildikleri yabancı diller, yönetici elit konumuna hangi yaşta geldikleri, medeni durumları, yönetici elit konumu edinmeden önceki meslekleri ve yönetici elit oldukları dönemler açısından karşılaştırılacaktır.

4.1. Ailelerinin Sosyolojik Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal

Menderes’in babası Kâtipzade İbrahim Etem Bey, bazı iddialara göre hukuk eğitimi almış (Sarol, 2014: 13) olmakla birlikte kâtip olarak çalışan bir devlet memurudur. Bu anlamda, dönemin ortalama eğitim düzeyinin üzerinde bir eğitime sahip olup eğitim durumu yönünden elit olarak nitelendirileceği mümkün olsa da serveti bakımından konumu hakkında kayda değer bir veri bulunmamaktadır. Turgut Özal’ın babası Mehmet Sıddık Bey ise, Cinlioğlu sülalesine mensup olup hem anne ve babasını hem de bütün kardeşlerini erken yaşta kaybettiği için halası tarafından büyütülmüştür

(Birand ve Yalçın, 2001: 13). Mehmet Sıddık Bey'in on altı yıl medrese eğitimi aldığı Arapça, Farsça ve Osmanlıca bildiği ve iyi derecede matematik bilgisine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu anlamda, ekonomik bağlamda olmasa bile yaşadığı döneme göre eğitimi bakımından elit sayılabilecek Mehmet Sıddık Bey, bir dönem din hocalığı, daha sonra öğretmenlik, ardından da bankacılık yapmıştır. Tek evlilik yapmış olan Menderes'in babası İbrahim Etem Bey'in aksine Özal'ın annesi Hafize Hanım ile evlenmeden önce kısa süren iki evlilik yapmış olan Mehmet Sıddık Bey'in üçüncü evliliği Hafize Hanım ile olmuştur. (Özdemir, 2014: 9). Menderes'in annesi Tevhide Hanım, II. Abdülhamid döneminde “mir-i miran” diye tanımlanan ve Abdülhamid'e sadakat gösterenlere verilen, askeri bir unvanı çağrıştırmakla birlikte aslında askerlikle ilgisi olmayan bir “paşa” unvanı almış, Aydın bölgesinde geniş toprakların sahibi Hacı Ali Paşa'nın kızı olması dolayısıyla serveti bakımından bir elit olarak tanımlanabilir. Hacı Ali Paşa'nın İbrahim Etem Bey'i “basit bir memur” olarak gördüğü dolayısıyla elit bulmadığı için kızını vermek istemediği iddia edilmiştir (Sarol, 2014: 13-14). Özal'ın annesi Hafize Hanım ise, mahalle mektebindeki altı yıllık eğitimini tamamladıktan sonra öğretmen muavini olarak çalışmaya başlamış, daha sonra da öğretmen olmuştur (Özdemir, 2014: 9).

Menderes, annesinin ailesinden kaynaklanan bir servetin içine doğmuş ve doğumuyla birlikte sosyo-ekonomik anlamda elit konumu kazanmıştır. Henüz çocukluğunda annesi, babası ve ablasını kaybeden ve kendisi de sağlık sorunları yaşayan, dolayısıyla Farabî'nin yöneticilerin sahip olması gerektiğini öngördüğü doğuştan gelen özellikler arasında bulunan “sağlam bir bedene sahip olmak” nosyonuna uymayan Menderes, büyük babası Hacı Ali Paşa'nın ölümünden itibaren vefat etmiş annesi dolayısıyla kendisine kalan serveti genç yaşlarından itibaren yönetmeye başlamış ve serveti bakımından elit konumunu sürdürmüştür. Bu anlamda, Menderes'in ailesi Mosca ve Pareto'nun yönetici sınıf için öngördüğü soy, aile ve ekonomik durum bakımından elit profiline uygun görülmüştür. Özal'ın ailesi ise Menderes'in ailesi gibi, dönemin koşullarına oranla eğitimleri anlamında elit bir konuma yerleştirilebilir; ancak servetleri bakımından, Menderes'in ailesinin tersine, böyle bir durumu söz konusu değildir. Bu anlamda, Özal'ın ailesi, Mosca ve Pareto'nun elitler için öngördüğü aile, akıl, yetenek koşullarına uygun görülmüştür.

4.2. Aile Yapıları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal

Menderes'in anne, baba ve ablası kendisinin çocukluğunda vefat etmiş olduğu için aile yapısı hakkında önemli bir veri bulunmamaktadır. Menderes'in ailesi ilgili bilinenler; büyük babası Hacı Ali Paşa'nın sert mizaçlı, otoriter bir kişi olduğu, ailesini kaybettikten sonra kendisini büyütme görevini üstlenen büyükannesi Fıtnat Hanım'ın ise, güçlü, otoriter, korumacı bir kişiliğe sahip olduğu ve Menderes'i ailenin diğer üyelerinin ölümüne neden olan verem gibi hastalıklardan korumak için çok çabaladığı, doktor tavsiyelerine göre daha sağlıklı kalması için ferah, güneş gören ve bahçeli bir eve taşıdığı Menderes'i ölümüne dek yalnız bırakmadığıdır (Sarol, 2014: 13-18). Bu anlamda, Menderes'in aile yapısı İbn Haldun'un "asabiyye" tanımına uygun görünmüştür. Menderes gibi kent kökenli bir aileye mensup olan Özal'ın aile yapısı ile ilgili memur olmaları ve babasının medrese eğitimi almış olması dışında özellikle babası Mehmet Sıddık Bey ile ilgili önemli bir veri bulunmamakla birlikte, Özal'ın henüz iş hayatına atılmadığı bir dönemde vefat ettiği iddia edilmiştir (Çölaşan, 1989: 8). İki kardeşi, annesi ve babasından oluşan çekirdek bir aileye sahip olan Özal'ın annesi Hafize Hanım'ın dindar ve otoriter bir kişi olduğu yönünde iddialar vardır (Özdemir, 2014: 9-10). Haldun'un tarif ettiği "asabiyye" Hafize Hanım için de geçerli görünmüştür.

1928 yılında köklü bir aileye mensup, Fransızca bilen, piyano çalan seküler bir hayat tarzına sahip (Demir, 2009: 10) Berrin Menderes ile evlenen Menderes'in üç oğlu olmuştur. Menderes'in her üçü de değişik dönemlerde siyaset yapan üç oğlundan ikisi genç yaşta, diğeri ise 2011'de altmış beş yaşında vefat etmiştir. Menderes, genç yaşından itibaren büyükbabasından kalma çiftliğinde tarımsal üretim yapmış olmakla birlikte kır kökenli değil, kent kökenli bir aileye mensuptur. Hatırı sayılır bir servete sahip olan kalabalık bir aileye doğan Menderes, küçük yaşta çekirdek ailesini ilk gençlik yıllarında da büyükbabasını kaybettiği için babaannesiyile birlikte yaşamaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında da babaannesini kaybeden Menderes, bu tarihten itibaren tamamen yalnız kalmıştır (Menderes ve Akyol, 2011: 165). Büyük kısmı Menderes'in henüz çocukluk yaşlarında hayatını kaybetmiş olmakla birlikte geniş bir aileye sahip olan Menderes'in seküler bir hayat tarzı olduğu bilinmekle birlikte, dindarlığı hakkında bir veri bulunmamaktadır.

Özal'ın Malatya'dan komşusu olan ve daha sonra uzun yıllar birlikte siyaset yapan Hasan Celal Güzel (1945-2018) de Hafize Hanım'ın kendi halinde, içe dönük, sakin bir insan olan Mehmet Sıddık Bey'e göre daha baskın bir karaktere sahip olduğunu ve hem Özal'ın hem de diğer kardeşlerinin üzerinde babasına oranla daha etkili olduğunu iddia etmiştir. Güzel, Özal'ın babası Mehmet Sıddık Bey ve annesi Hafize Hanım'ı “dönemin Malatya'sının elit ve entelektüelleri arasında sayılabileceğini” ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2001: 16-17). Diğer taraftan Özal ve kardeşlerinin otoritesini kabul ettikleri Hafize Hanım'ın dindar olmakla birlikte seküler bir yaşam tarzına da sahip olduğu ve 1920'li ve 1930'lu yılların Malatya'sında kısa kollu giysiler giydiği ve şapka taktığı iddia edilmiştir. Özal ve kardeşleri de anneleri gibi dindar olmakla birlikte, seküler bir hayat tarzına sahip olmuşlardır (Çölaşan, 1989: 8-9). Kardeşleri de daha sonra siyaset sahnesinde boy gösteren Özal'ın eşi Semra Özal'ın da otoriter bir yapıya sahip olduğu ve evlerinde Semra Özal'ın sözünün daha çok geçtiği iddia edilmiştir (Çölaşan, 1989: 13). Özal'ın bir kızı ve iki oğlu olmuştur. Özal'ın oğlu Ahmet Özal ve eşi Semra Özal da kısa süreli olarak siyaset yapmışlardır. Bu anlamda Özal, Menderes gibi kentli bir aileye mensup olup otoriter ebeveynlere sahiptir. Geniş bir aileye mensup olan Menderes'in aksine Özal çekirdek aileye mensuptur. Özal, kişisel olarak Menderes'e oranla daha dindar görünürken, sosyal hayat anlamında Menderes gibi seküler bir hayat tarzına sahip olmuştur. Her iki liderin eşlerinin de seküler bir hayat tarzına sahip görülmüştür. Menderes'in bütün çocukları siyasetle uğraşmışken, Özal'ın yalnızca bir oğlu ve kısa süreli olarak eşi siyaset yapmıştır.

4.3. Eğitim Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal

Menderes; oğlu, gelini ve torununu veremden kaybetmiş olan babaannesi Fıtnat Hanım'ın bir hastalığa yakalanmasını engellemek amacıyla okula göndermek istememesi nedeniyle ilkokul çağına geldiğinde Fıtnat Hanım'ın tuttuğu öğretmenlerden özel ders almıştır (Yalçın, 2004: 196). Menderes'in özel ders almak dışında örgün bir ilkokul eğitimi alıp almadığı konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Menderes, özel ders almak yöntemiyle okuma yazma öğrendikten sonra II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası tarafından açılan ve günümüzün ilkokul düzeyine denk gelen iptidai mektep, ortaokula denk gelen rüştiye ve liseye denk gelen idadi ismi verilen bölümlerden oluşan İttihat ve Terakki Mektebi'nin günümüzün

ortaokuluna denk gelen rüştiye bölümüne kayıt yaptırmıştır (Demir, 2009: 3). Daha sonraki yıllarda başbakanlık yapacak olan Şükrü Saraçoğlu'nun müdürü olduğu İttihat ve Terakki Mektebi'nin öğretmen kadrosu arasında cumhuriyetin ilk milli eğitim bakanlarından biri olan Mustafa Necip ve ünlü edebiyatçı Reşat Nuri Güntekin de yer almıştır (Yalçın, 2004: 196-197). Bu okuldaki öğretmenlerinden birinin, “Derli, toplu, çalışkan; fakat orta vasıfta bir çocuk. Hassas ve bazen heyecanlı. Milliyetçilik duygularını, Türklüğe ait her şeyi evvela o devrede ve bu mektepte aldı. Fıtri bir talâkatı vardı.” (Demir, 2009: 4) diye tanımladığı Menderes, İttihat ve Terakki Mektebi'ni bitirmeden İzmir'deki Kızılçullu Amerikan Koleji'ne geçmiştir. Menderes, bu okula başlamadan önce İngilizce dersi almıştır (Menderes ve Akyol, 2011: 161). Çalışmanın ikinci bölümünde de değinildiği gibi DP'nin ilk lideri Bayar ile bu okulda eğitim gördüğü sırada tanışan Menderes, Kızılçullu Amerikan Koleji'ndeki eğitimi devam ederken 1916 yılında I. Dünya Savaşı nedeniyle silah altına alınmış ve kolej eğitimini yarıda bırakmıştır (Aydemir, 2004: 35). Özal ise, Bilecik'in Söğüt ilçesinde başladığı ilkokul öğrenimini dördüncü sınıfta iken 1937 yılında babasının tayininin Mersin'in Silifke ilçesine çıkması nedeniyle Silifke'de tamamlamıştır. Silifke'de girdiği ortaokulu yine babasının tayini nedeniyle Mardin'de 1942'de tamamladıktan sonra, şehirde o dönemde lise olmaması nedeniyle lise eğitimi için önce Konya'ya, bir yıl sonra da Kayseri'ye gitmiştir. Özal, 1945 yılında Kayseri'de liseyi bitirmiştir (Özdemir, 2014: 12-16).

Menderes, 1932 yılında, CHP milletvekili iken Ankara Hukuk Mektebi'ne kayıt yaptırmış ve o dönemde eğitim süresi üç yıl olan bu okuldan 1935 yılında mezun olmuştur (Demir, 2009: 11). Menderes'in İngilizce bildiği bilinmekle birlikte başka herhangi bir yabancı dil bilip bilmediği konusunda bir veri bulunmamaktadır. Özal ise, 1945 yılında girdiği İTÜ Elektrik Mühendisliği Bölümünü 1950 yılında bitirmiştir. Üniversite eğitimi sırasında kardeşi Korkut Özal ile aynı öğrenci yurdunda kalan Özal, üniversite eğitimi gördüğü yıllarda siyasi gösterilere, komünizm karşıtı protestolara ve bazı dini oluşumların toplantılarına katılmıştır (Birand ve Yalçın, 2001: 20-23). Özal'ın İngilizce bildiği bilinmektedir; ancak başka diller bilip bilmediği konusunda herhangi bir veri yoktur. Bu anlamda Menderes ile Özal arasında önemli bir farklılık tespit edilememiştir. Her ikisi de bugünkü muadili anlamında lisans mezunu ve her ikisi de İngilizce bilmektedir. Başka diller bilip bilmedikleri ile ilgili bir veri yoksa da İngilizce

dışında dil bilmedikleri sanılmaktadır.

4.4. Yönetici Elit Olmadan Öncesindeki Mesleki Durumları Açısından Adnan Menderes ve Turgut Özal

Menderes'in meslek hayatı, daha önce de ifade edildiği gibi, 1923 yılında Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle birlikte terhis olup büyükbabasından kendisine kalan Çakırbeyli Çiftliği'nin başına geçmesiyle başlamıştır. Burada elde ettiği başarıyla Aydın bölgesinin hatırı sayılır kişileri arasına giren ve genç yaşta serveti bakımından elit konumunu pekiştiren Menderes, SCF'nin Aydın İl Başkanı olduğu tarih olan 1930 yılına kadar çiftlik işiyle uğraşmıştır (Demir, 2009: 9-10). Özal'ın meslek hayatı ise, İTÜ'den mezun olduğu 1950 yılında başlamıştır. Özal'ın Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde 1950 yılında "devlet memuru" olarak başlayan ve daha sonra yönetici olarak devam eden meslek hayatı, 1967 yılına kadar bu kurumda devam etmiştir. 1967 yılında İTÜ yıllarından beri arkadaşı olan Başbakan Demirel'in aracılığıyla DPT'de müsteşar olarak çalışmaya başlayan Özal, hem Mosca'nın toplumun yönetiminde can alıcı bir rol oynadığını iddia ettiği "alt elitler" (Bottomore, 1997: 12) hem de Pareto'nun "yönetimde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olan yönetici elit tabaka" (Delican, 2012: 324) tanımına göre bir tür "alt elit" konumuna geçiş yapmış ve "yönetimde dolaylı olarak etkili" olmaya başlamıştır (Çölaşan, 1989: 26-27). 1971 yılına kadar DPT Müsteşarı olarak çalışan Özal, daha sonra sırasıyla Dünya Bankası ve Sabancı Holding'de yönetici olarak çalışmış, ardından da kendi şirketini kurmuştur. Özal'ın bu dönemdeki konumu; Mills'in çalışmanın birinci bölümünde adı geçen ve siyasi, ekonomik ve askeri kurumlardaki üst düzey yöneticilerin iktidarı kendi aralarında paylaşıp homojen bir grup oluşturduğunu iddia eden "İktidar Eliti Teorisi"ne uygun görülmüş, Özal'ın "yönetici elit" konumuna bir hazırlık oluşturmuştur.

Kısa süreli SCF macerasının ardından 1931 yılında henüz otuz iki yaşındayken CHP'den milletvekili seçilen Menderes, istifa ettiği 1945 yılına kadar bu partide kalıp siyasi elit konumunu sürdürmüştür. 1946'da DP'yi kuran ekipte yer alan ve 1950 yılında başbakan olup elli bir yaşında yönetici elit konumuna gelen Menderes, Mosca ve Pareto'nun yönetici elitlerin değişimi gönüllü olarak kabul etmemeleri durumunda bu değişimin zor yoluyla gerçekleşeceği varsayımına uygun olarak 27 Mayıs Darbesiyle iktidardan indirildiği 1960 yılına kadar bu konumunu sürdürmüştür. 1980 yılında

“iktidar elitinin askeri kanadının” gerçekleştirdiği darbenin ardından ekonomiden sorumlu devlet bakanı olup bu konumunu sağlamlaştıran Özal ise, 1983 yılından vefat ettiği 1993 yılına kadar “yönetici elit” konumunda kalmıştır. Özal’ın elit konumunu kendi çabasıyla kazanması nedeniyle bu konuma ulaşması, genç yaşında siyasi elit konumuna ulaşan Menderes’e oranla daha geç yaşta olmakla birlikte yönetici elit konumuna ulaştıkları yaş anlamında iki lider arasında çok önemli bir fark görülmemiştir. Menderes, elli bir yaşında yönetici elit konumuna gelirken Özal bu konuma elli altı yaşında ulaşmıştır.

4.5. Yönetici Elit Olarak Adnan Menderes ve Turgut Özal

Çalışmanın birinci bölümünde değinildiği gibi, Mosca’ya göre, seçkin sınıf, yönetilen kitleleri denetim altında tutabilmek için farklı metotlara başvurur. Bunlardan bazıları, hukuk kuralları ve yasal yollar, ikna etme, hile, korku ve şiddettir. Menderes’in DP ile iktidar olduğu süreçte bu yollara başvurduğu, parti içi muhalefeti kimi zaman ikna etme kimi zaman da hile yoluyla tasfiye ederken öğrenci olayları ve CHP muhalefetine karşı şiddete başvurduğu görülmüştür. Diğer taraftan, Menderes, çalışmanın ikinci bölümünde de bahsedildiği gibi, parti içi huzursuzlukları da Pareto’nun “tilki ve aslan” olarak kavramsallaştırdığı, bazen kurnazlık ve hile, bazen de kaba güç kullanılması yöntemini uygulayarak çözmeye çalışmıştır. Bazı muhaliflerini makam vererek partide tutmaya çalışırken, diğerlerini partiden ihraç etmiştir. Menderes’in iktidarı boyunca karar alma yöntemi de Pareto’nun insanların mantıktan çok duygularıyla karar verdiği ve duygularla verilen bu kararlara daha sonradan mantıklı gerekçeler bulmaya çalıştığı varsayımına uygun görünmüştür.

Menderes’in özellikle iktidarının sonlarına doğru baskı politikalarına başvurarak iktidarını sürdürmeye çalışması, İbn Haldun’un “tabi mülk” diye nitelendirdiği keyfi yönetime uygun görünmüştür. Ayrıca Menderes’in Yassıda yargılamalarında ortaya çıkan; evlilik dışı ilişkileri ve ilişki yaşadığı bu kadınlarla birlikte kendisine destek vermeleri karşılığında bazı basın mensuplarına da örtülü ödenek üzerinden para yardımı yapmış olması gibi icraatları, Farabî’nin “ahlaki nitelikler” diye tanımladığı ve yöneticide aranması gereken bir özellik olduğunu iddia ettiği “yemede ve cinsel arzularla ölçülü olmak, dostluğu sevmek, yalandan sakınmak, erdemi benimsemek, dünya malına ve çıkarına düşkün olmamak, adaletli olmak ve zulümden kaçınmak,

ölçülü olmak, azim ve irade sahibi olmak gibi erdemlerden yoksun olduğunun göstergesi olarak görülmüştür. Bu durum, aynı zamanda, ahlâk mefhumuna olumsuz bir anlam yükleyen Nietzsche'nin anlayışına uygun görülmüştür.

Menderes'in aksine elit konumunu kendi çabalarıyla kazanan Özal ise, özellikle siyasi hayatının başlangıcında Gasset'in "kitlenin içinden yükselerek kendini tanıtan, çaba gösteren, üstünlük sergileyen insan" diye tanımladığı "soylu kişi" tanımına uygun görünmekle birlikte, Pareto'nun "Elit Dolaşımı Teorisi" gereğince elitlerin elit olmayan sınıftan gelen yetenekli kişilerle beslenmesi gerektiği varsayımını da doğrulamıştır. Özal'ın yönetici elit konumuna ulaşma süreci Mills'in "iktidar elitlerini oluşturan kişi veya grupların ulaştıkları düzeye sadece doğal kabiliyetleri ve liyakatleri sayesinde değil, karmaşık sosyolojik mekanizmaların bir araya gelmesi sonucunda ulaştığı" varsayımına uygunluk göstermiştir. Özal'ın bu konumu kazanmasında Mills'in "aralarındaki sıkı ilişkiler sayesinde homojen bir elit grup oluşturduklarını ve siyasal iktidarı paylaşmakta olduklarını" iddia ettiği "stratejik kumanda mevkilerini işgal eden iktidar eliti" ile ilişkilerinin de olumlu katkısı olmuştur. Mills'in zaman zaman "iktidar üçgeni" olarak tanımladığı askeri kurumların, sanayi işletmelerinin ve siyasi kurumların üst düzey yöneticilerinden oluşan iktidar elitinin siyasi kanadını temsil eden Özal, askeri ve ekonomik elitlerle çıkar birliği oluşturmuştur. Özal'ın bu tutumu, hem 12 Eylül darbesini olumlayan ve pragmatik tutum dışında 12 Eylül yönetimiyle ters düşmemeye özen gösteren açıklamalarında, hem de iktidarı süresince büyük ölçekli sanayi işletmelerinin çıkarına politikalar üretmesinde görülmüştür. Özal'ın ekonomik elitler çıkarına politikalar geliştirmesi, aynı zamanda, Pareto'nun "Siyasi iktidar sahipleri, kendi gelecekleri bu elit grupların kararlarıyla belirlendiği için bu grupların çıkarını kollamak durumundadır." dediği duruma da uygunluk göstermiştir.

Özal'ın iktidarı boyunca, bazıları kanıtlanmış olan "yolsuzluk, hayali ihracat, kayırmacılık, iktidar olanaklarını kendi aile fertlerine ayrıcalıklar sağlamak için kullanmak" gibi bir dizi olumsuz eylemle suçlanmış olması, onun da Menderes gibi Farabî'nin "erdemli yönetici" tanımına uymadığını göstermiştir. Özal'ın bu durumu, yine Menderes gibi, daha çok, "ahlâkın, insan varlığına yönelik iradedden vazgeçmek anlamına geldiğini" iddia eden Nietzsche'nin varsayımına uygun görülmüştür. Bu anlamda, Michels'in Oligarşi'nin Tunç Yasası, Özal ve partisi ANAP örneğinde de kendini göstermiş ve "örgüt içindeki birey ve grupların kendi çıkarlarını kollamalarının

başlıca hedef haline gelmesiyle örgüt, temsil ettiği kitleden kopmuştur.” Nihayet bu kopma durumu 1991 seçimlerinde ANAP’ın muhalefete düşmesine neden olmuştur.

“Merkez sağ” kavramının kendisiyle başlatıldığı (Mert, 2007: 18) Menderes’in seçmen kitlesi ile Özal’ın seçmen kitlesi arasında benzerlikler tespit edilmiştir Her iki lider de muhafazakâr sağcı diye tabir edilen seçmen kitlesine hitap etmiştir (Özen, 2011: 121). Ancak Özal, seçmenine eklektik de olsa “ilerici” bir vizyon çizmiş ve Özal’ın seçmeni de bu duruma uygun görülmüştür (Kozanoğlu, 1992: 14). Diğer taraftan, Özal’ın seçmeni, özellikle ilk yıllarında, muhalefetin yasaklı olması nedeniyle farklı eğilimlerden oluştuysa da muhalefetin yeniden siyasi alana döndüğü 1987 yılından itibaren daha çok kentli, eğitilmiş, uzlaşmacı ve kentli kesimden oluşmuştur (Duman, 2008: 139-141). Menderes’in seçmeni ise, daha çok kırsal kesimden ve eğitim düzeyi dönemin ortalamasına göre daha düşük bir kitleden oluşmuştur. Menderes’in seçmeni, özellikle 6-7 Eylül olaylarında görüldüğü gibi, Ortega y Gasset’in “kimliği, kendine ait ahlakı ve normları bulunmayan; ancak bir kitlenin içerisinde, çoğunluğun bir parçası olmakla anlam bulan ve bu çoğunluğu dayatan insan” olarak tanımladığı “kitle insanı” profiline uygun görülmüştür. Diğer taraftan iktidarının son yıllarında Menderes’in baskıcı ve adalet mefhumunu yok sayan uygulamalarına karşı kendi seçmeninden hiçbir itirazın gelmemiş olması da bu kesimin Gasset’in “kendi refahından ötesini düşünmediği gibi, o refahı oluşturan nedenlere de kayıtsız” olduğunu iddia ettiği kitle insanı tanımına uygun olduğunu göstermiştir. Menderes, özellikle oylarının düşmeye başladığı 1957 seçimlerinden sonra seçmenini konsolide etmek için “Vatan Cephesi” gibi oluşumlar üzerinden belli bir çaba harcamıştır. Özal ise 1987 seçimlerinden itibaren seçmen kitlesinin giderek dağılmakta olduğunu farkına varmış ve bir konsolidasyon çabasına girmek yerine cumhurbaşkanlığı makamına geçmeyi tercih etmiştir.

SONUÇ

Latin kökenli “eligere” kelimesinden türetilen “elit” kavramı, toplumbilimsel anlamda iktidar araçlarını elinde tutan seçkin azınlığı tanımlamak için kullanılmıştır. Elit azınlığın iktidarını normatif anlamda ilk olarak Yunan düşünür Platon ortaya atmakla birlikte, Normatif Elit Teorisi, Platon, Farabî, İbn Haldun, Nietzsche ve Ortega y Gasset’in teorileri bağlamında da tartışılmıştır. Mosca, Pareto ve Michels ise elitlerin yönetiminin uygulamada kaçınılmaz olduğunu iddia eden Klasik Elit Teorisinin savunucuları olmuşlardır. Laswell, Aron ve Mills tarafından savunulan Modern Elit Teorisi ise, elitizmi demokrasiyle bağdaştırmıştır. Aydın bölgesinin büyük bölümünde geniş toprakların sahibi, elit bir ailenin çocuğu olarak bir konakta doğan Menderes, serveti bakımından hayata bir elit olarak başlamıştır. 1931 yılında milletvekili seçilerek siyasi elit konumuna adım atmış olan Menderes, on dört yıl boyunca CHP’de siyaset yapmış, 1945 yılında ise, CHP’den ayrılarak bir grup arkadaşıyla birlikte DP’yi kurmuştur. 1950 yılında seçimle iktidara gelen DP’nin lideri ve başbakan olan Menderes, böylece, yönetici elit konumu kazanmıştır. Menderes, on yıllık iktidarının özellikle son yıllarında, bir yönetici elit olarak, her ne kadar dönemin cumhurbaşkanı Bayar’ın etkisinde kalsa da gönüllü şekilde kabul etmediği değişimin zor yoluyla gerçekleşmesi nedeniyle 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbe sonucunda iktidardan indirilmiş ve 17 Eylül 1961 tarihinde idam edilmiştir. Serveti bakımından bir elit olarak hayata başlayan Menderes’in aksine memur bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve hayatı boyunca kazandığı bütün elit konumları kendi çabasıyla elde eden Özal ise, elektrik mühendisliği eğitimi aldıktan sonra devlet memuru olarak çalışmaya başlamıştır. Özal, daha sonra DPT’de müsteşar olarak çalışmaya başlamış ve yönetici elit konumu kazanmaya yaklaşmıştır. 1980 yılında askeri darbenin oluşturduğu hükümette bakanlık yapan Özal, 1982 yılında bu görevinden istifa etmiştir. 1983 yılında ANAP’ı kuran ve aynı yıl yapılan seçimleri kazanarak başbakan olan Özal, yönetici elit olarak konumunu pekiştirmiştir. 1989 yılında cumhurbaşkanı seçilen Özal, bu görevinin devam ettiği 1993 yılında kalp yetmezliği sonucu vefat etmiştir.

Elit teorisi perspektifinden Adnan Menderes ile Turgut Özal’ın karşılaştırıldığı bu çalışmada elit ve elitizmin kısaca tanımı yapıldıktan sonra, elit teorisi ele alınmıştır. Adnan Menderes’in çocukluğu ve öğrencilik yılları, çiftlik işlettiği dönem ve SCF, CHP ve DP’de siyaset yaptığı dönemi kapsayan siyasi hayatı ile ilgili veriler ışığında ele

alındığı bu çalışmada Turgut Özal'ın; çocukluğu ve eğitim hayatı, çalışma hayatı, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı yaptığı dönem ile ilgili veriler incelemeye tabii tutulmuştur. Çalışma kapsamında, son olarak, Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın karşılaştırılması ile elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda bu iki liderin elitizme uyan ve/veya uymayan yönleri tespit edilmiştir.

Menderes, Pareto'nun tanımıyla “konsolidatör” olarak nitelendirilebilecek olmasına rağmen, “toplumun alt gruplarından gelen yönetime katılma taleplerine” olumlu yanıt vermek zorunda kalarak seçime giden CHP'ye karşı seçimleri kazanarak yönetici elit konumuna gelmiş olan bir aktördür. Bu çalışmada, konsolidatör olarak görülen CHP'nin karşısında konumlanmış olmasına rağmen Menderes'in de aslında bir “konsolidatör” olduğu sonucuna varılmıştır. Bu anlamda, Menderes'in özellikle iktidarının son yıllarında muhalefete ve kendisini protesto edenlere karşı tavrı da Pareto'nun “konsolidatörlerin mevcut durumu korumak için şiddete daha çok meyilli olduğu” şeklindeki varsayımını doğrulamıştır. Çalışmada, Özal'ın ise, Pareto'nun “yenilikçi” tanımına daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Diğer taraftan, Menderes'in askeri darbe ihtimalinin giderek görünür olduğu zaman bile Bayar'ın da etkisiyle değişimi kabul etmemesi ve bunun sonucunda askeri bir darbeye görevden uzaklaşmak zorunda kalması, Mosca ve Pareto'nun ifade ettikleri “elitlerin değişimi kabul etmemeleri durumunda bu değişimin zor yoluyla gerçekleşeceği” varsayımına uygun görülmüş, bu anlamda bu çalışmanın giriş bölümünde belirtilen hipotez doğrulanmıştır. Menderes'in iktidara gelmeden önce eleştirdiği baskıcı CHP politikalarını iktidara geldiğinde aynı şekilde uygulaması ise, Michels'in “iktidarda kim olursa olsun yöneten-yönetilen ilişkisinin eskiden olduğu gibi devam edeceği ve iktidarı ele geçiren yapının her durumda yozlaşacağı” şeklindeki Oligarşinin Tunç Yasası Teorisinde dile getirdiği varsayıma uygun görülmüştür. Özal ise, iktidar olduğu sürece kendi aile çevresinin menfaatini ön plana çıkarma ve aile fertlerini siyasi makamlara getirmek anlamında, Michels'in ifade ettiği yozlaşma durumuna uygunluk göstermiştir. Bu anlamda, her iki liderin de yönettikleri siyasi organizasyonlar yozlaşmadan kaçınamamışlardır.

Menderes, iktidarı döneminde birden fazla kadınla evlilik dışı ilişki yaşamış olması dışında, darbe sonrası yargılama sırasında da ortaya çıktığı gibi, hem söz konusu

kadınlara hem de kendisini destekleyen basın mensuplarına örtülü ödenek kapsamında mali yardım yapması bakımından Farabî'nin "yöneticinin erdemli olması gerektiği" varsayımına aykırı görülmüştür. Özal da iktidarı boyunca yakın çevresinin dahil olduğu bir kısmı kanıtlanan yolsuzluk, rant, kayırmacılık gibi iddialar bakımından söz konusu "erdemli yönetici" nosyonuna aykırı görülmüştür. Her iki lider de bazı durumlarda İbn Haldun'un "otokrasi ile yönetmek" anlamına geldiğini ifade ettiği "tabi mülk" kategorisine, bazı durumlarda ise, "akıl ve mantıkla yönetmek" anlamına gelen "siyasi mülk" kategorisine uygun görülmüştür. Özal'ın, Menderes'e oranla, "siyasi mülk" kategorisine daha fazla eğilimli olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, hem Menderes hem de Özal, Pareto'nun "tilkiler ve aslanlar" olarak sınıflandırdığı duruma da uygunluk göstermişlerdir. Her iki lider de bazı durumlarda "aslan" olup güç uygulama yaklaşımını benimsemiş, bazı durumlarda ise, "tilki" olup hile, kurnazlık ve entrika yoluyla yönetmişlerdir. Özal'ın Menderes'e oranla "tilki" yaklaşımını daha yoğun ve ustalıkla uyguladığı görülmüştür.

Bu çalışmada ayrıca, Özal'ın hem yönetici elit konumu kazanmasından önce hem de yönetici elit konumunda iken Mills'in "iktidar üçgeni" diye tanımladığı askeri, siyasi ve ekonomik elitlerin iş birliği içinde olması gerektiği varsayımına uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir. İktidar elitinin askeri kanadı 12 Eylül yönetimi ile iyi ilişkiler kuran Özal'ın ekonomik elitlerle de iyi ilişkiler içinde olduğu gözlenmiştir. Bu anlamda, çalışmanın giriş bölümünde belirtilen ve Özal'ın uygun olduğu varsayılan Mills'in "İktidar Eliti Teorisi" ile ilgili hipotez doğrulanmıştır. Menderes ise döneminin ekonomik elitleri ile çıkar temelinde iyi ilişkiler kurmuş olmasına rağmen, askeri elitlerle -ve dönemin üniversite, basın gibi diğer elitleriyle- böyle bir ilişki kuramamıştır.

Bu çalışma, iki lideri Elit Teorisi perspektifinde karşılaştıran konusu itibarıyla ilgili alanda bir ilk olmuştur. Bu anlamda, çalışmanın araştırmacıya Elit Teorisi ile ilgili olarak kapsamlı bir şekilde bilgilenme olanağı ve ileride ilgili alanda yeni araştırmalar yapma kapasitesi sunduğu söylenebilir. Bu çalışmanın, aynı zamanda gerek Elit Teorisi bağlamında gerekse siyasi liderlerin elitizm ile ilişkisinin tespit edilmesi bağlamında daha sonra yapılması muhtemel araştırmalar için bir referans kaynağı olması da umulmaktadır. Elit Teorisi, her ne kadar özellikle Klasik Elit Teorisi bağlamında popülaritesini artık kaybetmiş gibi görünse de en azından Modern Elit Teorisi

bağlamında elitlerin yönetiminin tartışılmaya devam edeceği varsayılmaktadır. Özellikle Mills'in iktidar üçgenini oluşturan askeri, ekonomik ve siyasi elitlerin arasındaki çıkar birliğinin disiplinler arası geçişkenlik devam ettiği müddetçe daha da gelişeceği varsayılırsa, elitlerin yönetimi sorunsalının gelecekte Mills'in bu teorisi ekseninde tartışılmaya devam etmesi beklenmektedir. Elit Teorisi üzerine gelecekte yapılması muhtemel çalışmalarda bu durumun göz önünde tutulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (2016), *Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2006), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Sedat Cem Karadeli (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2010), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Ahmet Fethi Yıldırım (Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.
- Akşin, S. (2007), *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktürk, Y. (17.04.1993), "Ekonomide Devrim", *Nokta Dergisi Turgut Özal Özel Eki*, (s. 54-56), Erişim Adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/149222305.pdf>, (23.03.2021).
- Albayrak, M. (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alvarez-Manilla, J. M. (2018). "La rebelión de las masas... hoy," Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/328702146_LA_REBELION_DE_LAS_MASAS_HOY, (pp. 1-14), Doi:10.13140/RG.2.2.31737.52323, (18.10.2020).
- Anadol, C. (2004), *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Apuhan, R.Ş. (2007), *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes: Resmi Tarihi Değiştirecek Gerçekler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arcayürek, C. (1983), *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arnhart, L. (2013), *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi* (5. Baskı), Ahmet Kemal Bayram (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Arslan, R. (2010), *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri*, Bursa: Dora Yayınları.
- Ataman, M. (2000), "Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü", *Liberal Düşünce Dergisi*, 5, (19), (s.53-63).

- Ataman, M. (2002), “Leadership Change: Özal Leadership and Restructuring in Turkish Foreign Policy”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1, (1), (pp.120-153).
- Ataoğlu, E. (2008), *Adnan Menderes: Bir Başbakanın Trajik Sonu*, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (2000), *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, (7.Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (2004), *Menderes'in Dramı*, (8. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, S.Ş. (2011a), *İkinci Adam, (1938-1950)*, (II. Cilt), (11. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, S.Ş. (2011b), *İkinci Adam (1950-1964)*, (III. Cilt), (9. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bacon, F. (2012), *Novum Organum: Tabiatın Yorumu ve İnsan Alemi Hakkında Özlü Sözler*, Sema Önal (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Balcı, M. ve Karadeniz, Y. (2018), “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, (s.271-279).
- Bakan, S. ve Özdemir, H. (2013), “Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)’ye Karşı,” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14, (1), (s. 373-397).
- Barlas, M. (2001), *Turgut Özal'ın Anıları*, (4. Baskı), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Başar, A.H. (1960), *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, aktaran Aydemir, S.Ş. (2011b), *İkinci Adam (1950-1964)*, (III. Cilt), (9. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başgil, A. F. (2014), *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (3. Baskı), İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bayar, C. (2010), *Başvekilim Adnan Menderes*, İsmet Bozdağ (Der.), İstanbul: Truva Yayınları.

- Birand, M.A. ve Yalçın, S. (2012), *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, (12. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.
- Birand, M. A., DüNDAR, C. ve ÇAPLI, B. (2016), *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Can Yayınları.
- Bogdanor, V. (1999), *Blackwell'in Siyaset Bilimi Ansiklopedisi*, Bülent Peker (Çev.), Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bora, T. (2005a), “Adnan Menderes,” Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 7), (Liberalizm), (s. 482-507), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2005b), “Turgut Özal,” Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 6), (İslâmcılık), (2. Baskı), (s.589-601), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018), *Cereyanlar*, (6. Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)*. Ankara: İmge Yayınları.
- Bottomore, T. B. (1997), *Seçkinler ve Toplum* (2. Baskı), Erol Mutlu (Çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bozdağ, İ. (1975), *Demokrat Parti ve Ötekiler*, İstanbul: Kervan Yayınları.
- Burçak, R.S. (1998), *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Canlı, A. (2020), *Adnan Menderes ve Turgut Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Cemal, H. (2013), *Özal Hikayesi*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi*, (18.07.1948), aktaran İnan, S. (2002), *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Cumhuriyet Gazetesi*, (13.10.1958), aktaran Konca, Ö.F. (2011), *Adnan Menderes’in Siyasal Yaşamı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

- Çağla, C. (2015), *Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çaha, Ö. (2005), “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış,” Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 6), (İslâmcılık), (2. Baskı), (s.476-492), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çandar, C. (2012), *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çizmeli, Ş. (2007), *Menderes: Demokrasi Yıldızı?* (2. Baskı), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Çoruk, E. (2020), *Türkiye’de Yeni Sağ’ın Vitrini Olarak Turgut Özal*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çölaşan, E. (1989), *Turgut Nereden Koşuyor*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çölaşan, E. (2008), *Turgut Nereden Koşuyor-Turgut’un Serüveni*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Çubukçu, İ. A. (1977), *İslam Düşünürleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çufalı, M. (2004), *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Ankara: Ebabil Yayınları.
- Daver, B. (1993), *Siyaset Bilimi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Deleuze, G. (2016), *Nietzsche ve Felsefe*, Ferhat Taylan (Çev.), İstanbul: Norgunk Yayıncılık).
- Delican, M. (2012), “Elite Theories of Pareto, Mosca and Michels,” *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (43-44), (pp. 323-335), Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/937/10582>, (18.10.2020).
- Demir, Ö. ve Acar, B. (2002), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Adres Yayınları.
- Demir, Ş. (2009), *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

- Demirci, F. ve Önder, Ö. (2016), “Bürokrasi,” Halis Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi*, (6. Baskı), (s. 557-618), Ankara: Orion Kitabevi.
- Demirel, T. (2005), “Demokrat Parti”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 7), (Liberalizm), (s. 480-529), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dilipak, A. (1990), *Menderes Dönemi*, (2. Baskı), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Drochon, H. (2020), “Robert Michels, The Iron Law of Oligarchy and Dynamic Democracy,” *Constellations*, 27 (2), (pp. 185-198), Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12494>, (18.10.2020).
- Duman, M.Z. (2018), “Turgut Özal’ın Modernleşme Anlayışı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15, (55), (s.99-120), Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/42797/704546>, (27.01.2021).
- Duverger, M. (1993), *Siyasi Partiler*, Ergun Özbudun (Çev.), İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Erdoğan, M. (1998), *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergül, T. (1991), *Kurtuluş Savaşında Manisa 1919-1922*, İzmir: Manisa Kültür Sanat Kurumu Yayınları.
- Eroğul, C. (1990), *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, (2. Baskı), Ankara: İmge Yayınları.
- Evren, K. (1994), *Zorlu Yıllarım*, (II. Cilt), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Farabî, (2001), *El- Medinetu’l Fâzıla*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Girgin, İ. (1958), *Adnan Menderes*, İzmir: Radyo Gazetesi Yayınları.
- Güllapoğlu, F. (1991), *Tanksız Topsuz Harekât*, İstanbul: Tekin Yayınevi, aktaran Yalçın, S. (2004), Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı, (31. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.
- Güner, E. (2003), *Özal’lı Yıllarım: Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Güneş Gazetesi, (08.09.1987). “Halk Ders Verdi” Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1984-1988.pdf>, (28.01.2021).

Güneş, G. ve Akdağ, M. (2013), “Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes’in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950),” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13, (27), (s. 185-224). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttad/issue/25624/270467>, (29.12.2020).

Güvenç, B. (1995), *Kültür ve Demokrasi*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Haldun, İ. (2014), *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (Yay. Haz.), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Hayajneh, M. (2011). “Farabî ve Siyasal Düşüncedeki Yeri,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45, (1-4), (s. 519-524), Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/835/9198>. (23.10.2020).

Heywood, A. (2012), *Siyasetin Temel Kavramları*, Hayrettin Özler (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2014), *Siyaset*, (14. Baskı), Bekir Berat Özipek vd. (Çev.), İstanbul: Adres Yayınları.

Heywood, A. (2016), *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (3. Baskı), Fahri Bakırcı (Çev.), Ankara: BB101 Yayınları.

Hürriyet Gazetesi, (22.09.1980), “Hükümet Açıklandı”, Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1980-1982.pdf>, (17.01.2021).

Hürriyet Gazetesi, (22.06.1987), “Muhalefetten İstifa İsteği: Hükümet Aciz”, Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1984-1988.pdf>, (28.01.2021).

İnan, S. (2002), *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.

Kanmaz, G. (1999), *Turgut Özal dönemi Türkiye Kronolojisi (Aralık 1979-Nisan 1993)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Kansu, G. (2004), *Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karpat, K. H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kapani, M. (2012), *Politika Bilimine Giriş*, (31. Baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karadaş, C. (2018), *Siyasal Elitizm Teorileri ve Güçlü Demokratik Elitizm Modeli Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ardahan.

Katılmış, C. (2018), *Yerel ve Genel Siyaset Üzerindeki Etkileri Açısından Hamit Fendoğlu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.

Keskin, Y. (2002), *Türk Siyasal Hayatında Bir Karizmatik Lider Örneği: Turgut Özal*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Kısakürek, N. F. (1998), *Benim Gözümde Menderes*, (4. Baskı), İstanbul: Büyükdöğü Yayınları.

Kışlalı, A. T. (2000), *Siyaset Bilimi*, (8. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.

Konca, Ö.F. (2011), *Adnan Menderes'in Siyasal Yaşamı ve Kişiliği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.

Kongar, E. (2006), *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, (38. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kozanoğlu, C. (1992), *Cilalı İmaj Devri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kurun, İ. (2017), “Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki: Turgut Özal Dönemi Türkiye’si Örneği”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, (22), (s.358-374), DOI: 10.20875/makusobed.292823, (22.01.2021).

Küçükaltın, D. (2011), *Siyaset Felsefesi*, İstanbul: Dora Yayıncılık.

Lewis, B. (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (5. Baskı), Metin Kıratlı (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

May, J. (1965). Democracy, Organization, Michels, *American Political Science Review*, 59(2), (pp. 417-429), Erişim Adresi:

- <https://www.cambridge.org/core/journals/american-political-science-review/article/democracy-organization-michels/77CFD37D020CADB3E56CCD26387C676B>, Doi:10.2307/1953059, (18.10.2020).
- Menderes, A. ve Akyol, T. (2011), *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Mert, N. (2007), *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, (2. Baskı), İstanbul: Selis Kitaplar.
- Milliyet Gazetesi (12.09.1980). “*Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu*”, Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1980-1982.pdf>, (17.01.2021).
- Mosca, G. (1939), *The Rulling Class*, New York, US: McGraw-Hill.
- Mosca, G. (2013), *Siyaset Biliminin Temelleri*, Hasan İleri (Çev.), İstanbul: Alter Yayınları.
- Nadi, N. (1979), *Perde Aralığından*, (3. Baskı), İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Nietzsche, F. (2002), *Güç İstenci*, Sedat Umran (Çev.), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2003), *Tan Kızılığı* (6. Baskı), Özden Saatçi Karadana (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Oktay, H.E. (2014), *Yassıada: Menderes'in Gözyaşları*, İstanbul: Akis Kitap.
- Ortega y Gasset, J. (1996), *La rebelión de las masas*, Santiago, Chile: Andres Bello.
- Ortega y Gasset, J. (2010), *Kitlelerin Ayaklanması*, Neyyire Gül Işık (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1986), *Toplumbilim*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Özal, K. (2010), *Devlet Sırrı*, İstanbul: Yakın Plan Yayınları.
- Özbudun, E. (2010), *Türk Siyasal Hayatı*, Levend Kılıç (Ed.), (7. Baskı), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, Hakan. (2012), “Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi,” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2), (s.188-209), Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/715571>, (04.01.2021).

Özdemir, Hakan. (2013), “Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin Ekonomi Politikaları Açısından Karşılaştırılması”, *Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, (1), (s. 11-51), Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/344809325_DEMOKRAT_PARTI_DP_ILE_ADALET_VE_KALKINMA_PARTISI_AKP%27NIN_EKONOMI_POLITIKALARI_ACISINDAN_KARSILASTIRILMASI, (08.01.2021), (07.01.2021).

Özdemir, Hikmet. (1997), “Siyasal Tarih (1960-1980)”, Sina Akşin (Der.), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, (s. 191-260), İzmir: Cem Yayınevi.

Özdemir, Hikmet. (2014), *Turgut Özal*, İstanbul: Doğan Kitap.

Özen, H. (2011), “Turgut Özal”, Emre Toros (Ed.), *Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, (s.121-177), Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Özgedik, G. (2019), *Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes ve Turgut Özal’ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kırıkkale.

Özkazanç, A. (2019), "Cumhuriyet Döneminde siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme," Faruk Alpkaya ve Bülent Duru (Der.), *1920'den Günümüze Türkiye’de Toplumsal yapı ve Değişim*, (s.71-105), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Öztekin, A. (2003), *Siyaset Bilimine Giriş* (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Pareto, V. (1935), *The Mind and Society*, (Vol. III.), (Theory of Derivations), Andrew Bongiorno & Arthur Livingstone (Trans.), Arthur Livingstone (Ed.), London, UK: Jonathan Cape.

Pareto, V. (2013), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, Merve Zeynep Doğan (Çev.), Ankara: Doğubatı Yayınları.

Platon, (1992), *Devlet*, Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz (Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Popper, K. (1998), *Açık Toplum ve Düşmanları*, Mete Tunçay (Çev.), İstanbul: Remzi

Kitabevi.

Sabah Gazetesi, (19.08.1988), “*Saldırgan MHP Militanı: Suikastçı Kartal Hapisten Kaçmış*”, Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1984-1988.pdf>, (29.01.2021).

Sabah Gazetesi, (18.04.1993), “*Bir Işık Söndü*”, Erişim Adresi: <http://www.canterzier.com/FileUpload/ks451400/File/1984-1988.pdf>, (01.02.2021).

Safi, İ. (2007), *Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*, Ankara: Lotus Yayınları.

Sarol, M. (2014), *Bilinmeyen Menderes*, (Cilt I), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Sartori, G. (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan (Çev.), Ankara: Yetkin Yayınları.

Şen, E. (2010), *Bir Yiğit Vardı*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

Şenel, A. (1995), *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde, İlkçağ’da, Ortaçağ’da ve Yeniçağ’da Toplum ve Siyasal Düşünüş*, (4. Kısaltılmış Baskı), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şeyhanlıoğlu, H. (2011), *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Ankara: Kadim Yayınları.

TBMM TD, D.7, B.58, C.17, (21.05.1945), Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017058.pdf>, (22.12.2020).

TBMM TD, D.8, B.18, C.3, (18.12.1946), Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c003/tbmm08003018.pdf>, (23.12.2020).

Timur T. (2003), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, (3. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Toker, M. (1990), *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları (1944-1973): Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, (3. Baskı), İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Torunlu, L. (17.04.1993), “Özal ve Kürtler”, *Nokta Dergisi Turgut Özal Özel Eki*, (s. 36-39), Erişim Adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/149222305.pdf>, (22.03.2021).

Tunçay, M. (1997), “Siyasal Tarih (1950-1960)”, Sina Akşin (Der.), Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980), (s.176-187), İzmir: Cem Yayınevi.

Türk Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi, (08.01.2021), “ÖZAL, Turgut”, Erişim Adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ozal-turgut>, (08.01.2021).

Türkdoğan, O. (2015), *Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Uğraş, V. (2019), *Merkez Sağ Siyasetin Popülist Söylemi ve Turgut Özal Dönemi Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aydın.

Uluç, A.V. (2014), “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12, (23), (s.107-140).

Ünal, O. (1994), *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Sürece Geçiş*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ünlü, N. Y. (2020), *Demokrat Parti’nin Kurucularından Celal Bayar ve Adnan Menderes’in Liderlikleri: İç Siyasi Olaylar Üzerinden Bir Analiz*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Vatan Gazetesi, (23.03.1948), aktaran Demir, Ş. (2009), Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-196), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Vergin, N. (2012), *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, (5. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.

Walker, J. (1966). A Critique of The Elitist Theory of Democracy. *The American Political Science Review*, 60(2), (pp. 285-295). Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/1953356?seq=1>, doi:10.2307/1953356, (18.10.2020).

Wikipedia, (09.01.2021), “Turgut Özal”, Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Turgut_%C3%96zal, (10.01.2021).

Yalçın, S. (2004), *Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*. (31. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.

- Yayla, A. (2003), *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yetkin, Ç. (2014), *Karşıdevrim: 1945-1950*, (9. Baskı), Ankara: Kilit Yayınları.
- Yıldız, M. (2014), “Din-Siyaset İlişkileri Bağlamında Farabî ve Maturidi”, *Uluslararası Maturidilik Sempozyumu Bildirileri*, Sönmez Kutlu (Ed.), (s. 78-94), Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi.
- Yıldız, A. (2018), “Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında ‘İnformel’ Bir Demokrat: Turgut Özal’dan Kalan”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15, (55), (s.39-56), Erişim Adresi: dergipark.org.tr/tr/pub/muhafazakar/issue/42797/704511, (19.02.2021).
- Yılmaz, Ö.N. (2015), *Ezandan Darağacına Menderes*, İstanbul: Çıra Yayınları.
- Zabcı, F. (2015), “Büyük Siyasetçi Okullar ve Siyaset,” Mehmet Ali Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (6. Baskı), (s.91-151), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.